

Illyés Gyula

Szolgák szabadon

A harmincas évek elején Magyarországra érkezett ifjúkorom egyik eszményképe. Ernst Toller, a rövidéletű 1920-as bajor Tanácsköztársaság közoktatási népbiztos, aki az ezért elszenvedett két évi börtönbüntetés alatt „Das Schwalbenbuch” címmel egy füzetnyi verset írt a rácsán röpködő fecskéről – s az eközben támadt érzéseiről – s ezzel, meg egy különös tárgyú drámájával világhírt szerzett. Szerettem volna legalább távolról megpillantani.

Már majdnem sikerült. A biztosító társaságnál, ahol hivatalnokoskodtam, dolgozott Székely Béla, aki itt az „Erec Izrael” elnevezésű ügynök csoportot vezette, az ezen át kötött biztosítások valamiképp az épülő Palesztinát is támogatták – Székely buzgalmából, aki különben igazi hivatásként gyermek lélekanalízissal és baloldali irodalom-pártolással foglalkozott. Meghívta vacsorára a nagy német író. Abban a hiszemben, hogy az változatlanul kommunista, vacsora-társaságul szélső forradalmi magyar költőket akart körébe gyűjteni. Értesülve Toller iránti tiszteletemről, olyan szíves volt, hogy engem is ezek közé sorolt.

Az apró termetű, de óriásszemű, rokonszenves háziasszony éjfélig melegítette újra meg újra a magyaros paprikás csirkét; míg végre gumi keményen mi magunk ettük meg. Ernst Toller nem jött el; épp azért, mert megtudta, milyen együttes várja ott az Újlipótváros szoba-hallos kis lakásában.

A város legelőkelőbb negyedében lakott a budai várban, a Hatvany palotában. A nagy fogadó estélyére, amelyre a budai paloták e tán legszebbikében, legdíszesebbikében Hatvany Lajos báró adott, már fokozott kíváncsiság vezetett el, legyőzve idegenkedésemet, amely addig utam szegte, hogy ilyen helyre – cukorgyáros arisztokraták budavári palotájába – betegyem a lábam.

Nem volt okom megbánni. Emlékező agysejtjeimen ma is azon elevenen, tarkán, zajosan és boldogan nyüzsög az a csaknem százfőnyi budapesti betűértő, aki akkor a vékony, szerény, értelmes-fájdalmas mosolyú költő körül etetett kacsaseregként gyűrűzött és tolongott, egymás válla fölé emelve a szmoking bezsírozásától óvandó sonkás kenyeret és a kilöttyentéstől óvandó pezsgős borospoharat.

A költő nem sokkal később, már Hitler uralma alatt a száműzetésben, fölakaszottta magát, vagyis valóban tragikus körülmények között pusztult el, nem bírván az átmeneti reménytelenséget és tán a máris véglegesnek mutakozó elfeledettséget. Tehetsége kicsi volt, töredékes; ahhoz, hogy kiemelkedjék s fényt vessen foglalat kellett, hódoló és már-már istenítő sors- és hittársaknak figyelem-hívó tömör gyűrüje világ méretben is. S az elmaradt.

Ott a budavári palotában jelen volt. A „Fecskék könyve” szerzőjének értelmes szénfekete pillantását a kétely, a szellemi fájdalmak legkülönbike tette megnyerővé. De ilyen ünneplés közepén ki nem feledte volna el a kínos tudatot, hogy esztendőök óta nem volt egy épkezézláb sora s a fojtó szorongást, hogy lesz-e valaha is? Megrázó volt figyelni, hogy ez az alacsony, vékony, ez a mindkét értelemben jófejű, de jelentéktelensége érzete miatt oly szerencsétlen s alapjában szinte félénken szerény ember, hogy veszti el lába alól a talajt, hogy emelkedik nem neki való magasba s a rákényszerített szerep hatása alatt, hogy kezdi játszani a jelentős személyiséget, a messze kimagasló nagy írók olyanok előtt, akik közt legalább tíz akadt nála tehetségesebb.

Némán szorítottam kezét vele.

Épp arról faggatták, fog-e írni rólunk. Illetve azt bizonygatták neki, milyen fontos, nemzetközien is, milyen nagy jelentőségű, hogy írjon, ő írjon Magyarországról.

Írni fogok, mondta szinte megnyugtató hangon. Már meg is van a központi gondolat, ami köré helyszíni benyomásaimat tömörítem.

Halljuk, halljuk! Hagyja hallani! Hagyta hallani; mint egy fejedelem.

Kapitális ökörséget mondott.

Ma reggel értesültem, nyilatkoztatta ki a csöndben, hogy a magyar nyelvnek saját szava sincs arra, hogy szabadság.

Egy időszámításunk előtti teremő szavát sem fogadhatta volna nagyobb püssztelenség. Folytatta:

Mit várhatunk egy olyan országtól, melynek bennszülöttei a legeredendőbb érzés, a legszentebb fogalom szavát is csak más nép szókinéséből ismerik? Ezt fogom megírni.

Meg is írta, amint elhagyta az országot s meg is nyilatkozta, már Bécsben egy újságírónak. Aki aztán ezt szintén leírta.

Az én számat sem hagyta el szó. Egyrészt, mert rosszul, illetve csak szemmel tudok németül, jobbam alatt szótárral. Magának Tollernek írásait is így olvastam, nem kis mértékben nyilván emiatt olvasva beléjük azt, amit hallomásból, eleve bámulnom illett bennük. Némi automata-késéssel fogtam föl az észrevételt. Másrészt meglepetésemben hallgattam. Hogy nyelvünk szabad szava az ó szlovénből származik, diákkorom óta tudtam. A tapintatlanság lepett meg, egy vendég részéről. Aztán ezzel csaknem egy időben, hogy a rengeteg jelenlevő magyar közül senki sem válaszolt erre a csakis a hirtelen magasba jutás szédületével magyarázható zagyvaságra.

Lépcsóházi visszavágó vagyok A méltó válasz itt jutott eszembe. Ez:

Igaz, őseink nem ismerték a szabadság szót. De a szolgaság szót sem ismerték; mert hisz az is átvétel. Vagyis az egész fogalom körtől mentesek voltak. Ahogy azt, hogy egészség, nyilván azt sem az egészségesek teremtették meg s emlegetik legtöbbet, hanem a betegek.

Mindezt nem az anekdota kedvéért mondtam el. Bevezetőül a következőkhöz.

[A kéziratnak itt vége szakad.]

Néhány mondat Illyés Gyula Szolgák szabadon című írásához

Illyés Gyula naplójegyzeteiben az 1959. január 29-i bejegyzésénél szerepel Ernst Toller neve:

„Találomra kihúzik egy könyvet. Toller: Fecskék könyve, Dsida fordításában. Kinyitom, szabad versek....”

A napló féoldalas bejegyzéséből gondolom, hogy apám a fenti rövid írást szintén 1959 elején vetette papírra, Toller versei ébresztették föl hajdani emlékeit, amelyeket azonnal leírt. Nem valószínű, hogy később tette volna, mert az elkövetkező hónapokban csupa baj és fájdalom érte. Barátai évek óta börtönben. Ekkor tudta meg, hogy Déry mégsem kap amnesztiát, Bibót már eleve életfogytiglanra ítélték. Néhány héttel később történt anyám aggasztó rosszullete, eszméletvesztése. És egymás után érkeztek a rossz hírek: azt is megtudta, hogy kihagyták az Írószövetségből, fölszólították viszont arra, hogy írjon véleményt a népi írók elleni állásfoglalásról. Készülő színdarabját, melyet öngyilkosságot megkísérlő barátja, Gellért Endre kedvéért kezdett el, a Nemzeti vezetése elhárította. Így hát valószínű, hogy Toller történetét hamar kisöpörte agyából a sok más gond.

Talán később sem vette elő. A szöveget anyám gépelte le, tehát a hagyatékban van egy kézírásos és egy autográf javításhoz gépirat is. Mindkettő papírja, illetve az írás és az írógép betűi is megerősítik a feltételezett 1959-es időpontot.

Az utolsó mondat világosan utal arra, hogy amit itt olvashattunk, csak a bevezetője egy tágabb gondolatmenetnek. De hol lehet a folytatása? A kézírásban sok a javítás, maga a fogalmazás azonban annyira kész, a leírás pedig annyira képszerű, hogy felveti a gyanút: talán mégis megjelent valahol? Nyilván nem 1959-ben, vagy közvetlenül utána, hiszen akkor apám még évekig anatómia alatt volt. De ha megjelent, akkor hol, mikor és milyen folytatással?

Irodalomtörténetünk egyik nagy fogyatéka a bibliográfiák hiánya, pedig minden kutatás alapja az eredeti dokumentumok föltárása. Olvassuk-e az írókat vagy sem, közöljük-e műveit vagy sem: ez a művész vagy a tanár gondja; a tudománynak viszont föladata a létező művek föltérképezése és az arról való számadás.

Annál is inkább, mert Toller története – anekdotája – régen elfeledett eseményeket is fölidéz.

Apám nem említi itt, hogy Ernst Tollerrel 1932. május közepén találkozott, az akkor Budapesten először megrendezett Pen-kongresszus alkalmából. Ahogy Passuth László érzékletesen beszámol róla önéletrajzi munkájában, a Réz korban (Szépirodalmi 1969. 566.): „Május 14-én megnyílt a Pen-kongresszus. Az új konzervatív elnökség megkapta az állami szubvenciót ... Terjedelmes fogadó bizottság, magyaros vendégszeretet, felkészült kongresszusi titkárság. ... díszestély az Operában... negyvenöt Pen-centrum képviselője van jelen.” A keddi ülésen azonban Marinetti és Toller vitába csapott, Toller a szerdai ülésen újból fölszólalt a sajtószabadság mellett. Ezután apám a magyar Pen nevében tiltakozott a cenzúra minden formája ellen, szót emelt a könyvelkobzás és a sajtóper ellen, kiállt a sajtó- és gondolat szabadságért. Azt javasolta, hogy minden efféle vétséget tartson nyilván és hozzon nyilvánosságra a londoni PEN-központ. Beszédének szövege csak francia fordításban maradt fönn. Utána ismét

Marinetti szolt: „Él Olaszországban egy nem fasiszta filozófus, aki teljes írásszabadságot élvez. Éljen Benedetto Croce.” Sárközi György is hozzászólt a vitához.

A Pen-kongresszus egyik hozománya az volt, hogy enyhített Magyarországnak a világháború után kialakult kulturális elszigeteltségén, hogy vissza akarta vezetni a magyar kultúrát a nemzetközi megbecsülésbe, és ehhez nemcsak a magyar írók, költők, kiemelkedő értelmiségiek, hanem a kormányzat szándéka is hozzájárult: „Horthy kormányzó köszönti a résztvevőket, mindenkivel külön-külön saját anyanyelvén beszél. Az üdvözlőszavakat Galsworthy mondja...” – írja Passuth, majd azt, hogy kiemelkedő volt Babits Mihály békebeszéde, amely a kongresszust lezárta.

Mi haszna a befejezetlen, abbahagyott írások közzétételének? Egy-egy nagy művész töredékeit is érdemes ismernünk, természetesen, elfeledett események, karakterek, történetek is fölbukkannak a múlt mély és sötét kútjából. Ugyanakkor a befejezetlenség folytán – a véletlen révén – „nyitott” szövegek az olvasót arra készítetik, hogy továbbvezesse az író fölvetette gondolatot és történetet. Ez pedig befogadói részvételnek, valódi modern participációnak nyit utat.

Föltéve persze, ha az abbahagyott szöveg minősége és mélysége ezt lehetővé teszi.

Illyés Mária

Füzi László

Elakadások

1. rész

„... az író sosem arról ír, amit ismer, hanem arról, amit nem.”

Javier Cercas (Fordította: Körösi Ivett)

Hiába ír bármikor bármit, írásain mindig érzi a számvető hajlamot. Mintha mindig és mindenről be kellene számolnia, mintha mindig el kellene rendeznie magában a világot, s erről a rendezettségről valakinek számot is kellene adnia.

Lehet, hogy ez is egzisztencializmus, vagy legalábbis annak az egyik válfaja. Kényszer ez, a történelem megértésének, feldolgozásának és elrendezésének kényszere. Nem tud mit tenni, mindig mérlegel, gondolkodik, mi történt, miért történt, hogyan történt. Írni sem tud önmagától elszakadva. Tanulmányt, kritikát sem, az adott könyvben megkeresi önmaga kérdéseit, azokról tűnődve ír. Ezért azt sem mondja, hogy az írással, olvasással, szerkesztéssel eltöltött huszonöt-harminc év után bármiféle írói gyakorlata, rutinja lenne. Minden írást mindig legelejeről kell kezdenie, el kell mondania mindent. Ha megy az utcán, vagy beszélget valakivel, vagy gondolkodik valamin, most is, mint régen, a belső hang mondja, magának vagy másnak, tárgyilagosan vagy perlekedve, vitatkozva vagy éppen kérdéseket megfogalmazva, amit éppen mondania kell.

Furcsának tűnhet, de nincs számára megnyugtatóbb annál, mint amikor elkezd egy regény olvasását. Igaz, ehhez arra is szükség van, hogy a regény hangja megtalálja őt, vagy éppen ő érezzen rá a regény hangjára. Újabban sokat keresgél, hol a könyvesboltban, hol a könyvtárban, hol otthon, az egyre áttekinthetlenebbé váló könyvtenger közepette. Néha már mosolyog magán, de mégis inkább büszke magára, még mindig ott a kíváncsiság benne, még mindig érteni akarja a világot, s a könyvek által akarja érteni a világot, úgy, ahogyan fiatalon is a könyvek által akarta megérteni a világot.

Ezért büszke magára, ha egyáltalán lehet ezt büszkeségnek nevezni, hogy ebben fiatal-kora óta nem változott semmit, még mindig őrzi magában a világra rácsodálkozó gyermeket. Nem tudja, már végképpen nem tudja, lehet-e büszke arra, hogy fiatalkorához képest alig változott valamit, hiszen maga körül egyre inkább azt látja, hogy szinte mindenki megváltozott, s nem csak gyermek- vagy fiatalkorához képest.

Ha belehelyezkedik az adott regény olvasásába, s érzi, hogy van ideje az olvasásra, érzi, hogy ráérősen olvashat, akkor nem pusztán a regény világa köti le, hanem önnönmagáé is, a két világot egyszerre éli meg, miközben szembesíti is őket egymással. Ezért érzi egy-egy kiadós olvasás után, hogy nem csak a regénybeli világ dolgai rendeződtek el, hanem a

maga világának a dolgai is, legalábbis a fejében, hogy ebből az elrendezettségből mi válik gyakorlattá, az már egészen más kérdés.

A világ számára olvasás közben nyílik ki, el tudja képzelni, hogy mások számára a séta, a fizikai, vagy éppen valamiféle alkotó jellegű munka teremti meg ugyanezt. Igaz, ma már nehezebben talál időt az olvasásra, mint akkor, amikor még gyerek volt, nem beszélve a katonaság átolvasott hétvégéről, vagy az egyetemistaság viszonylagos szabadságáról, amikor valóban annyit olvashatott, amennyit csak akart. De még mindig, ha megtalálja a maga könyvét, azt a könyvet, amelyiket ott és akkor csak ő, éppen ő olvashat el, akkor megteremt a maga számára a könyv elolvasásához szükséges időt is.

Szívesen mondaná, hogy az írás ugyanazt a szerepet tölti be az életében, mint az olvasás.

Szívesen mondaná, de nem mondhatja, ha mondaná, akkor nem mondana igazat.

Az olvasás az epikusságot, a nyugalmat képviseli az életében, az írás a töredékességet.

Írás közben feláll, sétál, iszik egy pohár vizet, megeszik egy almát, ha fegyelme nem kényszerítené arra, hogy leüljön a gép elé, akkor nagyobb sétákat tenne, meditálna, beszélne magában. Így fegyelme révén ül a gép előtt, néha hozzáér a billentyűkhöz, javítja a rosszul leütött betűket, miközben keresi a mondat ritmusát. A számítógép segítségével vissza tud térni az előző tagmondatokhoz, mondatkezdeményeket tud törölni, ezt teszi a leggyakrabban. Amíg nem létezett a számítógép, az állandó javítások lehetősége nélkül nem találta meg a maga számára szükséges írási – nem mondja, hogy írói – technikát. Állandó vibrálásban ír, javít, igazít a szövegen, egészen addig, amíg a mondat általa vélt helyes ritmusát meg nem találta.

Az állandó vibrálás miatt nem szereti az írást. El sem tudja képzelni a tizenkilencedik századi nagy klasszikusokat, akik epikus nyugalommal teremtették meg műveiket. Persze tudja, Tolsztoj is változatok tucatjait hozta létre, s állandóan javította a műveit, mégis, az idő s egyfajta nyugalom mégiscsak érződik a munkáin. Ma ezt már egyetlen íráson sem érzi, a maga írásain sem, lopott percekben íródott eddig mindaz, amit megírt, a munkától és a családtól ellopott percekben. Írás közben néha megszólal a telefonja, e-maileket olvas, megválaszolja őket, már csak ebben a feszültségben tud dolgozni, a feszültséget meg kell teremtenie az íráshoz, így születik meg egy-egy oldalnyi szöveg. Tudja, ha már nem kell majd reggelente elindulnia a szerkesztőségbe vagy bárhova, ha gépe mellett már nem találják meg a munkahelyi ügyek, mert azokat is maga mögött hagyja majd, az íráshoz szükséges nyugalmat akkor sem találja majd meg.

Azt is tudja, hogy feszültségek nélkül nem tudna írni.

Most nem akarja elképzelni, milyen lesz az, amikor már nem lesz rendszeres napi munkája.

Az a fajta nyugalom, amelyenről beszélt, az egész életéből hiányzik már.

Az írás nem nyugtatja meg.

Mondta, az olvasás nyugtatja meg, az olvasás során rendezi el a maga problémáit. Az írás során nem rendezi el a problémáit, inkább azt mondja, hogy kiírja magából azokat.

Minden mögött, amit megír, hatalmas úr tátong. Az üresség nem tudja megnyugtatni, az üresség feszültté, idegessé teszi, az írás után újra kell teremtenie magát.

Anyai nagyanyjában volt meg ez a számvető hajlam, módja, ráadásul családjukban ő számított olvasó embernek, azt, hogy ez a két vonás összetartozik-e, nem tudja. Amikor már nehezen olvasott, akkor szinte csak imádkozott, végiggondolta a családját, a gyermekeit, az unokáit, mindig volt kiért imádkoznia. Az ő édesanyja is folyton a gyermekein

gondolkodott. A változó világot már nem ismerhette, de kereste a lehetőséget, hogy az éppen adott kelepceből ki hogyan szabaduljon ki. Nem lett volna nyugodt, ha nem lett volna kiért aggódnia, s ezt ő most nem az utód kései, mosolygós megjegyzéseként mondja.

Az öröklésről vannak már elképzelései, az alkatok rokonságáról, arról azonban semmit nem tud, hogy ez a folytonos feszültségekből kinövő számvető hajlam milyen újabb feszültségeket generál a szervezetben.

Azt sem tudja, miképpen lehet ezen túllépni. Nem tudja, hogy az, aki ezekkel a belső küzdelmekkel, viaskodásokkal született, hogyan tudja maga mögött hagyni, egyáltalán valamikor maga mögött tudja-e hagyni a küzdelmeit, viaskodásait.

Azt tudja, hogy az irodalomból is mindig az önmagukkal küzdők, a tusakodók kötötték le, most Tolsztojt mondja, Németh Lászlót mondja, József Attilát mondja. Különbözőségeik nyilvánvalóak, de az is nyilvánvaló, hogy személyes hangoltságú világot teremtettek, s még Tolsztojról és Németh Lászlóról sem mondja, hogy moralistaként teremtették ezt a világot, így a világgal való küzdelmeiket és bukásaikat, bukásaikat és felállásaikat, amíg ezek megadattak számukra, állandó számvető hajlamukkal kísérték. Azt is tudja, hogy más volt ez, mint azoknak a kétkezi munkában megöregedett asszonyoknak és embereknek a számvető hajlama, akik közül ő is jött. Nem tud mást mondani ennek kapcsán, csak azt, hogy annak, amit leírtak, egzisztenciális mélysége volt, s ez valahol, az emberi ösztön mélyén mégiscsak rokon lehetett azzal, amit az, aki ezeket a sorokat írja, gyermekkorában maga körül megtapasztalhatott.

1.

Nem gondolta, hogy nehezen ír majd a nyolcvanas évekről.

Arról, ami a nyolcvanas években vele-velük történt.

Nehezebben, mint a gyerekkoráról, s nehezebben, mint az azóta eltelt negyed évszázadról. Igaz, erről az időszakról még szinte semmit nem írt, de érzi, hogy az ezerkilencszáznolcvankilenc óta eltelt huszonöt év történéseit őrzi magában, azt gondolja, csak el kellene kezdenie az emlékfolyamot, egy-egy emlékeket előhívó szó kellene csupán, s tudná mondani, írni azt, amit ezekről az évekről magában őriz.

A nyolcvanas évekkel azonban nem tud mit kezdeni. Nem azért nem tud mit kezdeni ezekkel az évekkal, mert akkor nem figyelte a történéseket, s nem gondolkodott azon, ami akkor vele és körülötte történt, hanem azért, mert az azóta történtek elfedik az akkor történeteket.

Nem egy negyedszázad, hanem egy hét történései is elfedik a korábban történeteket, korábban jóval kevesebb történet részese volt, mint ezerkilencszáznolcvankilenc óta bármikor.

Hiába rendezte el magában az akkor történeteket százszor vagy ezerszer, a leírásuk hatalmas erőfeszítést követel tőle.

Mindezek mellett azt is mondja, hogy mindennapi munkája, gondolkodásának kötöttsége sem engedi, hogy a nyolcvanas évek történései felszínre törjenek a gondolkodásban.

Nem örül annak, hogy ez így van, azért sem, mert érzi a nehezen felidézhető évek hiányát.

Még nagyon fiatalok voltak akkor, azokban az években születtek a lányaik, akkor teremtettek maguknak otthont, vagy legalábbis akkor tettek lépéseket az otthonteremtés felé, s a későbbi munkájukat is akkor alapozták meg.

Akkor is sűrűn éltek, mintha átrohantak volna azokon az éveken, a megállás, a meditáció, az emlékek elraktározására fordított idő hiányzott az életükből.

Most is sűrűn élnek, napi gondok, ütközések, támadások közepette, érzi, hogy az emlékezésben nem tudnak elmerülni – ezért kell megküzdnie minden emlék-foszlányért.

2.

Azt is mondhatná, hogy történelmi időket éltek a nyolcvanas években, valami lezárult akkor, s valami új kezdődött nyolcvankilencel s azt követően, tele kihívásokkal, küzdelmekkel, így oka van annak, hogy az akkori történéseket az azt követőek eltakarják.

Igen, valami új kezdődött akkor, mondja erre, akarta is, hogy valami új kezdődjön, a változások szükségességét most sem kérdőjelezi meg, hiszen annak a régi világnak a monotonája erősen fullasztotta.

Igaz, az azóta eltelt negyedszázad sem örvendeztette meg sok örömmel, a ma is szükségesnek gondolt változások kisebb eredményt hoztak, mint amekkorát a változások elindulásakor várt.

Mindez azonban nem mentség arra, hogy a nyolcvanas évtizedet, s annak az évtizednek a történéseit elengedte magától. Ebben a vonatkozásban nem jelent mentséget a történelemre, a történelmi jelentőségű változásokra való hivatkozás sem, merthogy ők is, mint mások, nem a történelmet éltek akkor, akkor sem a történelmet élték, mondja, hiszen a történelem, az, amit leegyszerűsítve történelemnek nevezünk, a maga elvontságában nem élhető meg, hanem a maguk mindennapos életét élték, s azt folyta körül az, amit később óriási leegyszerűsítésekkel történelemnek neveztek.

Nem, nem a történelmi változások, mozgások törlik ki a valamikori eseményeket az emlékezetéből, mondja.

Akkor, amikor magába mélyed, amikor időt és teret biztosít az emlékezésnek, minden valamikori történés megjelenik előtte.

3.

Tesz még egy kitérőt, s azt mondja, hogy a nyolcvanas évekről azért is nehéz írni, mert minden akkori történés az évtized vége felől, a rendszerváltás felől értelmeződik, noha életük történései, amikor azokat megélték, leginkább önmagukban álltak. A Forráshoz kötődő példát említi, akkor, amikor nyomdába adtak egy-egy összeállítást, a számukra, s természetesen a képzelt olvasó számára való remélt fontossága miatt tették azt, amit tettek, s nem azért, hogy az évtized végén egy politikai-társadalmi-gazdasági történésor igazolja majd korábbi tettük helyes vagy helytelen voltát.

Annyi más mellett azért sem a jövőbeli igazolás jegyében tették azt, amit tettek, mert akkor még nem tudták, hogy az évtized végén ott áll majd egy, később

rendszer váltásnak nevezett folyamat, de ha tudták volna is azt, hogy lesz majd egy ilyen folyamat, azzal is tisztában lettek volna, hogy ez a világukat miképpen alakítja majd át, s ha még azt is tudták volna, hogy addigi életüket, vélt vagy valós értékeiket sok vonatkozásban megkérdőjelezi majd ez a folyamat, akkor is azt mondja, egy pontosan nem megfogalmazható mondattal mondja, aligha tudtak volna másképpen tenni, mint ahogyan akkor tettek.

Érzi, rossz mondattal mondja azt, amit mond, mert egy, a világ gazdasági-politikai arculatát meghatározó folyamatról ezzel az egyetlen mondattal szólni több mint felületesség. A folyamat szükségszerűsége a történelem mélymozgásai által határozottatott meg, azoknak az éveknek a valódi kérdése az volt, hogy egy életképtelen politikai-gazdasági-társadalmi rendszer mikor és hogyan omlik össze annyi más korábbi, az összeomlás irányába mutató kísérlet után.

Ezzel szemben mondja azt, hogy családi életük, otthonteremtési kísérletük, gyermekeik születése, noha a politika akkor is és azóta is mindent befolyásol, mégiscsak a maguk autonóm világán belül történt meg, mindezt az évtized végének történései felől nézni képtelenség lenne.

A nyolcvanas évek önértékét a magánemberek szemében és a közemlékezetben is vissza kell állítani, mondja.

4.

Mindezzel együtt tisztában van azzal, hogy a fenti rossz félmondatot csak a folyamat átélőjeként és a már lezajlott történéssorok ismeretében írhatta le. Az utókor embere már nem lehet ennyire felületes, mondja, ő már mindent az okok és az okozatok összefüggésében néz majd, igaz, az élet, az egykor volt élet kicsorog majd az ujjai közül, a megelőző időszak embere viszont a maga világával kapcsolatban nem biztos, hogy talált a történelemmel való összefüggésben megmutatkozó távlatokat, mondja.

Merthogy az ő életükben ekkor távlatok mutatkoztak, távlatok, a magánélet és a társadalmi élet szintjén is. Sem ennek előtte, sem azt követően nem találkozhatott ezzel az élménnyel senki sem.

Az átalakulást ők élték, a maguk életének részeként élték meg, az velük történt meg, ennek az élménynek elegendőnek kellene lennie egy életre.

Ma már látszik, hogy számukra ez mégsem volt elegendő, ennek az okait később majd el kell mondania.

Akkor, amikor az átalakulás megkezdődött, nem irányították a történéseket, nem elszenveték azokat, hanem megélték őket, napról napra tudatosítva magukban azt, ami történt, vagy legalábbis azt, ami a történésekből eljutott hozzájuk.

Megélték a történések összetettségét, gazdagságát, esetlegességét, alkalmiságát és szükségszerűségét, s ha azt, ami megtörtént, le is írhatja majd valamikor valaki, azt, ahogyan megtörtént, nem írhatja meg senki, az, ahogyan a történések megtörténtek, az ő szemük előtt történt meg, az a gondolkodásukban őrződik, onnét nem tud átkerülni a történelemkönyvek lapjaira sohasem.

Meglepőnek tűnhet, hogy akkori világát ennyire összekapcsolja a rendszerváltás felé mutató momentumokkal. A Forrásnak, miután az akkori nyilvánosság része volt, s tett

is valamennyit a nyilvánosság falainak odébb tolásában, nyilvánvalóan megvolt a maga, természetesen nem túlhangsúlyozandó szerepe a köztörténetekben, ha pedig magánemberként nézi önmagát, akkor azt kell mondania, hogy az újabb kori történelmi események egyre inkább a nyilvánosság előtt is zajlanak, nemcsak ott, de ott is, a nyolcvanas évekbeli magyarországi történetek pedig éppen a nyilvánosság tágítása révén mentek végbe, nem beszélve arról, hogy a nyilvánosságnak, az akkor újra megtapasztalt nyilvánosságnak nem lebecsülendő szerep jutott a történetek alakításában, így sokat látott az akkori történetekből.

5.

Bármennyire akarta is a változásokat, azok bekövetkezését nem tudta elképzelni. Ezért mondja azt, hogy az akkori éveket nem csupán a végkifejlet felől kell szemlélni, hanem önmagukban is. Ha tetszik, állandóságukban, monotonitásukban, úgy, ahogy akkor napról napra megélték az életet.

Így nézve nyilvánvalóvá válik, hogy a nyolcvanas években megváltozott valami, eltűnt, legalábbis számukra ekkor tűnt el a világ korábban megtapasztalt rendezettség, áttekinthetősége.

Az a rendezettség, amelyikről beszél, nem a szocializmus mindent leegyszerűsítő rendezettsége volt, hanem a tömegtársadalom előtti világ rendezettsége. Másutt nyilván korábban jelentek meg a tömegesedés jelenségei, nálunk a Kádár-korszak végén mutatkozott meg mindez. Mintha egyszerre mindenből sok keletkezett volna, az árak a korábbinál nagyobb ütemben nőttek, a korábbiaknál jóval többet kellett dolgozni az akkor elfogadhatónak gondolt életszínvonalért. Uralkodóvá vált a korábbinál gyorsabb élet, az emberek a munkájuk mellett újabb munkákat vállaltak, az állandó munka mellett a rokoni-családi kapcsolatok a korábbiaknál gyorsabban bomlottak fel, minden összetettebb, árnyaltabb és kaotikusabb lett, mint korábban volt.

A maguk tagoltságában a társadalmi mozgásokat itt nem lehet bemutatni, ezért csak pár adatot s pár összefüggésre való utalást idéz Romsics Ignác átfogó monográfiájából: „A magyar társadalom foglalkozásszerkezeti átalakulása a gazdasági modernizáció természetes következménye volt, és alapvetően megfelelt a nemzetközi tendenciáknak. A világ más, nem szocialista országaiban lejátszódó folyamatokhoz képest ugyanakkor két fontos különbség is mutatkozott. Az egyik a gyorsaság volt, a másik a fáziskésés. A tradicionális agrártársadalom átalakulása ipari társadalommá, ami Nyugat-Európában a századforduló körül gyorsult fel és 60–80 év alatt zajlott le, Magyarországon és a többi szocialista országban a második világháború utáni 2–3 évtizedben ment végbe. Az ország történelmi lemaradása ezzel jelentősen mérséklődött, ám teljesen továbbra sem szűnt meg. A legfejlettebb országokkal szembeni különbség részben abban mutatkozott meg, hogy a szolgáltatásban foglalkoztatottak számának növekedése Magyarországon egy-két évtizedes késéssel indult meg. Részben pedig abban, hogy a szellemi dolgozók 35%-os össznépszerűségeen belüli részeseését, ami 1980 körül a fejlett országokat jellemezte, Magyarország 1990-re sem érte el. Az elért 30% körüli arány a közepes fejlettségi szintnek felelt meg. A magyar gazdaság fejlettségéhez képest – egyes elemzések szerint – azonban valószínűleg még ez az arány is túl magas volt, azaz a termelés és a termelésirányítás túlzottan bürokratizálódott.”

A Romsics Ignác által leírt adatok szerint a magyar társadalmat a nyolcvanas években már nagymérvű mobilitás jellemezte, folytatódott a városiasodás folyamata, ebbe azonban belejárt az a még ma is meglévő gyakorlat, hogy a községeket gyorsuló ütemben minősítették át várossá, 1960-ban már a lakosság 62%-a lakott városban, 200 kistelepülés pedig megszűnt. Ennek ellenére a falvakból való elvándorlás nem tartott lépést az iparosodás ütemével, így az ingázók száma erősen növekedett, a napi ingázók mellett, a számuk 1980-ban 1,2 millió volt, 300 ezer volt a távolsági ingázók száma. A reálbérek 1989-ig folyamatosan növekedtek, a heti munkaidő viszont folyamatosan csökkent, heti 44, majd 42, később 40 órára, ez azonban csak a felszínen mond ellent annak, amit a folyamatos munkáról fentebb írt. Az 1980-as években már bevezették a hetenkénti szabad szombatot, az emberek pedig a legkülönbözőbb formában végeztek túlmunkát. „A modern fogyasztói társadalmakra jellemző javak megszerzésére a magyar társadalom igen nagy energiákat fordított. A túlórákból, a háztájikból, majd a 'géemkázásból' és a 'végéemkázásból' származó többletjövedelmek jó részét igen sokan erre, azaz a Lajtától nyugatra megcsodált, s gyakran státusszimbólumként is kezelt termékeknek a megvásárlására fordították. Az ezek birtoklása érdekében végzett többletmunka méreteire jellemző, hogy egy automata mosógépért 1985-ben az Egyesült Államokban már csak 50, Olaszországban pedig 67 munkaórát kellett teljesíteni. Magyarországon viszont 407-et! Az ekkor még igen modern és leginkább kurrens videomagnóért ugyanekkor az Egyesült Államokban 52, Ausztriában 193, s Magyarországon 2133 órát dolgoztak az emberek.” Romsics Ignác idézi Szelényi Ivánt, aki az 1968 utáni magyar társadalmat „kettős, egymással érintkező hierarchiaként írta le, amelynek nagyobbik felét a hagyományos redisztributív-bürokratikus, a kisebbik felét viszont a nyereségorientált piaci viszonyok dominanciája jellemezte”.* Ez a kettősség a nyolcvanas években már nemhogy megfigyelhető volt, hanem különösen élesen mutatta meg magát, s alapja lett a rendszerváltást követő gazdasági-társadalmi mozgásoknak.

*Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században, Osiris, 1999, idézett részek, adatok: 471., 477., 480., 481. és 498.

6.

Ők ennek az évtizednek az elején kezdték a közös életüket, nekik ekkor kellett megküzdeniük mindenért, mondja. Nem álló és áttekinthető, hanem mozgásban lévő, átalakuló társadalomba léptek bele, óvatosan, de kezdtek kialakulni a piaci árak, miközben ők, ahogy ma mondják, akkor ezt a kifejezést még nem használták, a mindenféle piaci lehetőség nélküli közsférában helyezkedtek el.

Másutt nem is helyezkedhettek volna el.

Gyermekeik születtek, a felesége otthon volt velük, ő pedig dolgozott a szerkesztőségben, órákat tartott, TIT-tanfolyamot vezetett, ha tudott, írt, tanulmányt, kritikát, s olvasott, ha tehetett, mindig olvasott, még ezek az évek is a tanulóévei voltak.

Ha nem azok lettek volna, akkor is olvasott volna, mindig olvasott, ahogy, ha teheti, olvas ma is.

Kénytelen megjegyezni, hogy azok az évek, az albéretekkel, a lakásvásárlással, a gyerekek születésével, nevelésükkel, a felvállalt munkákkal még mindig csöndesebbek, nyugodtabbak voltak, mint a mostaniak, amikor nagyobbbrészt már ismét ketten vannak Ágival, s az életük keretei is kialakultak.

Legalábbis azt hitték, hogy kialakultak az életük keretei, most, amikor ezt a könyvét írja, ismét átalakul körülöttük a világ, nem tudja, sikerül-e talpon maradniuk az átalakulások közepette.

A hetvenes években kilépett az otthoni világból, ha tudományoskodó kifejezést használna, akkor azt mondaná, hogy a poszttradicionális világból az adott időszak követelményeinek megfelelően a szellemi világba lépett át. Az ezerekilencszáznolcvankilenchez köthető változások megváltoztatták az életüket körülvevő társadalmi kereteket, ám érintetlenül hagyták, természetesen jókora leegyszerűsítéssel mondja ezt, mert az élet minden területén történtek változások, azt a mikrokörnyezetet, amelyikben éltek.

Most minden más kérdésen túl új kérdést kell az időnek velük kapcsolatban megválaszolnia, azt, hogy a maradék munkával tölthető idejüket az eddigi keretek között tölthetik-e el, vagy ezeket a kereteket, s velük együtt őket is elsodorja a változások sorozata.

7.

Mi marad meg az emberben a történeésekből? – kérdezi.

A kérdéshez újabb kérdés tapad. Mi őrződött meg benne az olvasmányaiából? – kérdezi, a maga világához hasonlítva a kérdést, egyre gyakrabban magától.

Ezt a második kérdést talán könnyebb megválaszolnia, mint az elsőt. Ha szövegszerűen nem élne benne egyetlen sor sem, ha minden regény történeésora eltűnt volna az emlékezetéből, mondja, akkor is számtalan könyv világlátása őrződött meg benne.

A könyvek íróinak világhoz való viszonya, magatartása, alapmondandója.

Ha egy-egy könyvet ezeknek a fogalmaknak a segítségével próbál felidézni magában, akkor ma is képes visszamenőleg felfejteni a könyvek világát.

A valamikori történeésekkel kapcsolatban bele kell helyezni magát a történeések idejébe, s akkor felsejlenek előtte azok körülményei, az azokhoz hozzákapszolódó beszélgetések, mondatok.

Az időt, az éppen történő időt kellene kizárnia magából ahhoz, hogy az a másik, a felidézett olvasások által megőrződött valamikori idő elfoglalhassa a maga helyét.

8.

Ági az évtized első felében otthon volt a lányokkal, ő végezte munkáját a szerkesztőségben, órákat tartott, író-olvasó találkozókra mentek, írni próbált, olvasott, tanult, próbálta megérteni azt a helyet, ahova került, kerültek.

Küzdöttek a megélhetésért, próbálták elviselni a mindennapok gondjait, az albrletből tanácsi albrletbe kerültek, később lakáshoz jutottak, környezetüket igyekeztek, mint mindig, a maguk képére formálni.

Akkor nyilván sokan többet dolgoztak nála, nagyobb terük nyílt második, majd harmadik állás vállalására, lehetőségük nyílt a napi munka után vállalati

géemkákban, munkaközösségben dolgozni, így többszörösét kereshették annak, amit a napi nyolc órában végzett munkájukkal kerestek.

A társadalomban kezdtek megjelenni a vagyoni különbségek, az emberek már nem bírták elviselni az egyenlőséget, vagy inkább azt, hogy semmijük nincs, minden rést, ami többletjövedelmet jelenthetett számukra, észrevettek, feltérképezték, kihasználták.

9.

Otthon, régi világában azt látta, hogy körülötte mindenki dolgozik.

Volt, aki hajnali négy órakor kapálással kezdte a napját a mezőn, héttől ötig kubikosmunkát végzett a munkahelyén, majd ismét kapálni ment a mezőre.

Nem tudja, hogy mikor pihent, pihent-e egyáltalán.

Szülei is mindig dolgoztak, ha pihenhetek volna, akkor a kertben dolgoztak, családjuk napi szükségleteit a kertből fedezték.

A nyolcvanas években is mindig dolgozott mindenki, ekkor már a másodállások idejét élték, nyilván sokan kerültek városba, így már nem tudták megtermelni mindazt, amire a családjuknak szükségük lett volna, ezért másodállásban pénzkereső munkát végeztek.

Azóta is mindig dolgozik mindenki, a lányai is, munkájuk az egész napjukat kitölti, családi életet csak este élhetnek.

Az, aki a magánszférában dolgozik, a szó szoros értelmében kora reggeltől késő estig dolgozik, szombat-vasárnap is. A másik szférában is sokan dolgoznak sokat, a lelkiismeretük működteti az intézményeket.

Újra felnő egy nemzedék, amelyik a magánélet fogalmával alig lesz majd tisztában.

Nem tudja, hogyan élnek majd a családjukban, nem tudja, mikor nevelik majd a gyermekeiket.

Túlságosan könnyű a fentihez hasonló mondatokat leírni, mondja, ezért kiegészíti az előbb leírt szavakat. A következő nemzedék is felneveli majd a gyermekeit, másképpen, ahogy az ő nemzedékük tagjai tették azt, s másképpen, ahogy őket nevelte fel a szüleik nemzedéke, de felnevelik őket, alkalmazkodva a világhoz, ahogy ők is tették.

Lehet, hogy ennek a nemzedéknek a tagjai többségükben már nem itthon élnek majd le az életüket.

10.

Gyerekkorától kezdve közösségben gondolkodott.

Az a társadalmi réteg örökítette rá a közösségben való gondolkodást, amelyikből származik.

Nagyanyja biztosan nem olvasta a Légy jó mindhalálig című Móricz-regényt, de egész életében az abban foglalt magatartásmodellt képviselte. Ártani sem tudott volna senkinek, lehet, hogy a tisztességes szegénység önvédelmi reflexe is segítette ennek a magatartásnak a kialakulását.

A szocializmus közösséginek hirdetett társadalma a paraszti világ közösségi társadalmára épült rá. Gyerekkorában, az iskolában, itt-ott, számtalan közösségi mesét hallott, olvasott, azóta is őrzi magában közösségi ösztöneit.

Közben meglepődött, amikor megtapasztalta a világ működését, azt, hogy közösségiség és jövedelmek kapcsán más hangzott el, mint ami történt.

Mindig a fennkölt eszméket hirdették, s mindig mások kisémmizéséhez jutottak el.

Meglepődött, amikor ezerkilencszáznyolcvannégyben, első találkozásukról Grendel Lajos az individualizmusról beszélt neki, nem értette, amit Grendel az egyén önmagának való elkötelezettségéről mondott. Sokáig az egyéniség méltósága kifejezést sem értette, az a világ, amelyikből származott, mindig a kapcsolatokra, a kölcsönös emberi viszonylatokra figyelt.

A nyolcvanas években barátainak sokszor mondta, hogy fele fizetését bármikor odaadná, mondta ezt úgy, hogy nyilvánvalóan ő többet veszített volna, mint a barátai, mert ő a fizetésének a másik feléből aligha tudott volna megélni, szóval sokszor mondta, hogy a fele fizetését bármikor odaadná adósságtörlesztésre, bármire, ha tudná, hogy a gyerekeinek jobb, biztonságosabb élete lesz, mint nekik volt.

Később vállalkozó barátainak azt is mondta, hogy nekik is adózniuk kellene, vagy többet kellene adózniuk, mint amennyit adóznak, mert még a magas jövedelmükből sem húzódhatnak szigetre, nem élhetik le mesterséges szigeten az életüket. Ha a külön iskolát meg is tudják fizetni, külön utakat nem építenek nekik, külön környezetvédelem sem létezik a számukra s így tovább.

Aztán kiderült, hogy külön ez és külön az is létezik, s ha társadalmi szigetek nem is léteznek, szigetekre azért sűrűn lehet utazni. Magának rág mind, aki rág – soha nem gondolta, hogy József Attila sorai valamikor majd az egész Magyarországra érvényesek lesznek.

*Ryszard Kapuściński-nál olvasta: „Kétféle szegénység létezik: az anyagi szegénység és az igények szegényessége. A hatalom számára mindkettő kényelmes. Az első azért, mert a nélkülözés legyengíti az embert, nyomasztóan hat rá, mélyíti kisebbségi érzését; a második azért, mert az, akinek az igényei szegényesek, nem is tudja, hogy vannak olyan dolgok, amelyeket követelhetne, amelyekért küzdhetne, harcolhatna.”**

Ehhez annyit tesz hozzá, hogy a hatalom, a mindenkori hatalom számára létfontosságú a szegénység fenntartása, nem csupán a javak megszerzésének ösztöne tette ezt vele, hanem az uralkodni akarás ösztöne is.

Ezt tették a Kádár-rendszerben is, miközben a közösségiség hasznáról prédikáltak.

Olvasmányai, nem a tapasztalatai, akkor még nem a tapasztalatai azt is megértették vele, hogy minden ideológia, társadalmi mozgás, átalakulás ellenére a világot a pénz mozgása és mozgatója uralja. Al Gore-nak a globális változásokról írott könyvéből idéz pár adatot: „Az Egyesült Államokban a tőkejövödelmek 50%-a a lakosság felső 1%-ának ezredrészét gazdagítja. ... Érdemes megjegyezni, hogy ma az Egyesült Államokban nagyobbak az egyenlőtlenségek, mint Egyiptomban vagy Tunéziában. Az Occupy Wall Street (Foglaljuk el a Wall Streetet!) mozgalom is azért kaphatott lángra, mert sokan ráébrednek arra, hogy a felső 1% – akik mostanra többet birtokolnak, mint az alsó 90%

*együttvéve – vagyonkoncentrációja drámai mértékben növekedett. A 400 leggazdagabb amerikaiak – mindegyikük milliárdos – nagyobb a vagyona, mint a 150 millió, az alsó 50%-ot kitevő állampolgárnak. Sam és Bud Walton (a Walmart alapítói) öt gyermeke és egy menyee többet mondhat magáénak, mint az amerikai lakosság alsó harmada. Az éves jövedelmet illetően a felső 1%-hoz folyik be az összes jövedelem 25%-a, ami 25 éve még csak 12% volt. Míg az átlag amerikai adózás utáni jövedelme mindössze 21%-kal emelkedett az elmúlt 25 év során, addig a felső 0,1% esetében ez a mutató ugyanezen időszak alatt a négyszázszorosára nőtt.”***

Nem a gyöngébbek kedvéért jegyzi meg, hogy a Walmart a világ egyik legnagyobb kiskereskedelmi vállalata és a világ legnagyobb árbevételű produkáló vállalata.

Ebbe a világba egy tőkeszegény, a pénzforgalmat elemi szinten nem ismerő, még a kifejezéseket sem értő ország nem tud belépni.

*Ryszard Kapuściński: Lapidárium, fordította: Szenyán Erzsébet, Európai Utas – Századvég, 1993, 34.

**Al Gore: A jövő (A globális változás hat mozgatórugója), fordította: Hegedűs Péter és Takács Zoltán, HVG-könyvek, 2013, 40.

11.

Nem emlékszik arra, hogy milyen volt az, amikor még ketten voltak Ágival. Nem sokáig éltek így, az egyetem után alig több mint egy évet. Az azóta eltelt időszakban legalább harminc éven keresztül volt körülöttük gyermek, csak amikor Péter fiuk egyetemista lett, maradtak a hétköznapokban magukra.

Az első alkalommal meglepődtek ezen, hirtelen nagy lett az őket körülvevő csönd.

Próbálja felidézni, milyen volt, amikor még csak ketten voltak. A munkára emlékszik, az iskolára Egerben, arra, hogy ment Ági elé a várba, s a családi vacsorákra emlékszik.

Igen, amikor ketten voltak, akkor is családi vacsorákat tartottak. Megterítették maguknak, s vacsora közben hosszan beszélgettek, elmondták egymásnak mindazt, ami napközben történt velük, s azt is, amin napközben gondolkodtak.

Családdá formálódásuk alighanem itt, ekkor kezdődött. Ma is mindent megbeszélnek egymással, mindenről tudnak, ami a másikkal történt.

Együtt járnak a legkülönbözőbb rendezvényekre is. Próbálja elképzelni, hogyan történt ez akkor, amikor Ági még otthon volt a lányokkal vagy Petivel.

Nyilván akkor ő egyedül ment az irodalmi estekre, kiállításmegnyitókra, aztán otthon mindent elmesélt Áginak. S Ági hozta a lányokat a legkülönbözőbb rendezvényekre akkor, amikor már hozhatta őket.

Ma ketten mennek minden rendezvényre, ha tehetik, akkor ketten utaznak el könyvbemutatókra, tanácskozásokra, s ő is ment az ásatásokra, az ásatásokkal kapcsolatos rendezvényekre, mindenhova, ahova mehetett.

12.

Emlékezetébe ugrik egy kép, a művelődési központban ünnepelték a Forrás huszadik születésnapját, ez már ezerkilencszáznolcvankilencre esett, a rend-

szerváltás évére. Sokan voltak akkor is, a sok komoly felnőtt között két gyermek, Zsófi nyolc-kilencéves volt akkor, Ági lányuk hat.

Csöndben, minden pissenés nélkül hallgatták a verseket, felolvasásokat, és büszkén néztek az apjukra. Ezt a képet is őrzi magában, de tudja, hogy az egyik fiókban maga a lányok tekintetét megörökítő fénykép is ott lapul.

A kép képeket hív elő, sok képet.

Hiába írta korábban, hogy eltűntek annak az évtizednek a történései, nem, nem tűntek el, megvan minden kép, minden pillanat, hozzájuk kötődve pedig sorakoznak a történések.

A családról, a gyerekekről, a munkájáról, találkozásokról, estekről, beszélgetésekről sorakoznak a képek.

De mintha mégis mélyebbről kellene előhoznia magában az ekkori történéseket, mint a korábbiakat.

Lehet, hogy az egymásra torlódó emlékek oltják ki egymást. Azt gondolja, hogy az ő életében, s nyilván nemzedéktársai életében, több esemény történt, mint mondjuk a nagyszülei életében, de a történéseket nem biztos, hogy ugyanazzal a mélységgel élték meg ők, mint a példaként említett nagyszülei.

Ez sem pontos így. Ő maga mélyen megélte a történéseket, azok feldolgozására azonban nyilvánvalóan kevesebb ideje volt, mint amennyi a nagyszüleinek volt a velük történtek feldolgozására.

13.

Szívesen írnék a lányainkról, mondja, arról, amikor még aprók voltak, ahogyan szívesen írnék majd Petiről is, amikor az időben az ő aprógyermek-voltához eljutok majd – de nem tudom, hogy nem lépném-e át ezzel azt a határt, amelyet ebben a könyvben a magánélet és a közélet közé húztam.

Nem a magánélet és a közélet közé húzta a határt, hanem a magánélet és a világ közé, mondja.

Azt mondom, nem emlékezni nehéz, hanem írni minderről. Írás közben, ha az a magánélet felszínét megérinti, hihetetlen feszültségeket kell legyőznöm, hogy akár egyetlen sorral is előbbre juthassak, mondom.

Hirtelen döntés eredményeként szinte automatikus írással írom le a feltoluló emlékképeket.

Látom Zsófit, amint egri, kollégiumi-portási szobánkban azonnal megmutatja a falon „Ady bácsi” fényképét, azt is látom, ahogy első születésnapján ugyanabban a szobában a leterített hokedliba kapaszkodik, de áll büszkén a torta mellett.

Látom azt is, ahogy a Népkertben a virágok között ülő kislányunkat lefényképeztem. Az akkor készült képet már régen láttam, de tudom, az a kép maig nem fakult ki, mondom.

Látom, a képet is látom, s azt a pillanatot is, amelyikben a kép készült, amikor Szegeden, a Somogyi Könyvtár előtti térben, Ágival közös, kedves terünkben Dömötör Mihály a lányunkat lefényképezte.

S látom Ági lányunkat, amikor ezerkilencszáznyolcvannégyben, a két-hetes erdélyi utunk után Pécsen elfordult tőlünk, mert nem ismert meg bennünket.

Látom őket óvodába menet, hosszas beszélgetés közepette, látom őket első nyaralásainkon, a Balatonnál, Tóserdőn, s Galyatetőn, látom őket a Jesolóból Velencébe tartó hajón, hallatlan büszkeségükkel, hogy mindez megtörténik velük.

Látom Zsófit, akkor látom, úgy látom, ahogy a hosszú rohanás után az óvodában megpillantottam. Rohantam, mert az étkezdében, ahol ebédeltem, hallottam, hogy a körúton egy teherautó belerohant egy óvodás csoportba, abba a csoportba, amelyikbe a lányunk is járt. Nem őt ütötte el az autó, de ezt akkor, amikor a hírt hallottam, még nem tudtam.

Látom őket, ennél korábban, amikor az egyik panelház előtti homokozóban játszottak, s csak később tudtuk meg, hogy a csernobili atomfelhő akkor már Magyarországot fölött volt.

Ágit is látom, s magamat is, amikor a lányok egy-két hetes távolléte után figyeltük, hogy mennyit változtak abban az időben.

Látom őket Ági ásatásain, most már leírhatom, a szelvény egyik sarkában, ahogy csöndesen játszanak.

Látom őket, ahogy iskolába mentek, az első babazsúrokon, s látom őket mindig, akkor is, ha nincsenek itthon. Ahogy Petit is látom, a kertben játszik, később könyvtárba megy, s olvas, az iskolát alig elkezdő gyerekként már könyvtárba járt és sokat olvasott.

Amikor ennek a szövegfolyamnak az első részét megírta, s azt kiadásra készítette elő, szinte minden tömb mellé képeket helyezett. Könnyen tehette ezt, a képek ott éltek a tudatában, valójában azokat írta le, hozzájuk fűzött megjegyzéseket. A képeket előkereste a fiókokból, elkérte a hűgától azt, ami otthonról nála őrződött meg, egy-egy kép után valóságos nyomozást indított, lelőhelyük az elkészült könyvben megtalálható. Az akkori könyvhöz hasonlóan a mostanihoz is képek tucatjait vehetné elő.*

*Füzi László: Világok határán, Kalligram, 2010

14.

Ezekben az években ismerte meg azt a várost is, amelyikben már harminc éve éli az életét.

Harmincnál is több éve annak, hogy először nézett szét a kecskeméti főtéren, azóta szinte naponta keresztülmegy rajta, korábban, ha akarta volna, akkor sem tudta volna kikerülni egyetlen alkalommal sem, hiszen munkahelye a városba kerülése óta mindig itt, vagy a tér közvetlen közelében volt.

Az elmúlt évek alatt láthatta a tér napi életét, talán nincs is olyan sarka, szöglete, ahol egy ismerőssel-baráttal ne találkozott volna, ne állt volna meg velük egy-egy szóra vagy hosszabb beszélgetésre, azt is látta, hogy a tér naponta, mi több, még napszakonként is külön-külön ritmus szerint éli az életét.

Nemcsak napszakonként, hanem évszakonként is, mondja, tavasszal, nyáron és ősszel a fák és bokrok uralkodnak rajta, télen viszont rideggé válik, az emberek visszahúzódnak az épületekbe, s a város, a nyitottnak és befogadónak tudott

város is visszahúzódik ilyenkor önmagába, a polgári örökségként létező házak, épületek az elzárkózást hirdetik.

Természeti jelenség ez a tér, él, lélegzik, létezik.

15.

Azt, amit az előbb leírt, fenntartásokkal kell kezelni.

Két évvel ezelőtt megváltozott az élete, a munkája más, összetettebb lett, mint korábban volt, s a szerkesztőség is újabb helyre költözött, immáron nem a főtéren található, hanem a főtértől hárompercnyi távolságra.

Akkor, amikor először elindult a Kerámia Stúdió irányába, a könyvtárnál megnézte az óráját, s megnézte akkor is, amikor a Stúdióhoz ért.

Hárompercnyi volt az út.

Három perc, s érezte, hogy kikerült a főtér vonzásából, itt már más térképző erők uralkodnak, mint a főtérnél.

Raadásul a stúdió a lakásuk irányába esik, így reggel és este, amikor megy be dolgozni, aztán indul haza, nem megy keresztül a téren.

Hónapokig fejet lehajtva dolgozott, tudta, hogy azokban a hónapokban semmi mást nem tehet, csak dolgozhat.

Nagyobbrészt így van ezzel most is, csak időnként pihenőket is megenged magának.

Ilyenkor kimegy a főtérre.

16.

Természeti jelenség ez a tér, mondta, de teremtett jelenség is, éppen ez a tér tanította meg arra, hogy egy tér, ha valóban jogot formál erre a kifejezésre, akkor több, mint önmaga, egy-egy közösség léte, környezetéhez és a világhoz való viszonyulása mutatkozik meg általa. Egyáltalán nem tartja véletlennek, hogy a terek létevel, lélektanával nemcsak az építészek, hanem tudós írók, gondolkodók is foglalkoznak.

A szépség kifejezéshez nehezen kapcsolódik a funkcionalitás szóban kifejeződő ridegség, mégis azt mondja, hogy ennek a hosszú évszázadokon keresztül formálódó térnek a szerkezete mélyen benne gyökeredzik a tágas síkon laposan elterülő város történetében. Ez a tér ugyanis nem önmagában létezik, hanem valóságos tércsoportok együttese, s így, lassú terjeszkedésével, szétfolyásával szinte leképezi a város egészének formáját.

Maga a főtér, ha önmagában nézzük, őrzi a hagyományos főterek négyzetes-téglalap alakú formáját, a hozzá kapcsolódó, s belőle indulóan kiöblösödő terek viszont a különböző városrészekkel való kapcsolatra utalnak, ha szabad ismét ezt a kifejezést használnia, funkcionális egységet teremtenek a központ és a tőle távolabbra eső területek között. A szélesen elfekvő alföldi városban ugyanis a közép-pont irányába haladva szűkül le a tér úgy, ahogy ehhez a ponthoz illően le is kellett szűkülnie, a főtéren kívül maradt a város hétköznapi élete, a valamikori természet-szerű állathajtásokkal, a külső tér irányába egyre növekvő forgalommal együtt.

A tércsoport mára sem formálódott egységes egészzé, a zsinagóga és a Cifrapalota között, a vasút irányába a Rákóczi út zöld foltja mellett vezetődik le a forgalom, a Csongrádi út irányába a Kálvin téren, kicsit odébb pedig a Kéttemplom közön keresztül lehet eljutni, itt, az egykori ferences kolostor, a mai Kodály Intézet előtt ismét csak egy picike térrel találkozunk, a Városháza előtt önálló térként jelenik meg a Kossuth tér, innét – a Batthyány utca mellett – a Lestár téren lehet kijutni a város szűken vett középpontjából, a másik irányba viszont a Széchenyi téren keresztül lehet kijutni a városközpontból, míg a főter középpontjából – a Kálvin térrel ellentétes oldalon – az Arany János utcán keresztül újabb térhez jutunk, a hajdani – és most már ismét ezt a nevet viselő – Gyenes térre, a két említett „végpont” között pedig ismét két teret találunk: az evangélikus templom előtt kinyitott, s roppant bájos terecskét, s a megyei könyvtár háta mögött létrejött új teret. Ezt a nagy téregyüttest a város történetiségét magukba sűrítő épületek kisebb-nagyobb tömbökre tagolják, a tér egységessége azonban nyilvánvaló, ennek felismerése eredményezte a terület „zárttá” formálását, azt, hogy a Kiskörúton belüli területet a korábbinál jóval nagyobb mértékben lezárták az autós közlekedés elől.

*Cs. Szabó László, a kiváló esszéista, tudós, város- és művészettörténész a huszadik század elejének kolozsvári főterét így írta le: „Az a hatalmas, négyyszögű piactér, a négy oldalról merőlegesen ráfutó utcákkal úgy volt kiszabva a 14. század óta, hogy még eszményi reneszánsz városok mértanba szerelmes, olasz tervezői is nagyot néztek volna, ha látják. Vajon ki lehetett a névtelen, nagystílű rendező, olyan igényű, mint egy városalapító császár? Sok-sok évszázadban gondolkozhatott, mert ma se szűk még. Talán ezer évig látott előre, mint valamikor a magabiztos rómaiak, akik egyébként az Óvár területét erődnek használták s megrakták őrséggel.”**

*Cs. Szabó László: Város a század elején, in: Cs. Szabó László: Hűlő árnyékban. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern) kiadása, 1982, 7.

17.

Ennek a térnek a valódi funkciói túlmutattak a térbeli központon, a tényleges központban ugyanis ott kellett lenniük azoknak az épületeknek, amelyekhez kapcsolódva a közösségi-városi élet zajlott. A kecskeméti főtéren a Városháza mellett áll a katolikus Nagytemplom, a főter együttesén belül pedig megtaláljuk a ferences templomot, a református templomot, a – most már új feladatot betöltő – zsinagógát, az előbb említett, gyönyörűen kibontott, s önálló, kicsi térrel megajándékozott evangélikus templomot, s a görögkeleti templomot, a templomok együttese önmagában is a toleráns város gyönyörű jelképe...

A téren iskolát, pénzügyintézeteket, gyógyszerteret, könyvesboltot találunk, itt volt a Sajtóház is, annak a belső udvarra néző tetőterében volt a szerkesztőségük. Szívesen mondaná, hogy minden ott van ezen a téren, aminek ott kell lennie, de ma már ezzel nem mondana igazat. A múlt idő használata talán helyesebb, annak ellenére, hogy ez a tér máig él, működik.

Minden ott volt ezen a téren, aminek ott kellett lennie, ezt mondja, s hozzáteszi ehhez azt is, hogy ma már nincsenek egyetlen központtal bíró városok.

Feltehetően ezért érzi azt, hogy a főtér valódi központ jellege eltűnőben van. Eltűnőben van, mert a százezernél több lakost számláló Kecskemét megszűnt egyközpontú város lenni, új kereskedelmi, jogi, pénzügyi, üzleti központok alakulnak ki, s ha egy városban nem kell mindenkinek napjában legalább egyszer a főtéren keresztül mennie, akkor ez a tér megszűnik természetes központ lenni.

18.

A főtérek, városközpontnak az eddigiekben említett belső egysége eredményezte azt, hogy a Vasútparktól indulva zöld szigeteket találunk a város belső pontjain, a főtéren még mindig (nagy szó ez!) önmagába húzódhat vissza az, aki a tér belső szögleteinek egy-egy padjára ül le.

Azzal, hogy a főteret a Nagytemplom háta mögötti részre rányitották, mint ha a Rákóczi út szimmetrikus tükrözését végezték volna el, a templom mögötti kicsi tér, a művelődési központ és a Megyeháza előtti zöld szigettel folytatódik... Kerényi József, a kecskeméti főtér szépségének megérzője, a város legendás főépítészé mondta azt, hogy az épületek külső falai, a térfalak egymáshoz való kapcsolódásukban nyerik el értelmüket, míg az épületek önállósága belső tereikben mutatkozik meg. Az épületek önálló léténél is fontosabb, hogy környezetükkel, a tér zöld foltjaival szinte összeolvadnak, ez az összeolvadás jelzi, hogy ez a tér soha nem akart más lenni, mint egy alföldi város főtere.

A tér egyik sarkán lévő fáról pár éve még szedret lehetett enni, aztán a fát kivágták, itt is ugyanúgy találunk akácfákat, mint az Alföldön szinte mindenütt, a polgárosodásra az épületeken túl a tér új – s nem kis vihart kavart – díszburkolata utal, ahogyan ezt teszik a korábbi századelőre visszautaló, az elmúlt években felállított kandeláberek is. Ezzel együtt az épületek apró, funkcióval már az építésük pillanatában sem bíró tornyai és díszítései valamiféle mesevárost is felidézhetnének.

Ha Kecskemét nem is meseváros, de mindenképpen keleti város, ha megállunk egy havas téli este a Városháza előtt, fényei, homlokzata, a homlokzat megtört felületei, finoman kidolgozott részletei, a tető mázas cserepei, akárcsak a Cifrapalota díszítései nemcsak mesés, hanem keleties hangulatot is árasztanak. Nem véletlenül, hiszen Kecskemét a nagy keleti sztyeppe utolsó nyugati városa, a várost körülfogó síkság a maga rideg világával sokáig őrizte történelmünk keleti hagyományait. Ha valóban szép ez a főtér, márpedig az, annak gondolom, akkor szépsége a hely helyzetének megéléséből, kiteljesedéséből származik, abból, hogy a város és a tér – falaira, teremtett és természetes környezetére, szerkezetére, építészetére és szellemi világára gondolok itt – egyé tudott olvadni egymással.

A térnek a helyhez való kötődését mi sem jelzi jobban, mint az, hogy különbözik az alföldi városok főtereitől.

19.

Alapigazságként fogadja el, hogy száz év alatt egy városban, s így annak főterén is alapvető változások mennek végbe. Ha így van, mondja, akkor egyharmadnyi évszázad alatt is fontos változásoknak kell lezajlaniuk.

Most, hogy írja ezt a könyvet, lesz harminchárom éve annak, hogy először végigment a kecskeméti főtéren.

Hagyja most a várost, csak a tér változásait nézi. A változásokat nem rendszerezi, s nem is elemzi őket, pusztán leírja azt, hogy mi változott a téren azalatt az idő alatt, ami óta ő is a városban él. Először is megváltozott a tér burkolata, a tér nagyobbik részére díszburkolat került. A térnek a valamikori Sajtóház előtti, elkülönülő részén felszámolták a szovjet emlékművet, ennek helyén, ugyancsak a tér többi részétől elkülönülve létező kisebb teret építettek, itt az oszlopokat kerámiatáblák díszítik, ennek egyikéhez-másikához ő adta a díszítőelemeket, szövegeket, ezt megköszönve égették bele a nevét az egyik agyagtáblába. A főtér középpontjába Hírös forrás névvel szökőkutat állítottak, oda, ahol a téren keresztülhaladó két út találkozik. A Rákóczi út elejéről, a térről szembenéző tanácsköztársasági emlékművet, népszerű nevén a Vasmarcsát eltávolították, a Cifrapalota homlokzatát felújították, az épület sarkán, az eredeti helyén bejáratot alakítottak ki, a bejárat fölé, ugyancsak az eredeti módon elhelyezték a Cifrapalota feliratot. A térről kivezető Kéttemplom köz állapota az elmúlt két évtizedben leromlott (a Rákóczi utat viszont felújították), a Városháza állaga is erősen romlott, ennek faláról eltávolították Sinkó Ervin emléktábláját, ahogyan a közelben lévő művelődési központ is elvesztette Erdei Ferenc nevét. A Városháza teraszáról rendszeres harangjáték szól, ez nem volt korábban.

A tér közelében új épületek emelkedtek, a könyvtaré és a Malom plázáé, az utóbbi felépítése a hajdani malom helyén nagy vitát váltott ki, ezzel eltűnt annak a lehetősége, hogy a malom jellegzetes és a városhoz kötődő épületét kulturális célra hasznosítsák.

Minden változás ellenére még mindig vannak zöld szigetek a téren, ezekben még mindig el lehet rejtőzni, üldögélni lehet egy magányos padon, nézelődni is lehet még, s olvasni is lehet még.

20.

Családi életük a főtéren, de még a tágabban vett belvároson is kívül zajlott. A széchenyivárosi albérlet után kerültek a Leninvárosba, a Lenin-szobor melletti házba, ma ez a ház, noha nem mozdult el a helyéről, a Rávágy téren áll, annak előtte is így hívták ezt a teret, aztán újra a Széchenyivárosban éltek, annak akkori szélén, s onnét jöttek a Vacsiközbe. A Rávágy teret leszámítva valamennyi általuk lakott lakás körülbelül egyenlő távolságra van a főtértől, huszonöt-harminc percnyi járásra. Régebben általában busszal járt be a városba, mostanság inkább gyalog, vagy Ágival kocsival.

Időbe telt, míg minden irányban megtapasztalta a város, így mondja, képzelt szélét. Ez a város ugyanis nem határozott vonalakban ér véget, szinte átnő a körülötte lévő falvakba, vagy szórt házak hosszú sorával terjeszkedik beláthatatlan távolokig. Nagy telken álló házak, az egész telket körbefogó, téglából épített kerítéssel, sokszor minden fa és bokor nélkül. Nem tudja, hogy a valamikori tanyák előképet jelentettek-e ezeknek az egymástól távol álló házaknak a felépítéséhez, vagy inkább az újgazdag elkülönülés hívta életre őket.

A tanyáktól mindenesetre különböznek, s nemcsak méretben, hanem lelkületben is. Nem hasonlítanak a Pintér Lajos által megírt nagymama-arcú tanyákra, itt a kerítésen belül vad kutyák őrzik gazdáik vélt nyugalmát.

21.

Kecskemétre kerülésükkor, a Széktói stadion is távolinak tűnt a várostól, ma bármikor kigyalogolna oda, ha volna kedve és ereje focimeccsre menni.

De nincs.

Valamikor még volt, igaz, csak egyszer-kétszer, aztán úgy döntött, hogy soha többet nem megy ki meccsre. Emlékszik egy Kecskemét–Kazincbarcika meccsre, még a nyolcvanas évek közepéről, talán az NB II-be jutásért avagy maradásért játszották, osztályozó volt. Tétmeccsnek számított, nagy küzdelmet várt, de a játékosokat nem érdekelte, hogy mi lesz az eredmény, következőképpen az sem, hogy mi lesz velük, mert hát valamennyire ennek a meccsnek az eredményétől is függött pályájuk további alakulása.

Tíz évvel korábban még elképzelhetetlen lett volna egy ehhez hasonló, lélektelenül lejátszott mérkőzés.

22.

Az eltelt időben számos tanulmányt, könyvet olvasott el Kecskemét történelméről, múltjáról. Valamennyi nézőpontjától különbözik Szilágyi Zsolt Homokváros című munkája.

Szilágyi Zsolt Kecskemét fejlődéstörténetét történeti földrajzi nézőpontból mutatja be, s ebben a fejlődéstörténetben három jól elkülöníthető lépcsőfokot ír le, a 14–15. századi szint a 16–17. századi szint alapját jelentette, ez az utóbbi a város 19. századi látványos fejlődését alapozta meg, mondja a szerző. Elemzésének a lényegét az adja, hogy ennek a folytonosságnak a meghatározó tényezőit mutatja meg, majd a város sokarcúságát írja le, a várost homokvárosként, tanyás városként, barackvárosként, piacvárosként, gyermekvárosként is leírja, majd azt mutatja meg, hogy az a sokarcúság miképpen olvadt bele a nyitott város képébe.

A maga pár évtizedes tapasztalatát látta igazolva a történeti elemzés által.

Idézi Szilágyi Zsolt összegzését: „A város földrajzi adottságai a helyi mentalitás nélkülözhetetlen elemét képezték. E viszonyrendszer nélkül a kecskemétiség veleje ‘megfoghatatlan’. Ezért olyan fontos a Homokváros, a Tanyás város, a Piacváros és a többi arc hangsúlyozása. Ez mind ugyanaz a város. Az arcok ezért egymás nélkül nem értelmezhetők, és csak együtt jelentik azt, amit. Ezeken keresztül érthető meg az említett kecskemétiség több szintje. Az évszázadok során, a sajátos városfejlődésből levezethetően, egy erősen földhözköttött vállalkozói, ‘parasztpolgári’ mentalitás alakult ki, amelynek – a földbirtokon túl, a kortársak szerint – középponti eleme volt a ‘kereskedői szellem’ és a ‘vagyonserzési vágy’. Mindez hatással volt a sajátos társadalomszerkezet kialakulására mellett arra is, ahogyan például a szociális ügyeket kezelték, és ahogyan a kultúra hangsúlyos szerephez jut(hat)ott a városban a 20. század első felében. Még akkor is felfejthető

*a helyi mentalitás többrétűsége, ha időközben a város hírnevét a 'valóságosnál' csillogóbb máz vonta be. Így kerülhetett Kecskemét a 'gazdagváros' vagy a 'parasztváros' szerepébe, de a kortárs írók tollán keresztül így kerülhetett az akkori politikai narratívába is – mint a Gyermek és a Gyümölcs városa. Hogy e gyakorlatban mögöttes tartalmak húzódtak meg – nem kétséges.”**

*Szilágyi Zsolt: Homokváros. Kecskemét történeti földrajzi látószögek metszetében, Kecskemét Írott Örökségért Alapítvány, 2012, 152.

23.

Miután leírta a főtérről azt, amit leírt, végigsétált a főtéren.

Nem tervezte ezt az utat, teátrális lett volna, ha utólag ellenőrzi az érzéseit, gondolatait.

Úgy alakult, hogy Ágival végigsétáltak a főtéren.

Régen tették ezt meg. Régen még vásárolni jártak, üzleteket néztek, mostanra ez eltűnt az életükből. Szombat reggel kimennek a piacra, aztán elmennek az egyik nagyáruházba, megveszik mindazt, amire a jövő héten szükségük lesz, újabban ennyi a vásárlás. Cipőt, ruhát, ha keresnének is, a főtéren már alig-alig találnának maguknak, a könyvesboltban, nem a régiben, az már megszűnt, hanem az annak a helyétől egy sarokra lévőben egyre kevésbé talál magának könyvet.

Most, amikor végigsétáltak a téren, péntek délután volt, öt óra lehetett. Kiállítás-megnyitóról jöttek, s bort kerestek ajándéknak is, s maguknak is. Volt idejük arra, hogy a város legjobb szakboltjába menjenek be, így kerültek a főtérre.

Péntek délután volt, öt óra felé járt az idő, a március közepi hirtelen tavasz addigi legelegebb napja volt.

A város akkorra már elcsöndesedett, a főtér legalábbis csöndes volt akkor.

Ismét megnézte magának a Városházát s az előtte lévő teret, a burkolatot.

Élvezték a napsütést, örültek egymásnak, s közben valamiféle elrendezettséget, állandóságot is érzekelt.

Mintha öröktől való lett volna a pillanat, s mintha öröktől való lett volna az a térrészlet, amelyikben éppent álltak.

24.

Annyi tudatosság minden, egyébként máig megőrzött naivitása ellenére már a nyolcvanas években is volt benne, hogy a társadalmi változások szükségességét felismerje.

Úgy gondolja, hogy teljes joggal, s nem az utókor által biztosított tisztánlátással mondja, a társadalmi tapasztalatai éreztették meg vele akkor, hogy mindennek meg kell változnia.

Az iskoláknak, a tanításnak, a folyóiratoknak, a könyvkiadóknak, a magyar-román viszonyoknak, mindennek.

Tudta, hogy vannak megfigyelések, tudta, milyen bűnöket követtek el a múlttal szemben, tudta, hogy csonkítják meg a magyar irodalmat.

Tudta, mert olvasott róla, hogy a nagyvállalatok kerítésein belül munkanélküliség van, fizetett munkanélküliség, s hogy számos nagyvállalat több veszteséget termel a népgazdaságnak, akkor ezt a kifejezést használták, mint amennyibe a dolgozóknak kifizetett munkanélküli segély kerülne. Tudott a KGST-n belül érvényesülő politikai érdekekről, s arról, hogy ezek felülírták a gazdaság törvényeit.

Tudott minderről, de hiába rakta egymás mellé mindazt, amit tudott, s hiába tudta, hogy az annyit emlegetett Nyugaton jobban élnek az emberek, tudása mégsem állt össze egységes tapasztalattá.

Másképpen mondja ugyanezt, lehet, hogy ez a sokat emlegetett egységes tapasztalat létezett, de fel sem merült benne, hogy a számára adott világ belátható időn belül megváltozhat.

25.

Sajátos viszonyt alakított ki az idővel, az akkori világgal, s természetesen az irodalommal.

Bármennyire is fontosnak tartotta, hogy a művek arról a korról beszéljenek, amelyekben létrejöttek, korán megtanulta, hogy ha tudnak is valami újat mondani megteremtődésük időszakáról, ezt áttételek, távolságtéremtések nélkül nem tudják megtenni.

Benne élt azokban a problémákban, amelyekről olvasott, benne élt azokban a művekben, regényekben, versekben, amelyeket olvasott.

Időnként megkérdezte magától, melyik időben is él, abban, amelyikben az általa olvasott regények hősei élnek, vagy abban, amelyikben mégiscsak ő él. Munkája is segítette ennek a tapasztalatnak a kialakulását. Nem azt mondja, hogy egy irodalmi folyóirat szerkesztése kizárja az embert a világból, azt viszont mondja, hogy a szerkesztő csak erős áttételekkel tud kapcsolódni a világhoz.

A térről ugyanazt gondolta, amit az időről is gondolt.

Ugyanezt gondolja róla ma is.

A Kádár-korszak egynemű világot teremtett, ez mégiscsak segítette a világgal való kapcsolatának a kialakításában. Ment be a szerkesztőségbe, s arra gondolt, vajon kik élhetnek azokban a házakban, amelyek előtt elment. Kik élhetnek a földszintes házakban, azokban a szobákban, amelyekbe egy-egy pillanatra betekintett, kérdezte magától.

Azt, hogy kik élnek azokban a házakban, nem tudta volna megmondani, de azt igen, hogy mennyiből élnek, mekkora lehet a fizetésük, s így tovább, azt igen.

Akkor majdnem mindenkinek egyforma volt a fizetése.

Ma egyetlen hasonló kérdést sem tudna megválaszolni, még a legközvetlenebb szomszédjukkal kapcsolatban sem.

Ők sem róluk.

26.

Másik, ehhez hasonló tapasztalata Szegedhez kötődik.

Nem tudja, mikor kezdett el tanítani Szegeden, az egyetemen. Egy darabig tanított, aztán szóltak neki, hogy elfogyott a pénz, már nem kell tanítania, aztán

újra szóltak, hogy most megint kellene órát tartania, így ment ez húsz-harminc éven keresztül. Mindig nagyon keveset fizettek neki, de ez nem foglalkoztatta. Az volt a fontos, hogy taníthat, az emberekkel, diákokkal való kapcsolat hiányát mindig nehezen élte meg.

Most éppen nem tanít Szegeden, s máshol sem tanít. Ez a mostani szakítás drasztikus volt, nyilván azért, mert már ő maga is belefáradt a megoldatlan és megoldhatatlan helyzetek sorába.

De most valami egészen másról akart beszélni.

Amikor Szegedre ment, akkor általában a délben induló vonatra ült fel. A múzeumnál még elbúcsúzott Ágitól, a vonaton átnézte a magával vitt újságokat, könyveket, legalábbis belenézett egyikbe-másikba, Szegeden az állomásról besétált az egyetemre, másfél-két órát beszélgettek Ilia tanár úrral, utána megtartott két szemináriumot, aztán sietett ki a vasútra, Ági esténként kocsival várta Kecskeméten. Legalább nyolc órát volt távol, úgymond Szegeden járt, de a maga világából egyetlen pillanatra sem lépett ki, közvetlen szegedi tapasztalatot nem szerzett.

Mínta zárt folyosóban járta volna a maga útját, a konkrét időtől és konkrét tértől elzárt folyosóban.

Az Esmélet tizenkettedik részét másolja ide: „Vasútnál lakom. Erre sok / vonat jön-megy és el-elnézem, / hogy' szállnak fényes ablakok / a lengedező szösz-sötétben, / Így iramlanak örök éjben / kívülágított nappalok / s én állok minden fülke-fényben, / én könyöklök és hallgatok.”

27.

Most is képeket jelenít meg gondolkodásában, azokról ír, csak hogy ezek a képek valóságos mivoltukban talán még nehezebben vehetők elő, mint az előbb említett, ezeknél jóval korábban készült képek.

Annak ellenére, hogy itt vannak körülöttük.

Itt vannak körülöttük, de nem tudja, hogy hol keresse őket. Vagy egy fiókban, vagy egy dossziében, pár albumot is megtöltöttek képekkel, leginkább az utazásaikról, de az egész képmennyiség rendezetlenül, immáron áttekinthetetlen mennyiségben veszi őket körül. Mióta beköszöntött a digitális fényképezés időszaka, már nem nagyíttatnak ki képeket, elmentik őket a számítógépük memóriájába vagy egy pendrive-ra, s ott őrződnek majd, amíg...

Amíg el nem tűnnek az említett géppel, számítógépes eszközzel együtt, mondja. Ő maga sem tudja már számon tartani a képeket, s biztos abban, hogy ezek a képek már soha nem válnak a családi emlékezet formálóiává.

Igy vannak szinte mindennel. A könyvtárát már nem tudja áttekinteni, kettős-hármas sorokban sorakoznak a könyvek a polcokon, azt, hogy mit őriz a hátsó sorokban, nem tudja. Ha meglát valahol egy rést, akkor oda azonnal bedug egy könyvet, ha nem akarja, hogy a szeme elől eltűnjön egy könyv, akkor az ágya melletti kis szekrénykére teszi.

Azt tudja, hogy milyen könyve van, pontosan tudja, hogy melyik könyvet hol és mikor vásárolta, de azt nem tudja, hogy egyik vagy másik könyve éppen hol van.

Az ágya melletti szekrényen két könyv vívott ki magának állandó helyet. Az egyik könyv Weöres Sándor *Magyar etűdök* című kéziratos füzetének hasonmás kiadása*, a másik Tandori Dezső *Válogatott versek* című kötete.** A *Magyar etűdök*et az ötvenes évek legelején írta a füzetbe Weöres Sándor, 1951. okt. 8-án ajándékozta Károlyi Amarynak („Bókusnak Rókus”), az ákombákom betűkkel írt versek mellett színes ceruzás rajzok állnak, gyermeki egyszerűséggel. A versek többsége ma már ismert, általában gyermekversekként olvassák őket a felnőttek a gyermekeiknek, így voltak ezzel ők is. A kézírások és a rajzok számára a művészet őstermészetességét jelentik, ráadásul minden társadalmi-politikai vonatkozás nélkül. A Tandori-válogatás Ferencz Győző munkája, hajszálvékony vonal a Tandori-tengerben, vezeti az olvasót.

*Weöres Sándor: *Magyar etűdök – Száz kis énekszöveg*, Tercium Kiadó, 2006

**Tandori Dezső: *Válogatott versek*, Válogatta, a jegyzeteket és az életrajzi jegyzetet írta: Ferencz Győző, Osiris Diákkönyvtár, 2006

28.

A körülöttük lévő mikrovilág leírása akár a rendetlenség látszatát is kelthetné.

Nem, nem rendetlenek, nem tartja magukat rendetlennek, inkább azt mondja, hogy nem tudják követni az őket körülvevő, s egyre tömegesedő, egyre több tárgyat, eszközt, könyvet gyártó világ változásait. Ha valaki a mobiltelefonról beszélt volna neki a nyolcvanas évek első felében, akkor, amikor a maguk vonalas telefonjára vártak, ráadásul erről a vonalas telefonról azonnal kiderült, hogy a rajta keresztül folytatott beszélgetéseiket lehallgatják, akkor nem hitte volna el, hogy egyszer lesz majd okostelefon is, ráadásul ez a szerkezet már az ő életükben általánossá válik majd, nem beszélve arról, hogy ez a szerkezet eltünteti, magába olvasztja a fényképezőgépet is, s szinte a szerkesztőség egész technikai eszköztárát.

Az, hogy a mobiltelefonokon folytatott beszélgetéseket már alapszinten lehallgatják, senkit nem foglalkoztat.

Nem tudták követni az őket körülvevő világ technikai változásait, mondta, de hozzáteszi ehhez azt is, hogy valójában nem is akarták azokat, ő legalábbis annál többre, hogy elemi szinten tudja használni ezeket az eszközöket, nem törekedett.

Törekedhetett volna többre is, megtanulhatta volna mindazt, amit más is megtanult, de mindig úgy érezte, ha mindazoknak az eszközöknek, amelyek körülveszik, megtanulja a teljes alkalmazhatóságát, nem maradt volna ideje munkára, olvasásra, írásra.

Feltehetően ezért érzi egyre gyakrabban magát úgy, mint az, aki kívül került a világon.

A technikai eszközök egyébként mindig foglalkoztatták, ma viszont, amikor szinte tobzódhatna bennük, már szinte minden velük kapcsolatos érdeklődés hiányzik belőle. Korábban hosszan kereste magának a rádiókat, végül egy VIDEOTON rádiónál kötött ki, hatalmas hangfalai voltak. Ezt egy SONY toronyra cserélte, kazettát és CD-t egyaránt le tudott játszani benne. Most azt mondja, kazettát már időtlen idő óta nem hallgatott, CD-t máig viszonylag sűrűn hallgat, ezt a tornyot viszont rádiózásra már nem használ-

ja, mióta a világhálóról érkeznek a tévéjükbe a jelek, s csak így, a tévén keresztül rádiózhathatnának, ezt viszont nagyon ritkán teszik meg, így rádiózásra marad a konyhai kisorádió. Máig őrzik a lemezeiket, régen egész esteken át hallgattak Ágival lemezeket, ezt ma már nem teszik meg, noha a lemezjátszók eltűnése után már újabb időszakot élnek meg, most ismét lehet lemezjátszókat vásárolni. VHS kazettáikat már nem tudják lejátszani, DVD-eket már nem gyűjtene, a tv memóriájában ötven órányi anyagot tárolhatnak, aztán a gépezet önmagától kezdi törölni a tárolt filmeket. Minden egy irányba mutat, a számítógép irányába, azon keresztül tájékozódunk, s ideig-óráig benne őrződik az, amit fontosnak gondolnak megőrizni.

Mióta a mobiltelefonjával is tud képeket készíteni, rájött, hogy önmaga memóriáját a fényképezéssel hosszabbíthatja meg. Korábban a képek hívták elő azt, amit megőrzött a világból, most a képek helyettesítik a naplóírást, azok segítségével őrzik emlékezetében a történéseket.

Nem tudja, hogy a különféle eszközökkel készített képei milyen digitális temetőben tűnnek majd el.

29.

A képek előkereshetőek lennének, a mostani feljegyzéseihez nem azért nem kapcsol képeket, mert nem találja őket, hanem azért, mert ezekhez a jegyzetekhez nem akar képeket kapcsolni.

A korábban megjelent kötetben közölt képek még neki sem, még neki sem, mondja, pedig ő igazán érintett volt a képek körüli világban, szóval még neki sem csak a személyes vonatkozásokról beszéltek, úgy gondolta, hogy az abban a könyvben leírt régi, s a múltba vesző otthoni világ elevenedett meg általuk.

Ezt a mostani írást félti, attól fél, hogy a mostani feljegyzések egy szerkesztő emlékirataivá állnak majd össze, pedig annyi mindent szeretne írni, emlékiratot azonban biztosan nem. Attól is fél, hogy olvasónaplóvá alakul majd át ez az újabb könyv, olvasónaplót sem szeretne írni, éppen ezektől a formáktól akar menekülni ebben a könyvben.

Ha azok a régi képek az említett könyvben a régi világát mutatták be, akkor az ebbe a könyvbe illeszhető képek a kortársaknak az ő személyes világát mutatnák be.

Ezt a személyességet akarja elkerülni, ezért nem közöl itt képeket.

30.

Zsófi első születésnapja után, akkor, amikor a tortája mellett álló kislányról készült fényképet nézte, elhatározta, hogy lányáról és születendő gyermekeiről tizennyolcadik születésnapjukig minden születésnapjukon készít egy fényképet, felnőtté válásukkor ezzel ajándékozza meg őket.

Fogadalmának nem tett eleget.

Nem azért nem tett eleget, mert nem szavatartó ember, hanem azért nem, mert a körülöttük folyó idő s a történések gyorsasága, tömege félresodorta ezt a szándékát is.

Azt is, hogy akárcsak a maga kis gyűjteményeiben, a fényképek, levelek, könyvek tömege között rendet tartson, a számára legfontosabb filmeket, CD-eket ott-hon őrizze. A levelek, kéziratok, hivatalos papírok, újságok, folyóiratok, könyvek hihetetlen mennyiségben áramlanak felé, rendezni, rendszerezni már régen nem tudja őket. Újságkivágatokat sem őriz, nem tud, s nem akar semmiféle anyagot rendszerezni, már az egyes anyagok dossziében való elhelyezése is idegen tőle, ha mindazt borítékokba-dossziékba rendezné, ami naponta beérkezik hozzá, nem maradna ideje semmiféle más tevékenységre.

Igaz az is, hogy még nem álltak meg, szinte még fel sem egyenesedtek, s egyetlen pillanatra sem néztek körül mély levegőt véve a világban, eddig még csak dolgoztak, mindig csak dolgoztak, így idejük sem volt semmiféle rendszerezésre.

31.

A nyolcvanas években a mostaninál jóval aktívabban éltek.

Nem jó a kifejezés, nem aktívabban, hanem nyitottabban éltek akkor, mint ma. Talán még így sem azt mondja, amit mondani szeretne, ma is nyitottan élnek, talán a gondolkodásuk is nyitott, ezért inkább azt mondja, hogy a mainál nagyobb teret betöltve éltek az életüket.

Többfelé mentek, több emberrel tartottak kapcsolatot, mint ma, rokoni, baráti kapcsolataikat is intenzívebben éltek meg, mint ma.

Az életkoruk különbözőségével nem tudja megmagyarázni azt, hogy akkor nagyobb életkedvvel éltek az életüket, mint ma.

Valóban intenzíven éltek akkor. Napi munkájuk, gyermekeik nevelése mellett akkor alapozták meg s tették gyakorlatibbá a tudásukat, az egyetem ehhez valóban csak a legáltalánosabb alapokat adta meg, akkor hozták maguk körül létre azt a kis világot, amelyik az azt körülvevő nagyobbik világ történéseit tompította, mielőtt hozzájuk engedte volna.

Bárhol laktak, albérlésben vagy már a saját lakásukban, átalakították, formálták azt.

Baráti kapcsolataik is ekkor alakultak ki, sokszor és sokat jártak baráti társaságba, más világokat ismertek meg általa, ezért mohón vetették magukat ezekre a kapcsolatokra.

A rendszerváltásig vezető időszak egész társadalmat átható vitáit ők ebben a társaságban éltek át.

Közben figyeltek mindenre, újságokra, könyvekre, a politika irányából jövő hírekre, az új lapokra, rádióműsorokra, mindenre. Nem felejtí, a magyar rádiózás talán akkor élte a legnagyobb korszakát, most csak a szombat délutáni műsorokat idézi fel, Új Zenei Újság, Mindennapi irodalmunk, Varga Lajos Márton műsora volt ez, örült, ha a Forrásról is szót ejtettek benne, vagy ő is megszólalhatott a műsorban, délután négykor a 168 óra kezdődött súlyos társadalmi kérdéseket érintő riportokkal, beszélgetésekkel. Szinte általánossá váló szombat esti, barátaikkal folytatott beszélgetéseiken mindig megbeszélték ezeket a műsorokat.

32.

Ma már nem tudja megmondani, hogy mikor beszélgettek utoljára egy rádióműsorról.

Ha beszélgetnének akár egyről is, akkor egy pillanat alatt politikai kérdésekről, pártokról, pártvezetőkről vitatkoznának.

A korábban hagyományos tevékenységi formák is eltűntek az életükből.

Nem tudja, Ágival mikor indultak el utoljára sétálni.

Csak úgy, minden más cél nélkül, sétálni.

Amikor Peti kicsi volt, nyakába vette az apró gyermeket, úgy járta be fiával a Vacsiköz tágabb körzetét, ismerkedtek azzal a világgal, amelyikbe belekerültek.

Ha esett a hó, elindultak a gyerekekkel szánkózni, ezt szerették valamennyien.

Cukrászdába is gyakrabban ültek be régen, mint ma. Ma Ágival évente egyszer vagy kétszer teszik ezt meg, amikor a városban elfáradnak, akkor ülnek be valahova egy kávéra vagy teára.

A barátaikkal való találkozásaik a névnapok megünneplésére szűkültek le, családjaik elegendő elfoglaltságot adnak valamennyiüknek.

Vagy dolgoznak, vagy otthon végzik a munkájukat, a szombatok is átalakultak az általános ügyintézés napjává. A szombat reggelt még mindig a piacon kezdik, nem tudja, ezt valóban nem tudja, hogy mikor mentek ki először a piacra, majd a családi reggeli következik, régen mindig családi volt a szombatonkénti reggeli, ma a gyerekek közül már csak Péter van itthon majdnem mindegyik szombaton, aztán következik a hét közben elmaradt bevásárlás, a legkülönbözőbb ügyek intézése. Főzni már mindig késve kezdenek, szombat délutánonként már rádiót sem hallgatnak.

Mondhatná azt is, hogy másra már nem marad idejük, de ez nem lenne igaz, inkább azt mondja, hogy magukból zárták ki a régi tevékenységeiket, világukat.

33.

A nyolcvanas években már Kecskemétről is rendszeresen utaztak haza.

Írta már, amíg nem volt kocsijuk, vonattal mentek, aztán autóval. Leginkább nyáron mentek haza, akkor még strandoltak is, a gyerekeket kivitték oda, ahol az ő gyermekora telt el, ők ma már erre nem emlékeznek.

Aztán mentek disznóölésekre is. Ha tudtak, együtt mentek, ha a disznóölés nagyon közel esett a karácsonyhoz, egyedül ment, Pestig vonattal, aztán onnét a testvéreivel, autóval. Ági a sok zsírtól idegenkedett, ha ott voltak, ő maradt bent a gyerekekkel a házban, játszott velük, rajzolt nekik, kiszolgálta azokat, akik valamiért úgy sárosan, ahogy voltak, bementek, mosogattak.

Ők pedig tették a dolgukat, egyre céltudatosabban, egyre inkább a praktikus szem előtt tartva. Munka közben beszélgettek egymással, este már az ottani karácsony jött, a gyerekeknek és az unokáknak.

Emlékszik arra a beszélgetésre, ami az új adórendszeréről, pontosabban a személyi jövedelemrendszer bevezetéséről folyt, ez a beszélgetés feltehetően ezerkilencszázkilencvenegyben zajlódhatott, a zsírszalonna vágása közben. A kérdés

akkor is az volt, ami mindig, ha adózásról volt szó, ki mekkora jövedelmet vall be, s hogy igazságos-e az adóztatás.

Arra is emlékszik, hogy beszélt a maga helyzetéről, nem is a magáéről, hanem az irodaloméről, arról, hogy parkolópályára került az egész irodalom, megszűnt iránta az érdeklődés, a társadalmi érdeklődés.

Arra is emlékszik, hogy senki nem értette azt, amit mondott vagy mondani akart, nem gyakorlati kérdés volt ez.

Valójában persze az volt.

Azon gondolkodik, ez volt-e az utolsó otthoni disznóölés.

Nem tudja, hogy mikor volt náluk az utolsó disznóölés.

Az a beszélgetéstöredék maradt meg az emlékezetében, amelyikre az előbb utalt, kilencvenből vagy kilencvenegyből őrződhet az emlékezetében, arra pedig pontosan emlékszik, hogy ezerkilencszázkilencvenhárom december tizenegyedikén, már itt a Vacsiközben vettek egy fél disznót, emlékszik, hogy a vállán hozta haza ezt a fél disznót, s a kicsi konyhájukban, munkára alkalmatlan eszközökkel bontotta szét. Még disznósajtot is készítettek, az otthoni recept szerint, Ági lábóban főzte meg a belevalókat, aki készített már ilyet, tudja, hogy a hagyományos konyhai eszközökkel, edényekkel milyen hősies vállalkozás volt ez.

Mindezek előtt még bement a városba, s részt vett a könyvtár épületének alapkövetésén.

Még egy esemény kapcsolódik ezekhez a napokhoz, másnap, ezerkilencszázkilencvenhárom december tizenkettedikén meghalt Antall József, a rendszerváltás utáni Magyarország első miniszterelnöke.

Profánnak tűnhet a fenti eseménysor felidézése, mintha egymáshoz nem illő elemek kerültek volna benne egymás mellé. Valójában a véletlen, a fatális véletlen helyezte az ő tudatában egymás mellé őket, ám abban, hogy a gondolkodásában mindez megőrződött, szerepe volt a történések idejének is.

Antall József halála megdöbbenetete, de úgy gondolta, korábban Antallnak sikerült annyira stabilizálnia az MDF helyzetét, hogy a választásokig az ekkorra kialakult politikai stabilitás az országban megőrizhető lesz. „megüdvözülni ki távozik / ki itt marad elkárhozik” – írja majd nem sokkal később Árvaföld című versében Buda Ferenc.

Azt, hogy az épülő könyvtárnak és a benne dolgozóknak milyen központi szerep jut majd Kecskemét kulturális életében, akkor még csak nem is sejtette. Az építkezést szinte naponta figyelte, az akkor még a főtéren lévő szerkesztőségbe gyakran ment be az Arany János utca felől, ilyenkor mindig elhaladt az emelkedő épület mellett. 1996. augusztus 16-án, az épület átadásakor magát az épületet nem tudta megnézni, az előtérben állt az ünnepség alatt, így valamikor később szemrevételezte a különböző tereket, de még ekkor sem tudta, nem is sejtette, hogy hány irodalmi est lesz itt, hány rendezvénynek lesz a szereplője majd az évek során.

(Folytatjuk)

Buda Ferenc

Köszöntő

– Füzi Lacinak –

Szemernyi kétség immár nem marad,
hitelesíti okmány és adat,
így hát e hatvan letagadhatatlan.
De tarts erőt helytállni még e hadban,
hisz, bár mélyülnek gondok és redők,
le nem rogyhatunk időnap előtt.
Munkával markod, művekké tarisznyád
jócskán telik. S ne feledd Kirgizisztánt,
hol együtt kóboroltunk valaha:
világolt ránk az Ala-Too hava.
Van tenni mit, tűrd föl hát jól az inged!
Rugalmas ín, fátyoltalan tekintet
s a múlt időbe foszló ifjúság
helyett: utódok, kicsi unokák –
bennük fogóddz, ha bú gyötör, harag bánt.
S fogadd jó szívvel ezt a vers-faragványt

Lengyel András

„...azonos rámpán Sziszüphossal”

Ideiglenes portré a 60 éves Füzi Lászlóról

1

A most hatvanéves Füzi László sokrétű tevékenységének számbavétele nem lehet egy ilyen születésnap megemlékezés dolga. A köszöntő a szubjektív műfaj, s esetünkben, ráadás képpen, egy negyvenéves barátság természetes gesztusa. A hatvan év történéseinek részletekbe menő, szakszerű, a filológiai igényeknek is megfelelő áttekintése tehát most szükségképpen elmarad (bár nagyon is lenne értelme, s előbb-utóbb el is kell végezni). A választott műfaj, tetszik vagy sem, csak néhány vonás kiemelését bírja el, s az embert, akit köszönt, csak e néhány momentummal tudja bemutatni.

Az ilyesféle kiemelés persze valójában mindig leegyszerűsítés, a bonyolultat „egyszerűre” redukálja, s megvan a veszélye, hogy emiatt éppen a leglényegesebb, mert leginkább jellemző, egyéni vonások maradnak rejtve. De ezt, azt hiszem, az alkalom szorításában vállalni kell. A nyitott, tovább alakuló életmű, ha kell, meghozza majd a szükséges korrekciókat.

2

Ha definiálni akarom, ki is az ünnepelt, a lexikonszócikkek terminológiája kínál gyors segítséget: irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő. Aki azonban abban a helyzetben van, hogy figyelemmel is kísérhette pályája alakulását, az tudja, ez a besorolás amennyire „pontos”, legalább annyira félrevezető is. Éppen e szerepkörök igazi mibenléte mosódik el bennük, s azt nem mutatják meg, amiket e séma szükségképpen összevon és homogenizál.

Annyi biztos, szerkesztő ő, egy fontos folyóirat szerkesztője immár több mint negyedszázada. Neve régóta összeforrt a Forrás nevével – munkássága a Forrás történetének egyik meg nem kerülhető nagy fejezete lesz. A Forrás pedig egyike a „jobb” magyar folyóiratoknak, s bár „vidéken” szerkesztődik (mint a Tiszatáj, az Alföld vagy a Jelenkor), a magyar szellemi élet 6-8 meghatározó, úgynevezett „vegyes” típusú kulturális („irodalmi”) folyóiratainak egyike. (A skála tradíciókra fogékonyabb feléről, a középhez közel.) Amit a lap évtizedek óta produkál, az (egyéni ízlésektől és preferenciáktól függetlenül állítható) a magyar kultúra

törzsállományába tartozik, ezt az állományt alakítja, s ebből ki nem iktatható. S a lap teljesítménye az utolsó negyedszázadban, ha nem is kizárólagosan, de döntően az ő erőfeszítéseinek eredménye. Ez döntő meghatározottság, az életmű karakterizáló jegye. A szerkesztői poszt ráadásul mindig, a rendszerváltás (kaotikus) rendszerében pedig kivált egész emberes munkakör. Az egész személyiséget magába szippantja, a maga igényei szerint alakítja. A szerzőkkel való kapcsolattartás, a „termés” figyelemmel kísérése, a lapba beemelendő szerzők és problémák kiválasztása, az igények és lehetőségek kompromisszumából összeálló „anyag” legjobb, leghatásosabb elrendezése, egybeállítása olyan feladat, amely háttérben tartja ugyan a szerkesztő személyét, „eltüntet” az olvasók elől, de messzemenően meghatározza az irodalmi élet aktuális teljesítményét. Mondhatnánk, pro és kontra. Döntései révén lehetőségek realizálódnak vagy süllyednek el. Súlyja van döntéseinek.

Beállítódását, amennyire meg tudom ítélni, alapvetően két elv határozza meg. A „minőséghez” való ragaszkodás (ami így, elvontan, banalitás, a gyakorlatban realizálva azonban egyike a legnehezebb – mert legnehezebben teljesíthető – dolgoknak) és a valóságérzékenység. Utóbbi persze nem valamiféle irányzati értelemben vett „realizmus” képviselője (ez alól elforgott a történelem), hanem az, amit József Attila hajdan így fogalmazott meg: „A valóság nehéz nyomait követve önnönmagadra, eredetedre tekints alá itt!”. Ez nagy és rugalmas program, sok minden belefér. A valóságelv itt s most lehetséges képviselője persze nem föltétlenül komplementer a mindenkori „trendivel”, az üresség mai kultuszával, s ez behatárolja a szerkesztő lehetőségeit. De a divatnak, s ami azzal jár, a szekértáboroszerű bezárkózásnak a lap irodalomszociológiai paraméterei sem kedveznek. Ilyet erőltetni egy vidéki város nagyon sok mindent együvé szorító viszonyai között hiba volna. Itt, figyelve irodalmunk tagolódásaira, inkább az „átjárás”, a szakadásokon való átlépés igénye lehet termékeny. S Füziknek ez a kiegyenlítő, harmóniába hozó, de a valóságos tagolódást el nem mosó szerep alkatalig is „illik”.

Szerkesztői tevékenységének finomanalízise persze majd történeti tanulmányok feladata lesz. A Cultural Studies mai (s holnapi) művelői a Forrás és szerkesztője szerepével is szembesülni kényszerülnek majd. Az elemzések eredményeit megelőlegezni ma még nem merném – e kor kulturális mozgástendenciái, a maguk összetettségében utólag fognak majd igazán láthatókká válni. Én ez alkalomból mindehhez csak néhány dolgot fűznék hozzá. Mindenekelőtt azt, hogy a klasszikus szerkesztői szerepet az utóbbi negyedszázadban már csak az tudta ellátni, aki egyben lapja afféle „producere” is volt. Aki a pénzek előteremtőjeként s az ehhez szükséges kapcsolatrendszerek működtetőjeként is helyt tudott állni. S ez, akár-hogy nézzük, a hagyományos szerkesztői szerephez mérten már nagyon speciális alkati többletet (is) igényel – ezen a viszonyok fölállította rostán egy olyan nagy szerkesztő például, mint amilyen a Nyugat Osvát Ernője volt, már kihullott volna. A mai szerkesztő a kényszerek súlya alatt, tetszik vagy sem, már egy irodalmi kentaur, aki – a „ló” és az „ember” mitológiai egyesítésének analógiájára – saját személyében az irodalmárt és a pénzügyek bonyolítóját egyesíti. Azaz, nemcsak alkotó, de kényszerbürokrata is egyszerre, mindig azt az oldalát fordítva a külvi-

lág felé, amely a soron lévő feladat teljesítéséhez éppen szükséges. Munkája így a szükséges lehetetlenség mindennapi megkísértése, mondhatnánk: penzumszerű bűvészmutatvány. Igazán jól csak keveseknek sikerülhet, de muszáj csinálni.

Hogy ez a kentaur-lét visszahat a szerkesztő személyére, sőt a klasszikus szerkesztői szerepre is, aligha kétséges. Megváltozik a személyiség és megváltozik tudásszerkezete. De a dolog nem választás kérdése. Vagy így, vagy... S e helyzetnek bizonyos előnyei is vannak. A mai szerkesztő a rábízott intézmény megtartója, több, mint szerkesztő, ha közben tudja is, örökösen vesztesre áll. Csak az eszmények alatt lehet teljesíteni. De teljesíteni kell.

S feladatát, tegyük gyorsan hozzá, még a „vidékiség” is specifikálja. Egyszerre kell a magyar szellemi élet egészére figyelő irodalmi folyóiratot csinálni – s kell a hely, a lokalitás valóságos és legitim igényeinek kielégítését elvégezni. Márpedig a lokalitás szellemi organizátorának, „húzó” intézményének lenni egy olyan városban, mint Kecskemét, nem kicsi, s nem egyszerű dolog. Ennek a helyzetnek a velejárója, hogy ma például a Forrásra s irányítójára, a főszerkesztőre épül a kecskeméti művészeti intézmények laza konglomerátumát alkotó Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek is. E szerepnek tehát egy „hagyományos” folyóiraton túlmutató súlya és jelentősége van. Talán nem túlzás azt állítani, nem kis részben az egész város művészeti magaskultúrája áll vagy bukik rajta. (A fővárosi szerkesztőket ez a kettősség, a központi helyzet, a nagy méretek és a differenciált intézményi struktúra következtében nem terheli. Nekik elegendő magukkal, „az” irodalommal foglalkozni, mindjárt minden funkciójukat teljesítik.) Itt összecsúsznak a feladatok.

A lapnak otthont adó város, Kecskemét, amely a Forrás arcélét akaratlanul is, pusztá történeti létével is alakítja, megvallhatom, számomra mindig szimpatikus volt. Általában kultúra iránt érzékeny és „elkötelezett” vezetői voltak, a városvezetés minősége többnyire jótékony kontrasztot jelentett sok más város vezetéséhez képest. Máig emlékezetes például számomra, hogy hajdani nevezetes megyei elnöke – helyben nagyhatalmú ember – előttem könyvtárával s a neki dedikált példányokkal dicsekedett, nem hatalmával – várospolitikusként is kultúrember volt. S bár sokan nem is tudják, e típus léte a magyar kultúra szempontjából kulcskérdés. Fűzinek tehát jó hátországa van, van egy helyi közösség, amelyre építhet, egy város, ahol megvetheti lábát. De Kecskeméten azért, tudjuk, a jó adottságok ellenére is, sok minden nincs meg, ami az értelmiségi lét ideális tartozéka volna. Egyetemi bölcsészkar híján például szűkös a helyi bölcsész-értelmiségi választék, nincs mindenre külön intézmény, amire kellene, s ami intézmény van, többnyire annak is hiányzik versenyre serkentő alternatívája. A hiányok katalógusa folytatható lenne. S ezen az adottságon nem javít az sem, hogy az ilyesféle strukturális hiány – mutatis mutandis – Budapest kivételével valamennyi magyar „vidéki” városra jellemző. A Kecskemétnél nagyobb s jobb adottságú „egyetemi” városokra is. De e hiányok nem végzetesek. Ami hiányzik az adottságokból, azt Kecskeméten is, máshol is plusz erőfeszítéssel, egyéni – megfontoltan mondom ki a szót – hősiességgel pótolni lehet. S ha a megfelelő színvonal biztosítása nem is pusztá automatizmus eredménye, komoly munkával elérhető. A feladat megtalálja a maga emberét. A helyi kultúra vezetőinek, így a

folyóirat-szerkesztőnek is a léte persze állandósuló kötélhánc. De ez ma alighanem más területeken is így van.

Mindennek summájaként kimondható: aki „vidéken” folyóirat-szerkesztő, az missziót teljesít. S Füzi is egyike azoknak, akik a maguk területén, csaknem fegyvertelenül is, a napjaink nagy kulturális süllyedése elleni harc hősei. Ennek persze ára van, neki is sok mindenről le kell mondania, ami saját egyéni kiteljesedését szolgálná. S ezért, amikor egy-egy szerkesztői döntésével, „kívülről”, páholyban ülve nem értek egyet, mindjárt eszembe jut Jókai egyik hőséneke finom distinkciója. Valószínű ugyanis, hogy „ő is tudja, hogy mit kellene csinálni, de teszi azt, amit lehet”.

3

A másik momentum, ami e rövid jellemzésben is mindenképpen kiemelendő, az, úgy vélem, Füzi László irodalmár alkatának (s következésképpen: művének) személyes sorsa szerinti alakulástörténete. Irodalomtörténész és kritikus, idéztem róla a lexikonokat, s Laci csakugyan ennek indult. Ide vágó, e képet erősítő írásait (köztük jó néhány könyvét, például az elsőt, a Szerepek és lehetőségeket is) kötelességszerűen föl lehetne sorolni. A szegedi egyetem hajdani neveltjében benne volt egy ilyen, szabványszerűen alakuló szakmai pálya lehetősége is. Jó tanárai voltak, érdeklődése, fölkészültsége megvolt hozzá. A szakma, nem is véletlenül, Németh László-kutatóként ismerte meg. De egri tanárkodása (1979–1982), majd a kecskeméti szerkesztőségi állás (1982-től, 1989-től már főszerkesztőként) szinte észrevétlenül élete más lehetőségeire helyezte át a hangsúlyt. S kecskeméti évtizedei alatt, egyre inkább a lapszerkesztés mindennapjaiban mozogva, a hagyományos irodalomtörténészi szerepkör az ő gyakorlatában speciális vonásokat vett föl. Fokozatosan az íráság egy nehezen körvonalazható, bizonytalan kontúrú, de mégis jól azonosítható – „szabálytalan” – változatához jutott el. Hivatalból is, belső késztetései szerint is kezdettől „nagy olvasó” volt (s maradt máig), aki e mohó, s ugyanakkor kitartó tájékozódásával mindig is egész korára igyekezett rálátást szerezni. S ez az olvasói gyakorlata nem a specializálódásnak kedvezett, hanem az összképre ügyelő, az egészre reagáló értelmiségi magatartás erősítője lett. Hagyományos filológus, intézményes helyi infrastruktúra híján, az igazán nagy szakkönyvtáraktól távol amúgy sem könnyen lehetett volna – az aktuális könyvtármest figyelemmel kísérni, „olvasni” viszont mindenhol, Egerben és Kecskeméten is lehetett. S bár ezzel egy idő után elveszítette a szokványos szaktudósi pálya befutásának lehetőségét, de annál többet nyert. Az egység s az egységben látás élményét. S mivel azt, amit olvasott, rendre egymásra vonatkoztatta, összerendezte, folyamatosan gyarapodó tapasztalatai birtokában világlátása, világhoz való intellektuális viszonya is szép lassan átalakult. Így e tudást, intellektusa elmélyülése és differenciálódása következtében ma már inkább egy író, mint az irodalomtörténész megfontolásai szerint használja föl. Anyagát voltaképpen eszerint szűri meg és rakja össze, a világ, amelyet fölépít, szembeötlően narratív világ. Azt csinálja tehát, amit minden író – legföljebb a kifejezés módja őrzi az eredet, az intellektus előtörténetének megkülönböztető jegyét.

Metamorfózisában alighanem a megtett személyes út személyes magyarázatot igénylő tapasztalatai is szerepet kaptak. Az önreflexió ugyanis elkerülhetetlen lett számára, tudnia kellett, mi történt vele. Ő, aki egy Sopron közeli falu, Lövő szülötte, s gyerekkora Fertőszentmiklósához kötődik, személyes életútja során szükségképpen egy „másik” emberi világ részese lett. Mondhatnánk, világot váltott. Egyetemet végzett, doktorált, írt s publikált, nagy presztízsű értelmiségi professzió művelője lett – s közben szembesülnie kellett az elhagyott (mert szép lassan megszűnő), őt fölnevelő kisvilág, illetve az „új” élethelyzete kontrasztjával. Meg kellett értenie, mi történt vele élete során. S ez a szembesülés számvetésre készítette. A megértés, a megjelenítés és a megörökítés feladata állt előtte. Mindez pedig csak egy olyan műfajban volt teljesíthető, amely egyesítette magában a paraszti világ szociografikus rajzát, az értelmiségi karriertörténet alakulásának legalább implicit jelenlétét, s a mai világ megértésére törekvő kritikai, intellektuális reflexiót. A formát maga a tárgy, a személyes élet alakulástörténete szolgáltatta. Valami olyan megszólalási formát kellett azonban találnia, amelyben mindez nemcsak elért, de amelyben mindezt hitelesen lehetett bemutatni. A mű pedig, amely ebből a feladatérzékelésből született, minden jel szerint fő műve lett. A lényegét legpontosabban az első kötet (2010) címe fejezte ki: *Világok határáján*. (Ez a kötet két évvel később, két nagyobb egységgel kiegészülve, együtt is megjelent, *Kötések, szakadások* címmel, de az összképet ez az első kötet határozza meg.) Könyvének anyaga is érdekes, de jelentőségét nemcsak ez az érdekesség adja. A szociográfiai tradíció folytatása és megújítása, az e bemutatást minduntalan distanciáló mai kulturális reflexió, a sorok között szükségképpen megjelenő mértéktartó személyesség, s egyáltalán nem utolsósorban az eddig együtt nem látottnak a személyességet sem nélkülöző egyben láttatása egységes, megkomponált művet eredményez. S művét mindez a magyar próza próteuszi természetű, szabálytalanságaiban is törvényszerű fontos vonulatába sorolja be. Kicsit kacérkodik persze az úgynevezett „posztmodern” kontingencia-élménnyel is, s használja az ehhez tartozó narrációs technikát is (ő is ennek az átmeneti kornak a gyermeke), de saját anyaga van, s ez az anyag elég súlyos ahhoz, hogy szerzője személyétől függetlenül is fontos legyen. Hogy releváns legyen. Könyve révén fölidéződik és értelmezhetővé válik egy világ, amely részben már elmúlt, de amely jelenünk mélyén, a meg nem értettség erejével ma is alakítóan jelen van, s amelyet éppen ezért, ha adunk magunkra, meg kell értenünk.

Hogyan tovább innen, ma még nem könnyen megmondható, talán maga Laci sem tudja, merre fog továbblépni. Az a szerepkör azonban, amelyet kialakított magának, elég tágas. „Visszafelé”, a hagyományos irodalomtörténeti munkához is nyílik belőle út, s egy más jellegű, reflexívebb gyakorlathoz is. Csak hatvanéves, ideje lesz még mindkét irányban próbálkozni.

4

A harmadik momentum, amelyet itt is kiemelendőnek vélek, evidensnek kellene, hogy legyen – de ma egyáltalán nem az. Irodalmunk „dörzsöltjéből” alighanem cinikus mosolygást vált ki. Laci ugyanis, tapasztalatból mondom, nehéz

posztján is jó szándékú, becsületes ember maradt, s ez akkor is hangsúlyozandó, ha e tulajdonság ma egyesek körében már-már valami atavizmusként ítéltetik is meg. Azt hiszik, „életszerűtlen” naivitás. De nem így van. Bár a kor, amelyben élünk, rosszabbik énünket hívja elő, a prostituáló légkör azonban inkább felértékeli a hétköznapi becsületesség meglévő pozícióit. Élni ugyanis igazában enélkül nem is lehet, hiánya roncsol és deformál. Az igazi szellemi teljesítmény ráadásul meggyőződése, soha nem szimplán technikai jellegű, – a „technika”, legyen bár mégoly virtuóz, morális alapok nélkül szétfoszlik, önmaga ürességét emeli magasba. Számomra éppen ezért mindig megnyugtató volt, hogy tudhattam, Laci a helyén van, számítani lehet rá, végzi teendőit. A földrajzi távolság és a sok mindenben különböző fölfogás ellenére biztos lehettem korrektségében, megértésre törekvésében, intellektuális nyitottságában. S ez, mondjon bárki bármit, nagy dolog.

Ez a magatartás, persze, azt hiszem, az ő esetében „természetes” is. Személyes referenciapontjai között legalábbis két olyan ember is van, aki, megvallom, számomra is fontos: Ilia Mihály és Vekerdi László –, s e két név vállalása előttem önmagában is garancia. Akinek ugyanis e nevek jelentések, az az alapkérdésekben sem lehet nagyon távol tőlem. Az, tudhatom, maga is a vélekedések különbségeit harmóniába rendező, megértésben érdekelt ember, aki a jó és a rossz megkülönböztetésének tudatában cselekszik. Ez az implicit értékválasztás pedig egy meghatározott erkölcsi világréteg részévé teszi mindazokat, akik vállalják.

S Laci, tudom, vállalja.

5

A magyar szellemi élet, természete szerint, nagyon sokféle alkotó együttműködésének eredménye. Rossz, még a romantikus zsenikultusból itt maradt, s a piaci logika által új életre keltett balhiedelem, hogy csak az úgynevezett legnagyobbak a fontosak. Egy kultúra milyenségét, igazi teherbírását sokkal inkább a mezőny egészéből elvonható „átlagminőség” mutatja meg, semmint a magányos „csúcsok”. S az a szerep, amelyet Füzi Laci mindennapi munkájával, rejtve, a nagyközönség számára alig láthatóan betölt, éppen ennek az egésznek a minőségét befolyásolja jótékonyan. A zsenik kéziratait, ha már megszülettek, bárki tudja közölni. A kultúra mindennapi viszonyainak javítása azonban csak folyamatos, szívós munkával lehetséges. Ő, a szerkesztő persze, szerkesztőségi kollégájának, Buda Ferencnek szavait kölcsönvéve, szükségképpen „azonos rámpán” mozog „Sziszüphossal”. Elmondhatná ő is: „*Dudorászva, néha morogva / lábaltam a sárba, homokba, / nekidőltem, köre ha lettem, le-legördült – visszacipeltem / azonos rámpán Sziszüphossal. / E napig még győztem szusszal.*” (Ha csak estig).

Magam, barátként is, a magyar kultúra gyalogosaként is örülök, hogy most, hatvanadik születésnapja alkalmával e szerepre irányíthatom a fegyelmet.

*

Laci, Isten éltesse! S még sokáig legyen erőd s lehetőséged vállalt szereped betöltésére! Szükség van rá.

Pintér Lajos

Négy játék

az új versek elé

adydas

hóesés a tiszán

*hull a hó a tiszára
megfagyott katicára
hull a hó a befagyott
folyóra jégtáblára
hull a hó a hóra
hull a hó a tiszára
hull előre holtra
bölcsőre szemfedőre
bölcs öregre és
szendergő csecsemőre
hull a hó a tiszára
szememre szempillámra*

hóesés a tiszán 2.

*hull a hó a tiszára
megfagyott katicára
hull a hó a befagyott
folyóra jégtáblára
hull a hó a tiszára
szememre szempillámra
hull a hó a tiszára
lángoló mesztic lányra
jövendő indiánra*

Füzi László*

anagramma-töredékek

*fázó szil
izzó sál
száz ló
láz szó
zászló*

*Tisztelt kollégák, nyomdai előkészítő és nyomdász barátaink. Kérlek, tartsátok titokban megjelenéséig ezt az összeállítást, mellyel szerkesztőtársai köszöntik a hatvanéves Füzi Lászlót.

Lanczkor Gábor

Belső barokk – Rilke Ötödik elégiája

„De köznap is csodásan kedvére az embereknek
van köntös az Istenen.

Az ismeret elől elrejtí arcát,
s a levegőt művészettel takarja.”

Friedrich Hölderlin: Görögország. Harmadik változat
(Lator László ford.)

Mielőtt rátérnék a fejezet fő tárgyát képező Rainer Maria Rilke-vers, az *Ötödik elégia* elemzésére, feltétlenül szükségesnek gondolom dolgozatom szempontrendszerének koordinátái közé helyezve legalább röviden szemügyre venni Rilke talán leghíresebb versét (ekphrasziszát), az *Archaikus Apolló-torzó* című petrarcai szonettet. A vers címében¹, ha az eredeti szöveget vesszük szemügyre, mindhárom szó azonos súllyal szerepel: Archaischer Torso Apollos – a német nyelv szabályainak megfelelően a birtokos a birtok után kerül, így a kanonikus magyar változattal ellentétben kötőjel sem töri meg a jelző mögött álló, szabályszerűen kapitálissal kezdett főnév, majd a toldalékkal ellátott tulajdonnév kiegyensúlyozott sorrendiségét.² Az Apolló-szonett címsora a *Neue Gedichte*³ számos művével analóg módon a leírandó tárgy puszta megjelölésének tetszik, legalábbis elsődlegesen. Általános köznyelvi jelentése mellett (vagy azon túl) az adott kontextusban az Archaischer a görög művészettörténeti korszakra vonatkoztatható, egészen pontosan az i. e. hetedik és az i. e. ötödik század kezdete közötti időszakból fennmaradt építészeti, képző- és iparművészeti alkotások utólagosan így címkézett halmazából egy Apollót ábrázoló szobortöredékre.⁴ A jelző, illetve művészettörténeti terminus a klasszikus kornak a hellenizmus idején visszhangzott, majd továbbörökített, jól olvasható valóság- és szépségeszményéhez képest egyfajta visszalépést mutat; az archaikus kor szobrai statikus tartásukkal és az *archaikus mosollyal* egyszerre tűnhetnek (számunkra) merevebbnek, stilizáltabbnak, ezen keresztül jelentésükben is enigmatikusabbnak; ugyanakkor (a szakrális formájukban rö-

1 Rainer Maria Rilke, *Válogatott versek*, Magvető, Budapest, 1961. A magyar nyelvű gyűjteményes kötetek közül – a *Duinói elégiáktól* eltekintve – ezt a kötetet használtam. Az Apolló-szonett kanonikusnak mondható magyar fordítása Tóth Árpádtól származik.

2 Jegyezzük ide, Tandori Dezső a maga fordításában megtartotta a címben szereplő szavak eredeti sorrendjét: *Archaikus torzó*: Apollónként magyarította a szonettet. Vö. Rainer Maria Rilke, *Verssei*, válogatta és fordította Tandori Dezső, Eri Kiadó, Budapest, 2007, 45. o.

3 Uő, *Die Gedichte*, Insel, Frankfurt am Main, 2003.

4 A vers primer ihlető forrásának hagyományosan a Louvre *Milétoszi torzóját* tartják, amely nem az archaikus, hanem a klasszikus korból származik. Ám azt gondolom, hogy mivel a szonettben semmilyen megjegyzés vagy utalás nem található erre, illetve az ekphraszisz konkrét tárgyára, elemzésem során megengedhető, hogy a költő által a kérdéses művészettörténeti korszakra tett egyetlen szövegszerű utalást (archaischer) szorosán olvassuk; annál is inkább, mert a rendkívüli műveltségű Rilke tökéletesen tisztában kellett legyen az esetleges terminológiai zavarral.

zült primitív szobrászatok formavilágára előszeretettel hivatkozó) modernista és avantgárd képzőművészet számos fejleményéhez közelebb állónak.

Rilkének az Auguste Rodin iránti érdeklődését tekintve a német címben a második helyen álló *torzó* fogalma az *archaikus* jelzővel már mélyebbre mutat a rilkei tárgyias líra általános címadási módszerénél. Amint arról a költő a maga Rodin-monográfiájában ódai hangnemben értekezik, a francia képzőművésznél a torzó alanyi jogú szobrászati műfajjá válik⁵, túllépve a tényen, vagyis inkább megkerülve a problémát, hogy a Louvre-ban kiállított torzók mind valamiféle történeti szükségszerűség transzparens hordozói, legyen szó akár Michelangelo Buonarrotti befejezetlen *Rabszolgáiról*, akár a Krisztus előtti századokból csonkán és festetlenül fennmaradt, annak idején kidobásra ítélt istenszobrokról. A modern francia szobrász torzónak mintázott plasztikáinál ennek a végsőnek tetsző formai szándékotlanságnak (amely Michelangelónál többek között a túlhajszolt munkatempóval, a görög–római szobroknál a kereszténységnek az itáliai reneszánszig kitartó radikális *pogányság*-ellenességével van kapcsolatban) az esztétikai alapú imitációja történik, az ideaként értelmezett remekművek fátumának, mint formaalkotó fermentumnak a mimézise. Ebből a módszerből továbbgondolhatóan, avagy ennek sajátos irodalmi vetületeként a Rilke-sonettben, melynek címében harmadikként az ókori istenség neve áll, a gondolati súlypont ugyancsak a műalkotás esztétikai kvalitására esik, anélkül, hogy az istenszobor így kitakart, és *eredeti formájában* csak fikcióként rekonstruálható szakrális jelentéssége, amely ugyan mindvégig ott sejlik a háttérben, alanyi jogon megjelenne a költői gondolatmenetben. Amint a költő Rodin torzói kapcsán írja, „*művészi egésznek nem kell szükségképpen egybeesnie a tárgyak szokásos egészével...*”⁶, vagyis a híres sonett elméleti fundamentumaként a Rilke-féle művészetvallás a görög szobortörédeket olyan életteli, minden részletében eleven műegésznek látatja, amely lényegi (jóllehet metonimikus) alakját abban a szükségszerű formában tárja föl, amelynek újratereztetésével (vagy legalábbis annak kísérletével) a vers maga is kapcsolódó *orpheuszi alakzattá* válik, amint azt Pór Péter néven nevezte azonos című tanulmányában.⁷ Ebben az értelemben a tökéletesre csiszolt sonettforma sem a hiány kiegészítésére tett kísérlet, hanem épp az Apolló-torzó formai kiegészíthetlenségének fölmutatása – a vers nem történetileg, hanem a saját jelenében kontextualizálja ilyes érvényességét a plasztikának, amely közvetlenül elkészülte után szolgálhatta ugyan Apolló vallásos tiszteletét, azonban létezésének ez a korszaka olyasféle érvénnyel zárult le, mintha már nem is ugyanannak a műalkotásnak a metonimikus másáról volna itt szó, hanem – a Rodinre vonatkozó előbbi idézetet parafraezálva – az eredeti, templomi kultusztárgyról, mint tárgyról, annak szokásos, egészségmivoltában, illetve a torzóról, hangsúlyosan mint *művészi egészről*. Sajátos paradoxon, hogy Rilke művészetvallás-templomában hagyományos értelemben vett szakralitásnak nincs helye, ám az istenek művészi alakmásainak, illetve magát a művészetet, a költészetet allegorizáló eredettörténeteiknek annál inkább. Radnóti Sándor hívja föl a figyelmet a ragadozó irhájának motívumával arra a pontra, ahol a rilkei kompozícióban az apollóit kiegészítve megjelenik a dionízikus elem⁸, amely azonban (előbbi gondolatmenetemet folytatva) Rilke templomában egy olyasfajta, szintetikus művészeti minőség nem domináns elemeként kaphat csak teret, amely minőség éppen a művészi tökéletességből, az önmagával való teltségéből következően (amely a költő egyik legfontosabb eszménye) csak igen távoli,

5 Vö. Rainer Maria Rilke, *Auguste Rodin*, in: *Prózaí írások*, Európa, Budapest, 1961. 77. o.

6 Uo.

7 Vö. Pór Péter, *Az orfikus alakzat. Rilke Új versek című kötetének poétikájáról*, in: uő., *Léted felirata*, Balassi, Budapest, 2002, 159–177. o.

8 Radnóti Sándor, „*Du musst*”, *Alföld*, 2012 január.

mondhatni pusztán asszociatív viszonyban van a két összetevő eredendő tulajdonságai-
val. A szonett által fölmutatott ekphraszisz-fölfogásában a szemlélt műalkotás és a szem-
lélő a kettejük hierarchiáját tekintve sosem nyugvó, dinamikus viszonyban vannak: nem-
csak a vers beszélője nézi a torzót, a fej nélküli szobor egésze, minden pontja így tesz vele,
azzal a kiegészítéssel, hogy a szemlélő ennek a belátásával jut csak el a pusztá nézésből a
teljesebb látás állapotába (hogy egy máshonnan is ismerős rilkei dichotómiát idézzünk⁹),
míg a viszony a jelöletlen idézetként visszhangzott, parancsszerű fölszólítással végül is
tűrannikussá válik az Apolló-torzó javára – a szonett beszélője számára (a harmonikusan
zárt formával feszítő ellentétben állva) *még épp elviselhetően*, amint az a *Duinói elégiák*
hasonlóan sokat citált nyitányából (az Első elégiából) ide idézhető:

„Denn das Schöne ist nichts
als des Schrecklichen Anfang, den wir noch grade ertragen,
und wir bewundern es so, weil es gelassen verschmähnt,
uns zu zerstören.“¹⁰

*

A művészi arisztokratizmusát, szellemi-politikai függetlenségét, a modern világtól
való izoláltságát mindvégig kínos alapossággal őrző Rilkének a kortárs művészethez való
viszonyát a megbízásra írott Rodin-monográfián (és a Rodinnek címzett magánleveleken)
túl szemléletesen mutatják azok a levelek is, amelyeket 1907 őszén írt feleségének, Clara
Rilkének a párizsi *Salon* kiállításán látható Cézanne-festményekről.¹¹ A sűrűn keltezett
Clara-levelekből, amelyek akár ekphrasztikus prózaként/esszékként is értelmezhetőek,
nemcsak az a tény olvasható ki, hogy a költő igen sokszor, szinte napi gyakorisággal fölke-
reste a tárlatot, de nyílt alakot kap bennük Rilkének a *Salon* polgári közönsége iránt érzett
ellenszenvé és arisztokratikus művészgőgje is, mint visszatérő motívum. Az október 18-i
levélben találjuk a következő megállapításokat:

„Nem annak (be kell látnom ezt végre), nem annak van joga írni ezekről a képekről, aki
saját véleményének igazolását keresi bennük. Kétségtelenül az bizonyulna hozzájuk a legmél-
többnek, aki nyugodt szavakkal igazolni volna képes jelenlétüket, s nem élne át a közelükben
többet és mást, csupán tényeket. Mert ez a váratlan érintés – úgy, amint jött és tért követelt
magának – az én életemben: mélyen gyökerező igazolás és rokon tapasztalatok eredménye.“¹²

Talán nem vagyunk túlságosan hűtlenek a levélíró feltételezett eredeti szándékához,
ha kijelentjük, miszerint ezek a mondatok akár az ekphraszisz-író Rilke nyílt hitvallása-
ként is fölfoghatóak. Amellett, hogy a *tények* ebben a kontextusban a romantizáló alanyi
lírával szembeállított, rilkei tárgyias költészet öngazolását is jelentik, mégpedig Cézanne
festészetének tükrében – e három mondat és maga a választás (Cézanne, és az egykorú
levelekben szintén sokat emlegetett Van Gogh) jól példázzák azt a festészeti ízlést, amit
saját kora, avagy a közelmúlt művészetéből Rilke teljes értékűen be tudott fogadni. Az
avantgárd mozgalmak, a társadalmi igényű, avagy magukat radikálisan újnak tituláló

9 Vö. *Orpheus. Eurydike. Hermes*, in: Rainer Maria Rilke, *Die Gedichte*, Insel, Frankfurt am Main, 2003. 488–495. o.

10 „Mert mi a Szépség, ha nem annak a / Rettentőnek a kezdete, melyet elviselünk még/ épp, s ha csodáljuk, azért, mert hagyja, közönnnyel, / létezzünk csak.” Tandori Dezső ford.

11 Vö. Rainer Maria Rilke, *Levelek II.*, ford. Báthori Csaba, Új Mandátum, Budapest, 1995, 10–37. o.

12 I. m. 22. o.

irányzatok később sem érintették meg soha; a mindenkori jelenben ható művészet volt az eszményképe (amely paradigmába számára a nagy görög szobroktól indulva Cézanne és Rodin is beilleszthető volt), nem a sokszor csak gesztusértékűnek és efemernek tetsző, radikálisan kortársi fölforgatás.

A *Herta Koenig asszony*nak ajánlott *Ötödik elégia*¹³, az úgynevezett Saltimbanque-elégia – a Duinóban kezdett sorozat egészéhez hasonlóan – szabadabb, elvontabb, ha úgy tetszik, körmönfontabb, és a második világháború utáni nyugati versízléshez kétségkívül közelebb álló formai együttthatókkal működik, mint az *Új versek* számára csiszolt, elegáns vonalú tömbjei. Herta Koenig (maga is költőnő, emellett művészek anyagi támogatója) volt a tulajdonosa 1915-től 1931-ig az artistacsaládot ábrázoló, ma a washingtoni National Gallery of Artban látható korai (a rilkei Cézanne-paradigmába gond nélkül beillő) Picassocsúcsműnek. A festmény a versben jól azonosítható alakokkal az elégia legfőbb ihlető forrásának tekinthető, életrajzi adalék, hogy Rilke 1915 júniusától októberéig Koenig müncheni házában élt, a nagy Picasso-mű közvetlen közelében.¹⁴

Az Apolló-szonettben megfogalmazódott tökéletes formai önazonosság a Picassoműtárgy kapcsán áttételes hangsúlyokat kap; az elégiában a formai telítettség, illetve telítetlenség ideája elsődlegesen az ábrázolt alakok, így a *ráncos súlyemelő* (*der welke, faltige Stemmer*) a *fiatal férfi* (*der Junge, der Mann*), és a *kedves* (*Liebliche*) leírásában jelenik meg.¹⁵ A hosszú versszöveg elsődleges megszólítottja az *angyal*, az a szükségszerűen telített lény, aki az elégiák sorozatában zárókóyszerű alakként tűnik föl a rilkei verses életmű elevennek szánt motívumai, mitológiai és bibliai szereplők, antik és nem antik műalkotások fölött. Az elégia elején a beszélő a cirkuszi alakokra szállongókként (*Fahrenden*) mutat rá, egy sajátosan rilkei viszonyrendszer részeként:

*„Wer aber sind sie, sag mir, die Fahrenden, diese ein wenig
Flüchtigern noch als wir selbst, die dringend von früh an
wringt ein wem, wem zu Liebe
niemals zufriedener Wille?“*¹⁶

Különösebb kockázat nélkül, avagy anélkül, hogy a referenciális olvasás csapdájába esnénk, kijelenthető, hogy az elégiák monologikus sorozatában az *egyetlen* versbeszélő személye mögött fölsejlő kényszeres, ám minden viszontagságával együtt is sorsként vállalt *saját* életmodell reprezentánsait jelöli ez a többes szám első személy, a *nálunknál*; az európai kastélyok, történelmi városok és toronyszobák között sodródó és alkotó magányos művészt. Eme, az ezredforduló után szükségszerűen és különösen anakronisztikusnak tetsző írói életforma merev pátosának egyik lehetséges oldása, avagy a párhuzamos allegóriával keretezett könnyített változat akár az *Ötödik elégia* egyik rejtettebb, ha úgy tetszik, (ön)ironikus olvasataként is fölfogható: a *művész*, mint *akrobata*, vagy cirkuszi

13 Rainer Maria Rilke, *Duinói elégiák*, ford. Tandori Dezső és Tellér Gyula, Helikon Stúdió, Budapest, 1988. A kötetben fellelhető fordítások közül következetesen Tandoriét használtam.

14 <http://www.nga.gov/content/ngaweb/Collection/art-object-page.46665.html?opensection=provenance>, elérés: 2014. január 11.

15 Tóth Ákos kitűnő tanulmányában a szöveget egyrészt annak recepciótörténete, másrészt a modern elégiafogalom és a benjamin-i allegória felől olvassa; mindezek mellett alapos elemzését adja a vers olyan apró részleteinek, mint a szöveget nyitó „Wer” kérdőszó szerepe itt és a kötetet nyitó *Első elégiában*. Vö. Tóth Ákos, *Picasso őrzője*, in: *Elmélet/Irodalom/Történet, A komparatív megértés lehetőségei*, szerk. Sággy Miklós, Tóth Ákos, Tiszatáj, Szeged, 2004, 77–95. o.

16 „S mondd nekem,ők kik, e szállongók, kiket egy parányit / nálunknál is kényszeresebben hajt valamely / – kinek, ó, kinek üdve szerint soha meg nem elégytél – / akarat, a kezdetektől?”

artista; a viszony az azonosítás közvetlen érintkező-felületétől, a szállongó létformából egy jóval *sűrűbb* motívumig jut el a *szőnyeg* (*Teppich*) képében; sokatmondó, hogy ez áll az elégia utolsó szavaként is. A vers nyitószakaszában, első szövegbeli megjelenésekor, ahol az eredeti német szövegben a *Teppich* egy szóismétléssel ráadásul nyomatékositva is van, a szőnyegmetafora a cirkuszi porondot jelöli, komplex jelzőjével a (védő)háló képzetét is megidézve:

„Sondern er wringt sie,
biegt sie, schlingt sie und schwingt sie,
wirft sie und fängt sie zurück; wie aus geölter,
glatterer Luft kommen sie nieder
auf dem verzehrten, von ihm ewigen
Aufsprung dünneren Teppich, diesem verlorenen
Teppich im Weltall.“¹⁷

Mіндеz nagy lendületű, dinamikusan rétegzett költői képet tétélez, ami a szövegen, avagy a szöveg *alatt* rejtetten húzódik végig, olyan szőnyeghez hasonlatosan, amelynek két szegélye látszik csak ki a ráhalmozott alakok és alakzatok kusza tömege alól. Az elégiát záró tizenhárom soros szakasz az angyal felkiáltójeles megszólításával indul; a nyitószakasz szőnyege emitt a *szerezők* áhított szőnyegévé alakul át, kiknek egymás iránti érzelmei sajátosan dinamikus, vagy ha úgy tetszik, performatív minőségként jelennek meg a hasonlatukként föllállított légtornász-motívumokkal. A föld hiánya a zárlatban nem pusztán a *csitított* (*gestilltem*) szőnyeg jelenlétében (a jelző az iszony még épp viselhető fokára utalhat) érhető tetten, hanem a lajtorják (*Leitern*) képében is, amely a közismert bibliai motívum földidézésével egyrészt a földet és az eget, másrészt három szférát kapcsol össze: az ég és föld között közlekedő-közvetítő angyalokét, a vulgáris nyilvánosság előtt, ám ugyancsak ég és föld között, a cirkuszi sátor magasában mutatványokat produkáló artistakét, végül az érzelmeikkel égi sorstalanságra predestinált, mégis földi sorsra kárhoztatott szerelmesek intim magánvalóját. Az elégiák törekvésének nyilvánvaló irányzéka ezen a ponton épp a föld már említett hiányával válik hangsúlyossá. A földhöz-éghez való ilyes viszonyulást jeleníti meg Rilke kedvelt vándormotívuma, a fán csüngő gyümölcs is, amely itt az első elfordulási helyén, a második szakaszban tömörített és módosított önidézatként jelenik meg: *látszatgyümölcsként* (*Scheinfrucht*), az artisták működésének tétjét illúzióvá transzformáló cirkuszporond nyilvánosságához kapcsolódóan. A nyitószakasz megritkult szövésszerű szőnyegétől a zárószakasz csitított *szőnyegéig* tartó ív ugyanakkor a rilkei verseszmény és életparadigma apoteózisaként is fölfogható: a korábbi pálya-, illetve életrészek sajátját élt és rögzített motívumai a költő mindenkori jelenidejéből visszatekintve (és korábbi formalitásukból kiragadva) nem pusztán újraírhatónak, de folyamatosan fölülírandónak bizonyultak a szerző számára (közismert a legenda, miszerint Rilke halálos ágyán *egész* költői-írói életművét elutasította). E vándormotívumok, amelyek a késői pályaszakasz szövegeiben, így az elégiákban és az Orpheusz-szonettekben nagy teherbírású fundamentummá, a szövegek komplex alapjának építőköveivé váltak, a sűrítésnek a szélsőségeikig terjedő fokozataiból adódóan néhol már-már a láthatatlanság, illetve a visszakövethetelenség határán vannak. A rilkei életmű nem olyan értelemben szerves műegész, mint Mallarmé, T. S. Eliot vagy Pilinszky János monolitikus költészete;

¹⁷ „Ime, hajtja, zavarja, / kavarja, csavarja ilyesképp mindvalahányuk, / dobja, kifogja megint; és mintha a lég is / olajos-símább lenne, így érkeznek le / megint a kopottas, az egyre-leszállásoktól / megritkult szövedékű szőnyegre, mely a / világegyetemben úgy elveszett.”

sokkal inkább olyasféle *felépítmény*, amely bizonyos vonásaival az évezredekken át alakított (jelenlegi formájukban nem feltétlenül reprezentatív) római lakóépületekhez hasonlít. A folszámolt korábbi épület oszlopai (és ornamensei) akkor maradhattak láthatóak, amennyiben ez a láthatóság valós (statikai) funkcióval, avagy a praktikusság elvével járt együtt. Az építmény átváltozása folyamatos, és ennek az átváltozásnak a (látszólagos) megtorpanása csakis a halál, a romlás ígézetében történhet. Bár Rilke kései művészete igen távol áll bármily keresztény ihletettségtől, ebben az értelemben, és csakis ebben az értelemben dinamikus motívumaival magában hordozza a megváltás ígését, legalábbis kozmikusán: amint a széttépett Orpheusz lantja az éjszakai égboltra került, és ma is ott ragyog a *Lyra* csillagképként, úgy a rilkei életmű betetőzésében, az elégiák sorozatának záródarabjában, a tizedikben is az égre kerülnek az új konstellációk, miket a *panasz* nevez meg; köztük a *teljesebb csillagkép* (*das vollere Sternbild*), a *Gyümölcskoszorú* (*Fruchtkranz*).

Az *Ötödik elégia* második szakaszában tűnik föl Rilke másik jellemző költői képe, a rózsa, a *nézés* nyíló és elhulló rózsájaként, együtt említve a *látszatgyümölccsel*, ami a rózsa *termése* volna:

„Ach um diese
Mitte, die Rose des Zuschauns:
blüht und entblättert. Um diesen
Stampfer, den Stempel, den von dem eignen
blühenden Staub getroffenen, zur Scheinfrucht
wieder der Unlust befruchteten, ihrer
niemals bewussten, –„¹⁸

A két motívum sajátos költői biológiával, a hétköznapi kauzalitást megkerülve kapcsolódik össze. A hosszúvers harmadánál, a gyümölcskép újbóli feltűnését követő hatodik szakaszban a *kisvirágzatú gyógynövény* (*das kleinblütige Heilkraut*) kerül felajánlásra az angyalnak. Az elégia (felszíni) referenciahálójában nem esik szó más virágról, mint a *nézés* rózsájáról, ily módon a *gyógynövény*, akár az artisták metaforájaként szemléljük, akár a gyümölcsöt termő rózsa feltételes metamorfózisaként, akár valamiféle gyökértelen referenciaként, minden esetben az előző szakasz éretlenül (többször) lehullt, (többször) megütődött gyümölcsével kapcsolatosan értelmezhető az *Ötödik elégia* saját kontextusában. A szerves metaforákat már-már absztrakt módon egymáshoz ötvöző, egymásba roncsoló képalkotási módszer komplexitása a maga törekvéseivel és eredményeivel határozottan ellenszegül annak, hogy e zavarba ejtő burjánzást pusztán ornamentikusnak tekintsük¹⁹, bár felszíni formájában akár a korabeli új képzőművészet radikálisan és reflektáltan szecesszív vonulatához is kapcsolhatóan tűnik (Gaudí barcelonai lakóépületeihez, a maga *hideg* érzelmi radikalizmusával pedig Schiele és Klimt képeihez). De nem: az elégiák tere a maga szerzetesi értelemben vett transzcendens rendjével és alapjaival egy jóval korábbi világképet és (a kifejezést Borromini nagyszerű római épületeinek továbbgondolt, torzított irodalmi analógiájaként megalkotva) egyfajta *belső barokkot* tételez, ahol a hom-

18 „Ah, s e közép körül, itt / nyílik s hull el a nézés / rózsája. E toporgó termőszálat övezve, / mit önmön virágora ért el, újra / látszatgyümölcsévé termékenyülve a benne / sosem tudatosodó kedvetlenségnek.”

19 Bartók Imre használja monográfiájában Rilke költészetének végkifejlete kapcsán a *világ botanizálása* kifejezést. Vö. Bartók Imre, *Rilke. Ornamentika és halál*, L'Harmattan, Budapest, 2011, 121. o. Ezen a ponton egyben megragadnám a lehetőséget, hogy Tóth Ákos fentebb már hivatkozott Rilke-tanulmányának irodalomjegyzéke mellett Bartók könyvének vonatkozó részéhez (10–11. o.) irányítam az érdeklődő olvasót Rilke nemzetközi és magyar recepciótörténetének jó érzékkel válogatott darabjait illetően.

loksat mintha sérült kifordítása volna a még így is grandiózus alaprajznak, míg a *bensőbb* tér, a *Weltinnenraum* a maga beláthatatlan szabályú és csatornájú hullámzásával magát a végtelent, az univerzummal való közvetlen kapcsolat perspektíváját sejteti.²⁰

Mivel a költői képek imént elemzett hálózatának alfája vagy origója hangsúlyosan a nézés aktusa, a *nézés rózsája*, így e kiindulási pont nemcsak a cirkuszi nézőtér és a porond viszonyára, de (a költemény születésének elsődleges tárgyi vonatkozásánál maradva) a Picasso-festményre, annak szemlélésére is vonatkoztatható, annál is inkább, mivel a lírai beszélő a komplex költői kép(ek) ívének fedezékében mutatja be részletesebben, és igen jól beazonosíthatóan a Picasso-mű két férfi figuráját. Konzekvens lépésnek tűnhet tehát részünkről a fent mondottak segítségül hívása a kései Rilke-költészet egyszeri ekphraszisz-elméletének fölvázolásához, ama kapcsolat megvilágításához, amely aktuálisan fönnállt a szemlélt művészi valóság és a szemlélő között, és amely jelentős módosulásokat mutat az *Új versek* művészetvallás-fölfogásához képest. Míg az Apolló-sonettben már maga a cím kijelölte tárgyát, a leírandó modellt (jóllehet zavarba ejtően, mint láttuk), addig az *Ötödik elégiában* nincs szövegszerű hivatkozás az ajánlás nyomán filológiaiag is igazolható tényre, miszerint Picasso *Akrobata család* című festményének ekphrasziszáról volna szó; sem a festő neve, sem a kép címe nem jelenik meg a szövegben, vagy annak közvetlen környezetében. Sokatmondó, hogy a látásra vonatkozó metaforarendszer íve a második szakasz elején a porondból, a cirkusz realitásából indul ki, és innen nő mintegy észrevétlenül bele a szakasz végére a festmény világába, a festményen ábrázolt figurák egyénített valóságába. A nyitó versszak, mint mondtuk, inkább a művészlét, semmint a műalkotás paradigmájára koncentrált; előbb a festmény tárgya jelenik meg a versben, és csak utóbb maga a festmény. Az életrajzi tényekből kiolvasható közvetlen aurális viszony – talán mert olyannyira magától értetődő a beszélő számára – még csak utalás-ként sem kap teret a szöveg képpel való kapcsolatában. A költői képek fentebb elemzett hálózatához hasonlóan az *Ötödik elégia* versvalósága is rétegzetten, szétszálazhatatlanul kapcsolódik össze egyrészt az artisták kóborló létével, másrészt a Picasso-mű jelenlétével. Háromszögük a viszony bonyolultsága-körmönfonsága miatt tűnik kiegyensúlyozottnak, azzal együtt, hogy az elégia tere nyilvánvalóan magában foglalja a másik két entitást is. Mindennek fényében kijelenthető, hogy az *Ötödik elégia* Rilkeje számára az ekphraszisz műfaja már nem pusztán a nyelvi lehetőséget jelenti a másik médium művészi valóságának artikulálására, illetve az ebből levonható tanulság retorikus megállapítására, hanem – dolgozatom folytatólagos metaforapárjával élve – sokkal inkább arról volna szó, hogy a rilkei művészetvallás temploma, aminek finoman cizellált belső terén túl a tájolása, illetve sterilen klassziczáló külalakja kevéssé tetszett motiváltak, a történetnek ezen a pontján egyszeri *belső barokk* szentéllé transzformálódik, amelynek sajátosan *természeti locusa* épp oly zavarba ejtő és nehezen megragadható, mint maga a felépítmény: az ekphraszisz kulcsmotívumához visszanyúlva, illetve az első Orpheusz-sonett *zengő templomának*²¹ (*Tempel im Gehör*) kifordított párhuzamaként: a rózsza alakmása, maga a *nézés rózsája*. Picasso festményének jobb alsó sarkában, az artisták-akrobaták csoportjától mind ülő pozíciójával, mind öltözékével jól elkülönítve egy kalapos, fiatal női alak látható. Mellette, vagy inkább mögötte egy agyagkorsó van a földön. Az elégia beszélője kedvesként szólítja meg, és öltözékét élővé lényegítve egyéníti a jelenlétét:

20 A rilkei belső világtérrel kapcsolatban ld. Maurice Blanchot, *Rilke és a halál követelése*, ford.: Németh Marcell, in: uő., *Az irodalmi tér*, Kijarat, Budapest, 2005. 108–110. o.

21 Kárpáty Csilla ford.

*„Du dann, Liebliche,
du, von den reizendsten Freuden
stumm Übersprungne. Vielleicht sind
deine Fransen glücklich für dich –,
oder über den jungen
prallen Brüsten die grüne metallene Seide
fühlt sich unendlich verwöhnt und entbehrt nichts.
Du,
immerfort anders auf alle des Gleichgewichts schwankende Waagen
hingelegte Marktfrucht des Gleichmuts,
öffentlich under den Schultern.“²²*

Az, hogy e szakaszban a lány ruházatának antropomorfizált leírásában finom eltéréseket találunk a festményen szereplő alakhoz képest (rojtok – a reprodukción legalábbis – nem láthatóak az öltözékén, míg mellén a *selyem* kékes, és nem zöld-ezüst színűnek tűnik), még inkább szoborszerűvé, ily értelemben véglegesen egésszé, *teltté* teszik a leírással összenézett picassói figurát, akinek finom arca (talán) mély melankóliát tükröz (*válltól lefelé nyilvánvaló*), míg a festményen való szerepeltetése a kompozíciós *egyensúlyon* túl éppoly kevésbé tűnik egyértelműen följejthetőnek, mint az elégia kiragadott költői képei.

²² „Te akkor, kedves, te, / akit a legvoonzóbb örömek / némán átalszökdélnék. Talán boldogok / helyetted a ruharajtjaid –, / vagy ifjú és feszes melleden / a zöld-ezüst selyem érzi úgy, hogy végtelenül / elkényeztetik, s nincs semmi hiánya. / Ah, te, / egyensúly ingó mérlegtáljaira mindig / másképp odatett piaci árúja a közönynek, / válltól lefelé nyilvánvaló!” Tandori Dezső ford.

Kurcz Ádám István

A katonák még nem jöttek vissza

Elhallgatások és allegóriák Gion Nándor rendszer-váltás előtti prózájában

I. „Virágnyelvi trükkösködés”¹

1973-ban jelent meg Gion Nándor történelmi regényfolyamának első kötete, amelynek *Virágos Katona* a címe. A regény cselekménye 1898-ban indul és 1918 tavaszával ér véget. A későbbiekben *Latroknak is játszott* címmel tetralógiává terebélyesedő regényfolyam az 1960-as évekig mutatja be a délvidéki Szenttamás történetét egy család sorsában. Annak ellenére, hogy a *Virágos Katona* című regényben utalások vannak az első világháború elvesztésére, amit a szereplők biztosra vesznek², 1918 tavaszán a történelmet kicsit is ismerők és a hivatkozott regénybeli utalásokat felfogók számára teljesen meghökkentő módon idillel: békével, szerelimmal, házassággal, szóval teljes happy enddel fejeződik be a kötet. Sőt, a későbbiekben tetralógiává váló regényfolyamnak az 1898-as kezdő dátumtól az 1960-as évekig folyamatosan haladó cselekményében, a szinte hiánytalan kronológiát tartó regényfolyamban itt egy markáns szakadás is következik. Erre a kiabáló hiátusra eddig talán még senki nem mutatott rá, valószínűleg éppen azért nem vették észre, mert olyan feltűnő, hogy kiböki az ember szemét. Mert hiszen a sorsfordító 1918-as év legeseménydúsabb része (nyara, ősze, tele), a teljes 1919-es év, illetve az 1920-as év eleje is hiányzik a cselekményből.

Hogy mi történt Szenttamáson (és a Délvidéken) a tetralógia időszakjának 1918-as tavasz végi és 1920-as tavasz eleji szakadása között, arra a regényszöveg 1918-as utolsó és 1920-as első elvarratlan számai nem nagyon utalnak. Sőt, ellenkezőleg, a történet jelentéshálójának felszínén inkább elkendőzik a történeteket. A *Virágos Katona* 1918 májusában azzal végződik, hogy a frontról hazatért Gallai István és Krebs Rézi bejelentik a községházán, hogy össze akarnak házasodni, majd csókolóznak a községháza lépcsőjén, „*mintha máris*

1 Vö. Erdélyi Erzsébet–Nobel Iván, „Hiszek az álmokban, mindenekelőtt a saját álmaimban” – beszélgetés Gion Nándorral = Tiszatáj, 1994/6., 15–17.

2 Német szereplőtől: „Ezt a háborút szerencsére elveszítjük – mondta a verbászi evangélikus lelkész, és kezével nagy keresztet rajzolt a levegőbe. [...] – De hiszen a Monarchiával együtt mi is elveszünk. Mi, bácskai németek. Féltő, hogy a szerbek akarnak majd uralkodni felettünk. – Akkor vesznenék el, ha a Monarchia megnyerné a háborút – magyarázta az evangélikus lelkész. – [...] A magyarok már most is túlságosan erősek itt Bácskában is. [...] A szolgálattelkü németek pedig lassanként beolvadnak közéjük. Határozottan jól jönne egy ideiglenes szerb fennhatóság, ez megzavarná ezeket a félnémeteket, és visszavedlenének egészen németekké.” Gion Nándor, *Virágos Katona* [1973] = G. N., *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007, 174.; ill. magyar szereplőtől: „[Váry János és Frédi nagyságos úr] folyton arról beszélnek, hogy mi lesz azután, hogyha elveszítettük a háborút. – Elveszítjük a háborút? – Persze. A Monarchia szét fog hullani.” Gion Nándor, *Virágos Katona* [1973] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 179.

*házások volnának.*³ A regény végi esküvő ügyes írói fogás. Ha tetszik, cseles példázat. (Hogy valóban írói fogás, azaz Gion nem családjának általa ismert pontos történetét írta meg, hanem fontos ponton tért el tőle, az nagyanja, Krebs Rézi feljegyzéséből tudható, aki azt írja, hogy valójában évekkal később kötöttek házasságot Gallai Istvánnal.⁴) Gion történetében, vagy ha úgy tetszik, példázatában, Gallai István a háború okozta megrázkódtatás által nő fel végre: megérti, hogy soha többé nem menekülhet el a *Virágos Katona* nyújtotta álmovilágba. Az író által „előrehozott” házasságkötéssel kezdődik el aztán Gallai önálló felnőtt élete. Szüleitől ekkor költözik el, és utána felesége családjánál, a sváb Krebséknél lakik. Gallaiék házasságkötése szimbolizálhatja a műben megjelenített közösség szempontjából vett „mi”, azaz a vajdasági magyarság felnőtt, önálló (értsd: kisebbségi) életének a kezdetét, hiszen amint az egy-két utalásból sejthető, a Délvidék hamarosan el fog szakadni az anyaországtól.⁵ A történetben ugyanakkor a természet is ünnepel: tetőpontján van az akácvirágzás⁶, így a főszereplő párosnak a községházán való beiratkozása a küszöbön álló kataklizmára reflektálva a természettel együtt hirdetheti az élet folytatásának szükségességét a legnehezebb helyzetekben is. Az esküvő viszont arra is alkalmas, hogy hangulatilag elterelje a figyelmet a hamarosan elkerülhetetlenül bekövetkező tragédiáról. *„Szép verőfényes tavaszi nap volt, fehér akácvirágok illata érződött a levegőben, és gyors szárnyú, apró madarak repültek az ég felé”⁷* – olvassuk továbbá, s itt, a regény legvégén még a jog és az igazság is valószínűtlenül látványosan diadalra jut majd, mint soha korábban és soha azután, mert kiderül, hogy a hatóságot mindaddig kicselező Török Ádámot csodálatos módon⁸ elfogták a (még éppen) magyar csendőrök. Gallai István és Rézi a községháza lépcsőjéről látja, hogy Török Ádámot végigkísérik a főutcán, és közben azt kiabáltatják vele, hogy mint katonaszökevény elárulta a hazáját. Közben pedig a rablógyilkos, aki ha anyagi érdeke azt diktálta, hogy vegye el, ami a másé, és eddig semmi jelét nem mutatta annak, hogy erkölcsi aggályai lennének, talán azért, hogy könnyítsen a lelkiismeretén, igyekszik még a többi gaztettét is kikiabálni. *„Az emberek, a kalapok felett meg összeborultak az akácfaék fehér koronái, az ágakról tömött fűrtökben lógtak a virágok, és nevettek, nevettek a*

3 Gion Nándor, *Virágos Katona* [1973] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 197.

4 *„A fiam, István született 1919-ben, a lányom született 1921-ben, és törvényesen esküdtünk 1924-ben.”* Krebs Teréz feljegyzése, idézi: Horváth Futó Hargita, *Lokális kontextus, elbeszélői szerepkörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában*, Újvidék, Bölcsészettudományi Kar, 2012, 94.

5 *„kellene egy ideiglenes szerb uralom, hogy megállítsa az elmagyarosodást. Remélem, a szerbek feljönnek idáig. – Még mindig nem értem egészen – mondta Péter Huith. – Majd megmagyarázzuk részletesen – mondta az evangélikus lelkész.”* Gion Nándor, *Virágos Katona* [1973] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 175.

6 Mintha Gion dacosan ellenkezne Szenteleky Kornélnak *Ákácok az őszben* című, a Délvidék elszakítottságának fájalmát (is) kifejező versével: *„Állnak az akácok bús, bácskai őszben, / kopaszul, szegényen s türelmesen állnak, / szél rázza fejüket, fejsze csap húsukba. / Nincsen épp jó sora az akácfaéknak. // Állnak csendben, árván a csatorna mentén, / állnak szerteszóra a Tisza vidékén, / akác-bánatokról sirzörgő harasztjuk... / Fanyar akácfüstöt fúj a zsellér kémény. [...] Ne nyögjeteK, tarlott, bácskai akácok, / sáros világtoknak ha nincs fénye, pírja, / lesz azonban ünnep, lesz még egyszer május, / s a sok akácillat összeborul sírva!”* A teljes vers olvasható pl.: Bori Imre, *Ezredéve itt: Délvidéki magyar olvasókönyv*, Újvidék, Forum, 2004, 270.

7 Gion Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 197.

8 Sosem tudjuk meg, hogyan juthatott csendőrkézzre a számonkérés elől mindedig sikeresen meglogó, most is megtalálhatatlan búvóhellyel, bizalmas segítőkkel és a lopott csónak formájában biztos egerúttal rendelkező Török Ádám. Talán saját maga adta fel magát a hatóságnál...?

napfényben.”⁹ Szerelmi idill, tavasz, a jog és az igazság győzelme... Hogyan érhet véget az 1918-as év tavaszán a felhőtlen öröm, sőt már-már a mámor jegyében egy olyan magyar regény, amely a Délvidéken (vagy bármely más éppen akkoriban elcsatolt magyarországi területen) játszódik? Mert bizony ezzel ér véget. Es utána snitt.

A folytatásnak pedig, amely teljes egészében a kisebbségi sorsot, a magyar nemzetiség sorvadásának időszakát hozó királyi Jugoszláviában játszódik, nos, annak a regénynek meg az eleve idillt ígérő *Rózsaméz* a címe. A *Rózsaméz* úgy veszi majd fel a történet fonálát, hogy megint tavasz van, és két egymást régen látott szenttamási ember boldogan összetalálkozik: „1920 tavaszán egy napsütéses szombat délután a verbászi vasútállomáson összetalálkozott két toprongyos szenttamási ember, Csozszogó Török Ádám és Gion Antal. Boldogan összelelkeztek, rázogatták egymás kezét, a nagydarab Török Ádám még a magasba is emelte a kis, zömök Gion Antalt, és megforgatta a levegőben. [...] Nevetve nézegették egymást, izdadtak a napsütésben.”¹⁰ 1920 van tehát, és újra béke, barátság, napsütés és nevetés... Természetesen azért valamiképpen reflektálniuk kell az elmúlt évekre is. Mindazzal kapcsolatban, ami történt, nagyon visszafogottan – visszafogottabb már nem is lehetne – mindössze a „helyzet” szó hangzik el, és talán nem véletlenül, éppen Gion Antal szájából: „Én csak Magyarországon tudtam meg, hogy mi a helyzet, Novgorodban nem hallottam az új határokról. Amikor Magyarországon egy szemüveges tiszt megmondta, hogy új határok vannak, csak hüledeztem. »Hogyhogy?«, mondogattam, és olyan bambán viselkedtem, hogy a tiszt kidobott az irodájából.”¹¹ Ezek a mondatok olyan történelmi tényre utalnak, amelynek megtörténtét természetesen senki, még a jugoszláv kommunista vezetés sem kérdőjelezte meg, sőt a szerbeknek örömteli is a fejlemény. Mégis úgy látszik, hogy az, hogy egy akár csak ennyire érintőleges utalás is történjen olyan, a magyarok számára fájó, kényes témára, mint a trianoni országvesztés, nos azért egy Gion nevű szereplőnek kellett számon kérhetőnek lennie – még a regényben is. Gion Nándor ugyanis tudta – rádiós szerkesztőként¹², színházigazgatóként¹³ gyakorolta is –, hogy a legjobb taktika a hatalom gyanakvásának leszerelésére, ha a rábiztatott közösség érdekében vezetőként rögtön személyesen vállalja a felelősséget a legrázósabb dolgokért.

9 Gion Nándor, *Virágos Katona* [1973] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 198. Vö. Szenteleky Kornél versrészletével: „Ne nyögjétek, tarlott, bácskai akácok, sáros világtoknak ha nincs fénye, pírja, lesz azonban ünnep, lesz még egyszer május, s a sok akácillat összeborul síroval!” Szenteleky Kornél, *Akácok az őszben = Akácok alatt: Délvidéki magyar írók elbeszélései*, szerk. Hunyadi Csaba Zsolt, Szeged, Lazi, 2007, 5.

10 Gion Nándor, *Rózsaméz* [1976] = G. N., *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007, 203.

11 Gion Nándor, *Rózsaméz* [1976] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 206.

12 „[...] kitört a háború Jugoszláviában, és a háború bejött mihozzánk is. Éjszakánként fiatal újságíróink [...] felhívtak engem vagy a helyettesemet, közölték, hogy behívót hoztak nekik, a frontra akarják vinni őket, kérdezték, mit tegyenek. [...] Röviden és pattogósan azt tanácsoltuk nekik, hogy a behívót ne vegyék át, ne irjanak alá semmit, utazzanak el villámgyorsan valahova, [...] mi meg majd azt mondjuk az illetékeseknek, ha kérdezik, hogy már a behívó előtt egy héttel szabadságoltuk őket, nem tudjuk, hogy merre vannak [...]. Kissé primitív taktika volt ez, Európában gyorsan belebuktunk volna, a Balkánon azonban bevált. Egyetlen emberünket sorozták csak be katonának, őt is azért, mert kötelességtudó ember, átvette a behívót, és csak azután, vagysis későn telefonált.” Gion Nándor, *Napló részletekben* [1994] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, Bp., Noran Libro, 2012, 35.

13 „[...] három rosszkedvű, civil ruhás rendőr jelent meg közöttünk, és az igazgatót kereste. [...] – Igaz, hogy itt valaki eltávolította a színpadról az Elnök mellszobrát? – Igaz – mondta álmosan Till Sándor. – Ki volt az? – Én. A rendőrök meglepődtek, egymásra néztek, őket nyilván másképpen tájékoztatták az esetről, de azért gyorsan magukhoz tértek. – Miért tette ezt? – kérdezték. – A színösszeállítás miatt – mondta még mindig álmosan Till Sándor. – Piros, fehér, zöld. Piros szobor, zöld növényzet. Én lojális honpolgára vagyok ennek az országnak, és nem tűrök el semmiféle nacionalista célzásokat.” Gion Nándor, *Nemzeti színek* = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 428.

Az talán még hangsúlyosabbá teszi az 1918-as és az 1919-es év kimaradását Gion regényfolyamából, hogy a *Rózsaméz* elején két gondolatmenet is az „1920 tavaszán”¹⁴ fordulattal indul, és a későbbiekben is mindössze két visszaütés történik a problémás évekre. Török Ádám utólag számol be arról, hogy sikertelenül próbált meg kifosztani egy Feketicsnél, a senki földjén veszteglő német katonai szerelvényt, és közben elfogták a szerb katonák, majd börtönbe csukták.¹⁵ Stefan Krebs pedig jó hetven oldallal később meséli el először kedvenc történetét az 1918-ban „győztesen visszavonuló” német hadseregéről. Minthogy szinte nem is tudunk meg mást a fordulat évről, a később többször is idézett, szinte elcsépeltté váló anekdota nagyon hangsúlyosan válik az 1918-as események egyetlen emblémájává.¹⁶ A történet egy német mulatságon hangzik el, és Stefan Krebs barátja, Jakob Art úgy fűzi tovább, hogy ő majd a szerbek feketicsi bevonulásának képeit idézi fel.

Nem véletlen, hogy ez a két fontos epizód egy német multság kontextusába kerül, és a Stefan által később is gyakran idézett történetnek nemhogy magyar szereplője nincs, de még a helyi magyar nézőpont is hiányzik belőle. Stefan ugyanis a német katonákról beszél csak, őket dicséri, és véletlenül sem a magyar, hanem a német katonákat várja vissza, ahogy az a történet sokszori ismételtetéséből majd ki is derül. Így bár a történetben meg van említve, hogy a magyarok már visszavonultak, az író teljesen elhalványítja azt a mozzanatot, hogy az esemény a régi Magyarország elmúlásához kapcsolódhat. Sokkal inkább azt a vonatkozását erősíti föl az anekdotának, hogy a faszálódó németek a Bácskában is abban bíznak, hogy Németország hamarosan újjáéled, és győztesen visszatérő hadseregével elhozza számukra politikai vágyaik teljesülését. Később ugyanis ezt olvassuk a történethez kapcsolódóan: „– Megalázták, de nem győzték le őket – mondta az evangélikus lelkész. – Németországot sohasem győzték le. Ma ismét erős, legerősebb Európában, és most visszafizeti a sok megaláztatást. [...] – Találkozni szeretnék még egyszer azzal a német tiszttel, aki szarrá akarta lövetni Szenttamást – mondta Stefan Krebs. [...] – Látunk mi itt még német katonákat, előbb, mint gondolnátok – mondta az evangélikus lelkész. – De azok nem fognak csupán végigmaszírozni a faluinkon. Itt fognak maradni. Végleg itt maradnak.”¹⁷

14 Gion Nándor, *Rózsaméz* [1976] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 203, 220.

15 Uo. 206.

16 „– Amolyan senki földjén voltunk napokig – mondta Stefan Krebs. – A magyarok már Feketics mögött álltak, a szerb katonaság még nem érkezett ide Újvidék felől. Itt, Szenttamáson a helybeli szerbek átvették a hatalmat, felfegyverkeztek puskával, pisztollyal, és türelmetlenül várták a szerb katonaságot. Egyszer csak jön a hír, hogy Újvidék felől a visszavonuló német hadsereg maradványai közelednek. A felfegyverezett szenttamási szerbek vezetője, Dobanovački, vagy minek hívják, azonnal kiadta a parancsot, a hajóhidat húzzák félre, hogy a németek ne tudjanak átjönni a csatornán. A németek nem voltak sokan, talán egy zászlóaljnyi mindössze, példás rendbe felsorakoztak a csatorna túlsó partján. Jól tudták, ha nem jutnak át a csatornán, fogságba esnek. Egy német tiszt előrejött egészen a víz széléig, tiszta, vasalt egyenruha fesziült rajta, a csizmája fényesre volt pucolva. A víz széléig jött, és átkiabált, hogyha a híd fél órán belül nem lesz a helyén, szarrá löveti ezt az egész bájzlit. Szenttamást egyszerűen bájzlinak nevezte. A helybeli szerbek megcélzották a puskáikkal, és visszakiabáltak neki, hogy kotródjon innen, mert szitává lövik. A német tiszt nyugodtan megismételte, hogyha a híd fél órán belül nem lesz a helyén, szarrá löveti ezt az egész nyomorult bájzlit. Mögötte a katonák felállítottak három ágyút. A híd fél óra múlva a helyén volt. A német katonák fegyelmezett sorokban átvonultak rajta, végigmaszíroztak Szenttamáson. Én a disznópiacra voltam, láttam mindent, és akkor megértettem, hogy a német hadsereget nem győzték le. Az ilyen hadsereget nem lehet legyőzni. – Nem győzték le őket – mondta Jakob Art, a feketicsi kocsmáros.” Gion Nándor, *Rózsaméz* [1976] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 261–262.

17 Uo., 429.

És a Stefan Krebs történetéhez kapcsolódó másik első világháború végi anekdotát is egy német, Jakob Art meséli el¹⁸, mert Gion legfeljebb német szereplő szájába adva merete leírni, hogy a szerb katonáknak még „rendes egyenruhájuk sem volt”, amikor megszállták a Délvidéket. Ugyanakkor viszont a német szereplő a szerb megszállókat dehonesztáló állításával egyidejűleg a biztonság kedvéért a magyar katonákra is kell, hogy tegyen egy elítélő megjegyzést, hogy tudniillik azok meg „fellázadtak a tisztjeik ellen”, és eldobálták a fegyvereiket. Természetesen azt is csak német mesélheti el, hogy amikor a szerb katonák vezetője lefeszegette a magyar címet a feketicsi csendőrlaktanyáról, nevelőapja, „*aki magyar parasztagazda, Gál Lajosnak hívják, elsírta magát.*”¹⁹ Mesteri megoldása Gionnak, hogy a történetet egy többségében magyarul, kisebb részben német, szerbek által akkoriban még nem lakott településre, Bácsfeketehegyre (és nem pedig például a szerb dominanciájú Szenttamásra) helyezte, mert így objektíve is teljesen jogosnak érezhető Gál Lajos szomorúsága. Ráadásul a fontos esemény pillanatában a nevelőapai-fogadott fiúi kapcsolat által érzelmi közösségben látjuk a két, a címer lefeszítésének szimbolikus pillanatában kisebbségbe kerülő nemzetiséget: a németet és a magyart. Hogy a történet mégse váljon az író számára kockázatos, azaz magyarkodással vádolható epizóddá, a végén Jakob Art is hirtelen a német hadsereget emlegeti: „*Nem sírtam [...]. A német hadsereget nem győzték le. De azért sajnáltam a nevelőapámat*” – teszi viszont még hozzá egészen finoman a megszólaltatott német szereplő.

Bár a fenti történeteken is érezhető az óvatos megfogalmazás és a finom állásfoglalás, az életmű rendszerváltás előtti részében mégis kivételes az annyira jól sikerült példázat, mint a következőkben taglalt epizód, a lövöldöző cseh katona története. Ebben a remek miniatúrban allegorikusan többet is olvashatunk arról, hogy Gion hogyan értelmezte azt, ami a magyarsággal az első világháború végén, illetve közvetlenül utána történt. Sőt, a magyarság tragédiájának nemcsak az I. világháború végi eseményeire, hanem talán a 20. sz. egész első felére nézve is találhatunk utalásokat a történetben. Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásának parabolájaként mindenképpen értelmezhető történet Gallai István hadifogságba kerülésének epizódjában olvasható. Hogy nem valós a történet, hanem az író által konstruált példázat, az abból tudható, hogy Gion bizonyíthatóan itt is eltért nagyapja élettörténetének általa ismert mozzanataitól. A részint nagyszüleinél nevelkedő, az öregek történeteit mindig figyelmesen meghallgató Gionnak ugyanis tudnia kellett, hogy nagyapja, Gallai István „*az első világháborúban meg is rokkant két-háromszor is [kiemelés tőlem, K. Á.]: lábára-kezire [...] elég súlyos rokkant volt*” – amint azt lánya, Gion édesanyja egy helyen nyilatkozta.²⁰ A regényben viszont Gallai István és szenttamási zsidó bajtársa, Lusztig Feri testileg teljesen épen, egyetlen karcolás nélkül vészeli át a harcokat, a bajok csak a fegyverletétel után kezdődnek. A lövészárokból feltartott kézzel kilépő, magát megadó Gallai ekkor sebesül meg, de csak az egyik kezére, Lusztig Feri pedig halálos lövést

18 „*Én is láttam visszavonulni a német katonaságot, olyanok voltak, mintha akkor indultak volna a csatába. És láttam széthullani a magyar hadsereget, a katonák fellázadtak tisztjeik ellen, eldobálták a fegyvereiket. Meg a szerbeket is láttam bevonulni Feketicsre. Rendes egyenruhájuk sem volt. A vezetőjük egy rossz lovon ült, s első dolga az volt, hogy a csendőrlaktanyáról lefeszítette kardjával a magyar királyi címet. A nevelőapám, aki magyar parasztagazda, Gál Lajosnak hívják, elsírta magát. – Remélem, te nem sírtál – mondta a verbászi evangélikus lelkész. – Nem sírtam – mondta Jakob Art. – A német hadsereget nem győzték le. De azért sajnáltam a nevelőapámat.*” Gion Nándor, Rózsaméz [1976] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 262.

19 Uo.

20 A *Gionfalva* című filmben. Rendezte: Tóth Barnabás, színes, magyar dokumentumfilm, 2009, 27 perc.

kap ugyanattól, az eredetileg a Monarchia seregében küzdött, majd az oroszokhoz átállt, és ott újra felfegyverzett cseh katonától.²¹

A két magyar katona a háború végéig területi épségét megőrző Magyarországot, a cseh katona a nagyhatalmi támogatással Magyarországból darabokat kihalító nemzetiségeket: szlávokat, románokat testesítheti meg; az orosz tiszt pedig a Trianonra rábólintó nagyhatalmak megfelelője lehet. A cseh katona Gallai István kezét meglőve egy életre megnyomorította, Lusztig Ferit pedig megölte, és csak az orosz tiszt lélekjelenlétén múltott, hogy a következő pillanatban nem kapott Gallai is halálos lövést. Trianonra utalhat a történetben az is, hogy az ország belső ellenségei, nagyhatalmi támogatással, a már fegyverét letett országot támadták meg, foglalták el és nyomorították meg; mohóságuknak pedig csak a velük szövetséges nagyhatalmak nagyon tágran értelmezett mértéktartása vetett határt. Gondoljuk el, ha a nagyhatalmak nem parancsolnak nekik megálljt, a felbátorodott románok a Tiszáig tartották volna meg az általuk megszállt területeket, a szerbek pedig talán még ma is az akkoriban általuk elfoglalt Baján, sőt Pécsen lennének.²² És – ha már a cseh katona szerepel a történetben – az első világháború végén a „csehek” az Északi-középhegységre is igényt formáltak, a második világháború után pedig Tatabánya vonaláig kértek volna Magyarországból. Abba a mozzanatba, hogy éppen egy orosz őrmester lökte félre a magyarok elleni harcra nagyon fellelkesült másik szlávot, a fentiekén kívül az 1944-es szerb megtorlás több olyan esetét is beleérezhetjük, amelyben a vérengzésbe nagyon belemelegedett szerb partizánokat orosz tiszték állították le, illetve a Vajdaság némely településén ők hiúsították meg a már csaknem elkezdett vérfürdőt. Végso soron pedig arról is szól a történet, hogy – mint a történetben a Gallaival mindvégig bajtársias Lusztig Feri is – a magyarsággal az első világháborúban vállatve küzdő, ott létszámáránya felett véráldozatot hozó magyar zsidóság lett közvetve Trianon legnagyobb kárvallottja: utóbbi már Magyarországnak a trianoni határok revíziója miatti második világháborús részvételén keresztül...

Arra is hasonlóképpen burkoltan, azaz más szempontból látványosabb(nak tűnő) jelenetekbe csomagolva, illetve mellékesnek is tartható utalásokkal célzott Gion, hogy milyennek látta a magyar vezető réteg, a született nemesség és a polgárság szerepét, illetve felelősségét az első világháború után történekeért. Váry János alakjában a nemesi gőgje miatt eltompult arisztokratát, a cigányzenét utáló Frédi nagyságos úrban pedig a kifinomult urbánus értelmiségi típusát rajzolta meg.²³ Utóbbi a nemzetiségi kérdés iránt azért érzéketlen, mert vakon hisz az egyéb szempontokat – szerinte – majd egyszerűen felülíró

21 „[...] az oroszok kissé távolabb tőlünk betörték a vonalainkba, és a hátunk mögé kerültek. Meg kellett adni magunkat. Felemelt kézzel léptünk ki a fedezékből, és akkor egy átszökött cseh katona löni kezdett ránk. Két tompa ütést éreztem: a jobb vállamon és a könyökömön. A következő golyó talán végzett volna velem, de odarohant egy orosz őrmester, és félrelökte a lövöldöző cseh katonát. Csodálkozva meredtem a véresen lógó jobb karomra, nem akartam elhinni, hogy én is megsebesülhettem, hiszen nálam volt a képeslap. Szinte felháborodva fordultam Lusztig Ferihez, ő azonban már nem állt ott mellettem, arca borulva fekiúdt a földön.” Gion Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 172.

22 Pécs és Baja 33 hónapig, egészen 1921 augusztusáig volt szerb megszállás alatt. Bővebben l. Gulyás László, *A Délvidék története, A török kiűzésétől Trianonig, 1683–1920*, Szeged, Egyesület Közép-Európa kutatására, 2012, II., 107.

23 „– Frédi nagyságos úr nem szereti a cigányzenét. – Ki az a Frédi nagyságos úr? – Az uraság vendége – magyarázta az öreg Imris –, régi, jó barátja. Pestről jött, vagy valamelyik másik nagyvárosból. Képviseelő volt valamikor, most meg pártot akar alapítani. – Miért nem szereti a cigányzenét? – Nem tudom. Azt mondja, hogy utálja a cigányzenét.” Gion Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 106.

demokratikus vívmányokban.²⁴ Váry János az, aki világosabban látja az ország széthullásához vezető tendenciákat, de túl önző ahhoz, hogy felülemelkedjen a saját szempontjain; Frédi nagyságos úr pedig szintén tehetetlen: a magyarság és a nemzetiségek közti kiegyezést megvalósító párt megalapításának csak a gondolatáig jut el. Egy közös bennük: végső soron egyikük sem tesz semmit, csak isznak és vadásznak, és közben karba tett kézzel várják be a háború elvesztését.²⁵

Az idézett esetek mind arról beszélnek, hogy Gionnak látenszen nacionalista diktatúrában élő kisebbségi íróként nagyon óvatosnak kellett lennie a magyarok vagy a szerbek számára érzékeny témák érintésekor. A fenti példák alapján nagyon könnyen belátható-elfogadható, hogy Gion Nándor a hetvenes-nyolcvanas években miért nem volt képes a jelentőségéhez méltó terjedelemben tárgyalni az első világháború utáni impériumváltás éveit, illetve az is, amit némely elemzők olykor mintha nem értenének meg²⁶, hogy miért nem írta meg a másik, még 1918–1919-nél is problémásabb korszakot: az 1941 hűsvétjától 1944 őszéig tartó rövid magyar uralom időszakát. Irodalomtörténeti tény ugyanis, hogy a *Rózsaméz* cselekményének végén az 1941-es dátum a tetralógia írásában több mint húsz évre megakasztotta Giont: a *Rózsaméz* 1976-os megjelenése után egészen 1997-ig kellett várni a folytatás, az *Ez a nap a miénk* megjelenésére.

Gion biztosan megtehetette volna, hogy az 1918–1920-as évekhez hasonlóan az 1941-től 1944 végéig terjedő időszakot is hanyag eleganciával ugorja át regényében. Talán arra is képes lett volna, hogy az 1945-tel induló folytatásban ügyesen leplezett iróniával beszéljen a „felszabadulásról”, illetve a majd 2002-ben elkészült *Aranyat talált* című regényben olvasottaknál jóval burkoltabban, de azért az éles szemű olvasóknak érthető módon mutasson be visszasságokat például a szocializmus jugoszláviai kialakításának kezdeti időszakából. Gion mintha ennek lehetőségét is nyitva hagyta volna. A *Rózsaméz* végén ugyanis olyan utalásokat tett, amelyek előkészíthették számára, hogy kihagyja a problémás éveket, illetve hogy a háború utáni időszakot taglaló esetleges folytatásban csak azokra az 1941 és

24 „– Ismerjék meg a vendégemet, Frédi nagyságos urat. Előkelő ember, pártot akar alapítani, olyan pártot, amely testvérekként vezeti egymás karjaiba a magyarokat és a nemzetiségeiket. Szerinte a demokrácia és az azonos jogok biztosításával válhat csak Magyarország erős nemzeti állammá, így álmodta ezt meg Jakubovics Oszkár is. – Ne gúnyolódj – mondta Frédi nagyságos úr, és ő is beszédet akart tartani: – Jászi Oszkár... – Hagyjad – intette le Váry János. – Az urak véleményét akarom hallani. [...] Szerintem már így is túl nagy a demokrácia. A nemzetiségek már most is külön államot alkotnak az államban. Bankjaik, színházai, érdekközösségeik vannak. Iskoláikban megtagadják a magyar nyelv tanítását. Ilyen a világ egyetlen nemzeti államában sem léteznek. – Mi a Monarchia polgárai vagyunk – mondta Johann Friedrich. – Önök Magyarország polgárai, ezt jól jegyezzék meg. A kiváltságaikat meg kell nyirbálni. És akkor a magyarság, a legerősebb nemzet húsz év alatt elnyeli vagy kiszorítja a németeket, szerbeket... – Nono – morogta dühösen Milos Rocanov. – Lehet itt még szláv birodalom is, ha egyszer... – De kérem! – ugrott fel méltatlankodva Frédi nagyságos úr. – Köszönöm – mondta Váry János Milos Rocanovnak. – Pontosan ezt akartam Frédi nagyságos úr tudtára adni. Egyébként nem volt szándékomban senkit sem megsérteni. Érezzék jól magukat az urak.” Gion Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 114.

25 „– Frédi nagyságos úr? – Igen. Nálunk van már hónapok óta. Nem sikerült pártot alapítania. Isznak az urasággal és vadásznak. És folyton arról beszélnek, hogy mi lesz azután, hogyha elvesztettük a háborút. – Elveszítjük a háborút? – Persze. A Monarchia szét fog hullani.” Gion Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 179.

26 „Hogy miféle alkotás-lélektani akadályok merültek fel, azt nem tudhatjuk, sőt még feltételezni sincs jogunk.” Gerold László, Gion Nándor, Pozsony, Kalligram, 2009, 106.

1945 közötti momentumokra kelljen majd visszautalni, amelyekről politikailag korrekten is lehetett beszélni.²⁷

Gion arra az esetre, ha bármilyen okból nem folytathatta volna majd regénysorozatát, a *Rózsaméz* utolsó fejezetében először is számot vetett az elszakított délvidéki magyarság első két évtizedével. Minthogy a regény utolsó oldalain számos baljóslatú előreutalással egy kalap alá veszi a helyi magyarság számára örömtelinek ígérkező magyar fennhatóságot a háború szörnyűségeivel,²⁸ ebben a húsz év végi számvetésben kicsit többet is megengedett magának. Török Ádám ezt mondja Gion Antalnak: „*Most is olyan rongyos vagy, mint húsz évvel ezelőtt. – Túléltem ezt a húsz évet – mondta Gion Antal. – Ez sem kis dolog.*”²⁹ Mire Török Ádám: „*Nincs már sötétkék ruhám. Apámék eladták. Eladták a varrógépeket és a kerékpárokat is [...]. A birkákból is sokat eladtak. Csak a sétatobot maradt meg, egy fehér kutyafejű sétatob.*”³⁰ A Törökéktől kizsarolt hat lánc földért adott birkanyáj maradéka meg a sétatob azt jelképezi, hogy a jugoszláviai – hamarosan egy rövid időre újra délvidéki – magyarság föld nélküli paraszttá, illetve szinte nyáj nélküli pásztorrá vált, tehát a délszláv uralom első húsz éve után (és nagyrészt annak következtében) koldusszegényen néz szembe a hamarosan rá váró újabb megpróbáltatásokkal. A sétatobban benne van úr volta lehetőségének emléke, de Török Ádám botjának nem az az előkelő fehér négerfej-fogantyúja van már, amelyet bátyjai Brazíliából hoztak neki, hanem csak közönséges – és talán a neki kijutott kutyasorsot jelképező – kutyafeje.

Gion Antal a számvetés után ugyanítt, a regény utolsó fejezetének elején, „*1941 tavaszán, nagyszombat délutánján*” arról beszél még, hogy „*nem ajánlatos ilyenkor kószálni, veszélyes időket élünk*”, illetve elmondja, hogy azért kelt mégis útra, hogy elhozza a verbászi közsőrüstől a borotváját, mert „*zavaros napok jönnek, nem akartam, hogy esetleg elvesszen a borotvám és a nyírógépem. Szükségem lesz rájuk.*”³¹ Az utóbbi mondat nemcsak a primer, hanem a mélyebb szinteken is vészjósló, hiszen több utalás is történik rá, hogy Gion Antal a borotvájával halottakat is szokott nyírni. (Egy korábbi fejezetben abból lehetünk biztosak valakinek a halála felől, hogy azt olvassuk, ő nyírta meg.³²) Gion Antal szerint továbbá „*az emberek lapitanak, behúzódnak a házukba. Azt mondják, hogy holnap vagy holnapután megérkeznek a magyar csapatok. Nagy a felfordulás... – Nekem jól jött ez a felfordulás – nevetett Török Ádám. – Ezért szabadulhattam előbb.*”³³ Gion Antal óvatoskodó és Török Ádám kaján megfogalmazásából azt érezzük, mintha csak a rablógyilkos Török

27 Bori Imre is erre a következtetésre jutott egy, a rendszerváltás előtti rádiós nyilatkozatában: „*Gion Nándor regénytrilógiája ebben a pillanatban még csonka. Az elkészült két kötet alapján következtethetünk: a harmadik regény a Gallai család főlészabados utáni életét kell, hogy ábrázolja. [...] De a többiekre még vár az új világ, miközben a második világháború örvényeibe vesznek a szemünk előtt a Rózsaméz zárómondataiban.*” Bori Imre, Bevezető = *A Virágos Katona*: Gion Nándor szerzői estje, az Újvidéki Rádió, a Magyar Rádió, a Magyar Írók Szövetsége és a TIT műsora a Kossuth Klubban.

28 „*– Reggelre itt lesznek a magyar csapatok. Most hallottam a rádióban. [...] – Hozzánk is eljutott – mondta Rézi. – Nehéz napjaink lesznek. Gyűlölöm a háborút.*” Gion Nándor, *Rózsaméz* [1976] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 446–447.

29 Uo., 442.

30 Uo.,

31 Uo., 441.

32 „*Bálizs Mihály előkotorta vadászkését, és hasba szúrta Haramász Józsefet. Haramász József keserve-sen sóhajtott, felegyenesedett, megkapaszkodott a katolikus templom vaskerítésében. Később térdre esett, négykézláb mászott, hangosan nyögött, mint apja erős igáslóvai, amikor a szekeret tépték ki a kátyúból, aztán az oldalára feküdt a vaskerítés mellett. Hajnalban az apja, Haramász András és Gion Antal jöttek érte, székérre rakták és hazavitték. Otthon Gion Antal megborotválta.*” Uo., 267.

33 Uo., 441.

Ádám-félék örülnének a magyar uralom visszatérésének, és persze ők sem nemzeti szempontból, hanem aljas önérdékből, hiszen Török Ádám azt mondja, „*amint megérkeznek a magyar csapatok, meglátogatok néhány szerb gazdát, és kikérem tőlük a részemet. Nagyon meglesznek ijedve, ide fogják adni.*”³⁴ Török Ádámhoz hasonlóan valóban csak a tenyérbemászó Szenci Bálint kocsmáros örül a magyar csapatok jöttének, mert ő is arra készül, hogy egy régi sérelméért elégtételt vegyen feltételezett szerb haragosain.³⁵

Természetes, hogy egy, a rendszerváltás előtt, Jugoszláviában megjelent regényben 1941 nagyszombatjáról, tehát az azt megelőző napról, hogy „*a magyar csapatok Szenttamásra értek*”³⁶, csak egy olyan törvényen kívüli, illetve ellenszenves alak reményteljes várakozásairól lehetett szó, mint amilyen Török Ádám vagy Szenci Bálint volt. 1975-ben kicsit is pozitív vagy semleges szerepű magyar regényhős szájába adva nem volt leírható semmiféle bizakodás. A regényben az átlagosan tisztességes emberek vagy kívárnak, vagy inkább félelmeknek, aggályaiknak adnak hangot, ahogy például Gion Antal és – alább majd fogjuk látni – Rézi is.

A *Rózsaméz* 1930-as évekbeli fejezeteiben olvassuk a Gallai István szervezte „kukacbálról”, amely minden vasárnap délután zenét, táncot, vidámságot jelent a gyerekeknek.³⁷ Ugyanezekben a részekben van szó a május elsejei ünneplesekről, amelyeken a magyarok jókedvűen énekelnek a májusfa alatt.³⁸ A sztrájk sikeres megszervezése utáni összejövetelen pedig a citerazene és a nótázás Gallaiék portáján „*hangosan szól. Éppen csak elkezdték, és máris hangosan szól.*”³⁹ Ezen alkalmakkal szemben az 1941 nagyszombatján Gallaiéknál tartott összejövetel igencsak visszafogottra sikeredett. A vidámság helyett inkább a szorongás, a félelem és a balsejtelmek jellemezték. A szoba sarkában a kommunisták: Krebs Péter, „*Bata János és Barzam Gábor [...] félrehúzódtak egy sarokba Adamkó Mátyással és Tiszta Sándorral, összedugták a fejüket, és gondterhelten arccal pusmogtak.*”⁴⁰ Ehhez a hangulathoz illően – a sokéves gyakorlattal szemben – csak fojtott hangok szűrődtek ki Gallai Istvánéktól: „*[...] ezen az estén még a gyerekek is lehalkították hangjukat. [...] az utca másik oldalán, a sötétben meglapulva Katona András hallgatózott kíváncsian. »Még halkan szól«, mondta az ablakon keresztül a feleségének [...]. »Még mindig halkan szól«, mondta később többször is türelmetlenül. Végül a felesége is kijött a ház elé, ketten hallgatóztak, néha csodálkozva összenéztek. Aztán átmentek ők is Gallai Istvánéhoz, és helyet szorítottak maguknak a rongypokrócokon. Egész éjszaka együtt maradt a sok ember. Egymáshoz bújva beszélgettek, csöndesek voltak, akkor éjszaka senki sem énekelt, a halk citeraszót hallgatták. Gallai István megállás nélkül citerázott reggelig. Reggel a magyar csapatok Szenttamásra értek.*”⁴¹ – És így ér véget a regény.

Pedig az 1941 februárjában született Gion egy 1996-os visszaemlékezésében kissé önironikusan a saját születésénél is örömtelibb fejleménynek mutatja be a magyar világ

34 Uo., 443.

35 „*Reggelre itt lesznek a magyar csapatok. Most hallottam a rádióban. Reggel elmegyek a Kátyba, és nagy betűkkel felírom néhány ház falára, hogy »Visszatért a Kurta«. Most majd meglátjuk, hogy kinek mihez van jussa.*” Uo., 446.

36 Uo., 448.

37 „*Gallai Istvánéknál minden vasárnap délután gyerekbál, vagy ahogyan Gallai István mondta, kukacbál volt, összejöttek az utca gyerekei, és sötétedésig csak nekik szólt a citera, táncoltak és énekeltek kedviükre.*” Uo., 393.

38 Uo., 377.

39 Uo., 421.

40 Uo., 446.

41 Uo., 448.

visszatértét a legszűkebb környezete, tehát körülbelül azok számára, akik kivételesen énekítés nélkül virrasztották át az éjjelt a *Rózsaméz* végén.⁴² Ezzel szemben viszont a magyar bevonulás előestéjén a *Rózsaméz*ben nem azt az örömet előlegezi meg, amely a honvédek érkezése után a magyarokat a Délvidéken is jellemezte, hanem a második világháború szörnyűségeit, különösen pedig a legvégét vetíti előre. Nemcsak a fenti implicit utalásokkal, hanem kifejtve is, hiszen a következőket adja szereplői szájába: „– *Hozzánk is eljutott – mondta Rézi. – Nehéz napjaink lesznek. Gyűlölöm a háborút. – Túléljük – mondta Gallai István. – Mi mindent túlélünk.*”⁴³ A fenti mondatok talán nemcsak az 1944-es, a délvidéki magyarság számára véres őszre, illetve az 1945 utáni újrakezdetre mutatnak előre, hanem talán még azon is túl. Sőt, Gion arra az esetre is felkészült ezzel a zárlattal, ha csak az 1944-es év utáni időszakkal folytathatta volna majd a regényfolyamot.

Történeti tény, hogy a magyar csapatok 1941-es szenttamási bevonulása éppen húsvétvasárnapra, az egyik legnagyobb, és biztos, hogy a legörömtelibb keresztény ünnepre, a feltámadás napjára esett. (A korabeli helyi magyar sajtó „kettős feltámadás” névvel is illette az eseményt.⁴⁴) Ha a felszínen Gion nem is írhatott arról a készülétről, amivel a magyar honvédeket a szenttamásiak várták, majd arról az örömről, amivel fogadták, azt megtehetette, hogy a regény utolsó lapjain folyamatosan emlékeztetett, hogy az ünnep előestéje, az ünnepet megelőlegező nap: nagyszombat van.⁴⁵ A vasárnapról viszont csak egyetlen mondatot olvasunk: „*Reggel a magyar csapatok Szenttamásra értek.*”⁴⁶ Mondjuk ez is elegendő volt ahhoz, hogy egy, a rendszerváltás előtti bátor elemző elődöm a „magyar feltámadásra” való utalásként értelmezze a leírtakat.⁴⁷

Az író halála miatt végleg lezárult életművet látva viszont ma már tudjuk: Gion végül nem volt képes a fentihez hasonló, visszafogott stílusban az 1945-ös évtől úgy folytatni a tetralógiát, mint mondjuk a *Rózsaméz*et a *Virágos Katona* után. Valószínűleg főként azért nem, mert képtelen lett volna a múltnak a délvidéki magyarság számára legreményteljesebb 1941-es, majd leglesújtóbb 1944-es eseményeit letagadni, regényében átugorni, kihagyni, főleg hazug módon megszépíteni, azaz valahogyan olyan módon elismásolni, ahogy azt az első világháború végének meg(nem)írásával tette a *Rózsaméz*ben. Arról, ami részben már neki magának is személyes emlék volt, arról 1918-cal és 1919-cel szemben valószínűleg olyan leplezetlenül akart írni, hogy minden benne legyen abból az időszakból, ami saját maga, családja és tágabb közössége számára is fontos volt, ezért inkább húsz évre félbehagyta fő művét. De csak azt, mert arról azért nem mondott le, hogy valamiképpen írjon arról a korszakról is, amely talán a legjobban foglalkoztatta.

42 „[...] a családban [...] nagy volt a boldogság a fordulat miatt, a postán, a községházán, sőt a rendőrségen ismét magyarul lehetett beszélni, és mellesleg, én is életben maradtam.” Gion Nándor, *Napló részletekben* [1996] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, i. m., 7–8.

43 Gion Nándor, *Rózsaméz* [1976] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 448.

44 „Az egész Tisza mentén Bácsföldvár volt az egyetlen hely, ahol [...] a kettős feltámadás alkalmával nem került sor verontásra, sem emberáldozatra, de egyetlen puskalövés sem dördült el.” *Reggeli Újság*, 1942 május 2., szabadtéri megjelenés; idézi: Pihurik Judit, *Hideg napok: Délvidék, 1941–1944 = Rubicon*, 2009/5, 24.

45 Például: „Csoszogó Törökek lámpát gyújtottak, a kecskelábú asztalhoz ültek, megvacsoráztak, húsóviti sonkát és főtt tojást ettek, utána bort ittak. Beszélgettek az asszonyokról és a gyerekekről, akiket nagyszombat estéjére Simon Károlyékhoz küldtek.” Gion Nándor, *Rózsaméz* [1976] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 445.

46 Uo., 448.

47 „a feltámadás napjának emblémája a Megváltó történetét összekapcsolja a vajdasági magyarság történetével, sorsával.” Odorics Ferenc, *Módszer és szemlélet szintézise: Gion Nándor, Latroknak is játszott* = Forrás, 1982/11., 93.

II. Trükközés madárnyelven⁴⁸

Aki ismeri Gion Nándornak *A kárókatona még nem jöttek vissza* című regényét, hibásnak vélhetné dolgozatomban a címét, pedig szándékos az elírás. Hogy miért választottam a fenti meghökkenítő címet? Habár Gion Nándor fő művét 1976-ban félbehagyta, és ha a történelmi regény formáját ideiglenesen nem is tudta továbbvinni, már a rendszerváltozás előtt folytatta azoknak az üzeneteinek a kódolt vagy már-már szinte rejtjelezett közlését, amelyek egy, a *Rózsaméz* követő, 1941 húsvétjával folytatódó regénybe kíváncsítottak volna. Minthogy különösen érzékeny volt a téma, Gion különösen ügyelt a tálalására. Az ifjúsági regény műfaját választotta, s benne egy olyan szimbolikus kifejezőmódot, amely jóval többről beszél, mint az 1941–1944-es időszak, de az is érthetően benne van. Így jelenhetett meg az 1973-as *Virágos Katona* és az 1976-os *Rózsaméz* után rögtön a következő évben, 1977-ben Gion újabb regénye, *A kárókatona még nem jöttek vissza*. Ez a regény a *Rózsaméz* lendületével íródott, és szokatlan allegóriarendszerével leginkább azokat a témákat feszegeti, amelyeket az olvasók a *Rózsaméz* folytatásától vártak, de amelyekről majd csak az 1997-es *Ez a nap a miénkben* olvashattak legközelebb, ott viszont már kenőzetlen nyíltsággal.⁴⁹

A kárókatona...-nak egészen más, misztikus, álom- vagy látomászerű hangulata van, mint a vele egy ciklusba tartozó másik három regénynek. Míg a másik háromban is vannak szimbolikus kifejezések, nehezen kibogozható utalások, azok története érthető, minden stilizáltságukkal együtt valószínű és hihető, így őrzik a hagyományos ifjúsági kalandregények beszédmódját. Az alább részletesen ismertetett *A kárókatona*...-ban viszont olyan sok a valószínűtlen vagy egyenesen irreális elem (a Kocsmáros hőzöngése, az Éhes Ingovány, Gergián személye és a hozzá fűződő viszony, a kárókatona imádata, a bemutatott toronyépítés célja stb., stb.), hogy lerí a történetről, hogy allegóriával állunk szemben. Így *A kárókatona*... egyáltalán nem tekinthető például a *Sortűz egy fekete bivalyért* társregényének⁵⁰ vagy következő fejezetének.⁵¹

Azt, hogy *A kárókatona*... allegorikus regény, már első elemzői is megállapították. A művet leginkább az elveszett gyermekkor allegóriájaként értelmezték, és kijelentették, hogy a gyermekek által értelmezhető jelentésrétegek mellett vannak csak a felnőttek számára hozzáférhető szintjei is. Mindamellet az elemzők a regény leg(hang)súlyosabb jelentésrétegeiről egyáltalán nem írtak. Ennek oka az lehet, hogy vagy nem értették meg

48 A jugoszláviai politikai sajtóban egy belgrádi újság szóhasználata nyomán az 1920-as évektől így nevezték a rejtjelezett közlést. Vö. Csuka János, *A délvidéki magyarság története* [1941], Bp., Püski, 1995, 45.

49 „[a rendszerváltás előtt] senki nem mert beszélni, mert nem lehetett beszélni arról, hogy '44 utolsó napjaiban nem négy, hanem negyven- vagy ötvenezer magyart fűrészeltek ketté, fejeztek le, kínoztak meg. Nekem ezt kellett volna megírni abban, amit ígértem, nem hagyhattam abba a háború végével. [...] Ezúttal is biztattak többen: írjam meg ezt is, mert elég sunyi vagyok ahhoz (mondták), hogy úgy meg tudjam írni, hogy igaz legyen, de ezt is megússzam. Addig töprengtem a feladaton, amíg megváltozott a világ. Mert ennek nem lehetett nekimenni úgy, hogy majd felületesen elkenem, majd valamit mondok, tudtam, ha az ember kimond valamit, akkor azt ki kell mondania. Úgy, hogy hiteles legyen, és súlya legyen.” Elek Tibor, „...csak nézett ránk és hallgatózott” [2002-es interjú Gion Nándorral] = G. N., *Véres patkányirtás*..., i. m., 278.

50 Vö. Tarján Tamás, Gion Nándor, *A kárókatona még nem jöttek vissza* = Borbély Sándor–Komáromi Gabriella szerk., *Kortárs gyerekkönyvek*, Bp., Ciceró, 136.

51 „Az én olvasatom szerint a két regény olyan szorosan összefügg egymással, amennyire csak két önálló regény összefügghet, s olyannyira egymás folytatása, hogy már azt is mondhatnánk: mintha egyetlen műnek lenne két fejezete.” Elek Tibor, *Gion Nándor írói világa*, Bp., Noran, 2009, 144.

A kárókatonák... szimbólumainak elsődleges jelentését, vagy ha megértették – ez különösen a rendszerváltás előtti értelmezőkre lehet igaz –, nem akarták lebuktatni az író politikailag-történelmileg érzékeny utalásai miatt. Feltételezésem szerint *A kárókatonák...* ugyanis az 1941-től 1944-ig rövid időre újra átélt, majd fájdalmasan újra elvesztett magyar világot idézi meg, illetve a magyar világ visszavárására utal. Mégpedig úgy, hogy az egész mű az 1944-es, a délvidéki magyarság számára végzetes őszre van kihegyezve. A regény nemcsak az 1941-es visszatérés örömteli, majd a '44-es megtorlások szörnyűséges hangulatának felidézésével teszi ezt, hanem annyi és olyan „konkrét” utalással, amennyit és amilyeneket a lelepleződés veszélye nélkül még elbírá a szöveg. (Ezért lehet, hogy bizonyos képek nem, vagy csak részletesebb értelmezéssel feleltethetők majd meg rejtett tartalmaknak.) Erre gondolva érdemes felidézni *A kárókatonák...* szüzséjét, mégpedig az allegorikus értelmezés szempontjából hangsúlyos elemek kidomborításával:

Egy csapat magyar gyerek egész nyáron az elhagyatott Vágóhídon tartózkodik, és a vörös falakra leginkább kárókatonákat rajzol, mert lelkesedik Gergián, a vadőr ábrándos tervéért, hogy egy olyan magas tornyot építsenek, amelyről a vidékükön három éve megtelepedett kárókatonák jól megfigyelhetők, és amelynek segítségével a darvak is lecsalogathatók, hogy majd ők is megtelepedjenek a környéken. A rajzolás ugyanakkor nem teljesen veszélytelen, mert a Kocsmáros gyűlöli a gyerekeket és rajzaikat, ezért minden vasárnap lemosatja velük a falakat. Egyszer viszont a gyerekek elkezdik belevésni állatrajzaikat a falba, amitől a Kocsmáros éktelen haragra gerjed: csak Gergián tudja megmenteni a gyerekeket a kezéből. Egy izgalmas epizód után, amelyben a gyerekcsapat a Ságiék udvaráról kiszabadít négy, halászás céljából befogott kárókatonát, segítenek felépíteni Gergiánnak a tornyot, amit majd különleges módon meg is ünnepelnek a vadőrrel. Az augusztus végi ünneplés közben viszont a Kocsmáros, aki korábban már egy darut is lelőtt, bosszúból most egy kárókatonát lő le, majd az annak védelmére siető Gergiánt is megöli. Ekkor egy pillanat alatt őszbe fordul az idő, leírhatatlan szomorúság szakad a gyerekek világára: mindennek vége: sírnak, ordítanak, nyüszítenek, mint a levágásra szánt állatok a vágóhídon.

A regényt keretező fejezetekben az elbeszélő, aki maga is a gyerekcsapat tagja volt, és hosszú idő után tért vissza gyerekkora helyszínére, megállapítja, hogy a szomorú eset óta elköltöztek a kárókatonák, a darvaknak híre-hamva sincs, viszont sajnos elszaporodtak a kakukkok. Reményteli fejlemény viszont, hogy a helyben maradt gyerekkori barátok továbbörökítik a kárókatona szeretetét, és a Ságiék gyerekei, akik sokan vannak, szintén elkezdtek lelkesedni a toronyért, ezért segíteni fognak az új vadőrnek továbbépíteni. Így azzal a bizakodással ér véget a regény, hogy *„egyszer majd ismét lejönnek a kárókatonák. Lehet, hogy a darvak is.”*⁵²

Bármennyire lelkesednek is érte a regényben, valljuk meg, nem könnyű szépnek látni a regény címébe emelt, horgas csőrű, fekete madarokat. A folyók közé települt Szenttamás népes halásztársadalma – mint ahogy általában a legtöbb halász vagy horgász – nem szerethette túlságosan a saját testtömegénél jóval több halat pusztító, ürüléke magas savtartalma miatt a fákat elpusztító, csúf fekete kormoránokat.⁵³ Hogy a gyerekek mégis

52 Gion Nándor, *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az anyagi vigasság*, Bp., Noran Libro, 2010, 253.

53 A Tisza-tó partján található poroszlói Ökocentrum munkatársa 2014 nyarán arról számolt be nekem, hogy nagy halfogyasztásuk mellett a kárókatonák gyakran csak a halak fejét harapják le, a tetemeiket pedig a vízben hagyják; illetve hogy mivel a halakat egyben nyelik le, annyira maró a gyomorsavuk, hogy az lemarja azoknak a fának a kérget, amit ürülékükkel szennyeznek. Egyik sem teszi túlságosan rokonszenvesse a madarat... Vö. még: kárókatona szócikk = Enyedi György et al. szerk., *Magyar Nagylexikon* X. köt., Bp., 2000.

szépnek látják őket, annak az a magyarázata, hogy a madarak többet jelentenek önmaguknál: Gion őket tette meg ebben a regényben a magyar katonák által a helyi magyaroknak elhozott felszabadulás, a magyar fennhatóság egyértelműen pozitív tartalmú jelképének. Az *Ez a nap a miénk* című regényben⁵⁴ Gion az 1941–1944-es időszakot, illetve részeit többféleképpen illeti a „szabad” jelzővel. Arról olvashatunk, hogy közösségileg is szabadságot hozott a szereplőknek a magyar csapatok bevonulása⁵⁵, sőt, az egyéni, a személyes szinten is találkozunk a szóval.⁵⁶ Az azutáni, az 1944 őszen kezdődő időszakokkal kapcsolatban viszont Gion a rendszerváltás előtt egyszer sem írta le a „szabad”, a „felszabadulás” vagy a „felszabadító” szót, s bár azután igen, mindig csak ironikusan használta ezeket a szavakat.⁵⁷

Gion a jugoszláviai polgárháború idejében játszódó *Izsakhár* című regényében, amelyben a délszláv nacionalizmus fellángolásáról is ír, szintén egy madarat tesz majd a magyarság jelképévé, ami miatt militáns fiatalok bántalmazzák azok viselőit, azaz a „Nagy Fehér Madár” jelvényének birtokosát.⁵⁸ Hogy a *kárókatona*kban viszont egy annál jóval barátságosabb „*nagy, fekete madár*”⁵⁹ lett az allegóriarendszer központi szimbóluma, annak az az egybeesés lehet az oka, hogy a *kárókatona* nevében benne van a „katona” szó, ami jelen esetben a magyar katonákra utal, esetleg a magyarság ősi totemállatára, ragadozó madárra, a turulra.⁶⁰ A regényben csak a daru, „*a magyarság egyik megbecsült ősi vadmadara*”⁶¹ még a *kárókatona*knál is elérhetetlenebb, még reménytelenebbül visszavágyott madár. Az egyik madár gyakori emlegetése az időben közelebbi, a több személyes emlékekkel könnyebben felidézhető negyvenes évekbeli „kis” magyar világra utal; míg a másiké arra a korszakra, amikor még darutollat viseltek a kalapjukon az urak meg a legények: az első háború előtti békeidőkre, illetve az utánuk való vágyakozásra.

Ha több más alább taglalt utalást is figyelembe véve abból indulunk ki, hogy a regény a legsarkalatosabb 1944-es évre van exponálva, akkor az a *kárókatona*kra vonatkozó

54 Gion Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997] = G. N., *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007.

55 „*eljött a második szabad nyár is*” Gion Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 563.; „*az arca csak halálakor simult ki, akár a Tökösé, aki még egy szabad télen halt meg*” Uo., 588.; „*mindannyian úgy éreztük, hogy megint elvonultak a bajok, és hogy szép a szabad élet*” Uo., 609. stb.

56 „– *Mikor lovagoltál utoljára? [...] – A felszabadulásom napján. Akkor szőrén ültem meg Haramász András egyik szilaj lovát.*” Uo., 480.

57 A sok példa közül csak kettőt idézek: „– *Ismertem egy cigány lókupecet – mondtam. – Karába Janinak hívták. A dicsőséges felszabadulás után Jovan Karicsra változtatta a nevét. Hítoány ember volt.*” Gion Nándor, *Aranyat talált* [2002] = G. N., *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007, 774.; illetve: „– *Nem a megszállók csinálták – mondta a kemény kis asszony. – A felszabadító hadsereg katonái hasogatták szét a bútorokat. Betörték a házukba, rabolni akartak, és amikor látták, hogy nincs semmi értelmes elrabolnivaló, dühükben széthasogatták a bútorokat.*” Gion Nándor, *Mint a felszabadítók* [1994] = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 405.

58 „*Gyűlölöm a katolikus papokat, mert uszítanak ellenünk. [...] Nem szeretjük az olyan embereket, akik madarakat hordanak a zsebükben, a nyakukban vagy a zászlóikon – magyarázta a fiatalember, aki leütötte Ervint és oldalba rúgta M. H. J.-t. – Az ilyen emberek sokszor bántanak bennünket, és mindig forralnak ellenünk valamit. De mi felkészültünk, mert gyűlöljük az egyfejú sasokat, a kétfejú sasokat, a sólymokat és az egyéb madarakat.*” Gion Nándor, *Börtönről álmodom mostanában* [1990] = G. N., *Börtönről álmodom mostanában*, Bp., Noran, 2008, 504.

59 Ez a szerkezet több mint tízszer olvasható a *kárókatona* szinonimájaként a regényben.

60 Utóbbit némelyek a kerecsensólyommal azonosítják; például az ötvenforintos érme hátoldalán is kerecsensólyom látható.

61 Ortutay Gyula főszerk., *Magyar néprajzi lexikon*, I., Bp., Akadémiai, 1977, 555. (I. a daru szócikket!)

mellékes mondat, hogy „Három évvel ezelőtt szálltak le az akácfára, s megérezték, hogy itt szeretik őket”⁶² [kiemelések tőlem, K. Á.] különösen hangsúlyossá válik. Hiszen a magyar katonák „is” 1941-ben érkeztek meg a Délvidékre,⁶³ és mint arról a rendszerváltás utáni *Ez a nap a miénk*ben olvashatunk, fájóan rövid ideig, csak három és fél évig maradtak.⁶⁴ A helyi irodalmi hagyományokra való tekintettel pedig az akácfa a Délvidéket jelképezheti az idézett mondatban. Annál is inkább, mert akácfa, amin a regénybeli kárókatonatelep van, a valóságban elég ritkán fordul elő vízparton, kárókatonák a valóságban valószínűleg sosem raknak rá fészket. A regényben viszont éppen harmincháromszor olvassuk, hogy a kárókatonák az akácán fészkelnek, arra szállnak le, onnan indulnak halászni stb., és más fákról egyáltalán nem olvasunk velük kapcsolatban.⁶⁵ Valószínűleg ezért olvassuk a *Virágos Katona* végén, a vajdasági magyarság önálló életét jelképező fejezetben is olyan sokszor, hogy virágzik az akác, illetve egy korábbi tanulmányomban⁶⁶ említett, szintén jelképes Hofanesz-sírboltra is furcsa akácok hívják fel a fiúk figyelmét.⁶⁷ „Nagyon elhagyatott és szomorú fák”, „kétségbeesett gömbakácok” – olvassuk róluk. (Ad prózairó ilyen jelzőket egyszerű fáknak, ha nem szán nekik különleges szerepet?) A *Sortűz*ben még azt is olvasuk, hogy a Hofanesz-sírbolt melletti gömbakácoknak a törzsét megsimogatták a fiúk, miután siránkoztak az 1941-ben, az 1942-ben, az 1943-ban és az 1944-ben elhunyt négy kislány rövid élete felett: ez is az érdekes emlékezésrítus része volt.⁶⁸ Gion a saját családjának is hasonló környezetben remélt nyughelyet: „Szép sírhelyet választottunk apámnak, szép gömbakácok mellett, a temetés után arról beszélgettünk, hogy ide családi kriptát építünk, és szép sírkövet emelünk”⁶⁹; Gion első regényében pedig egy japánakáca – helyi szóval szoforafára – nyílt az a helyiség, ahol a főszereplők összejöttek egyletesdit játszani.⁷⁰

62 Gion Nándor, *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az anyagi vigasság*, i. m., 193.

63 1944–3=1941.

64 „Kár, hogy a szépséges ezer év még négy esztendeig sem tartott – mondtam keserűen.” Gion Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997] = G. N., *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007, 620.

65 Például: „a hatalmas, kiszáradt akácán vagy húsz nagy fekete madár üldögélt. Kárókatonák. Éberen őrizték ágas-bogas fészkeiket, horgas csőrüket előremeresztették, tolluk szépen csillogott a napfényben.” Gion Nándor, *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az anyagi vigasság*, i. m., 184. Vagy: „a szabad kárókatonák felröppentek az akácfáról, halászni mentek a folyóra.” Uo., 236.

66 Gion Nándor temetői = Forrás, 2014. március, 112.

67 „Sírkő nem volt, az egész kriptá alig emelkedett ki a földből, mindkét oldalára egy-egy gömbakácot ültettek valamikor, de a fák koronáját nem nyesegették rendszeresen, úgyhogy nem lettek gömb alakúak, göcsörtös ágaik szerteszét meredeztek, és ettől valahogy nagyon elhagyatott és szomorú fáknek látszottak. Tulajdonképpen ezek a kétségbeesett gömbakácok hívták fel a figyelmünket a Hofanesz család sírboltjára.” Gion Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982] = G. N., *Az anyagi vigasság*, Bp., Noran Libro, 2010, 266.

68 „Lesütött szemmel háromszor körüljártuk a sírt, és háromszor elmondtuk: »Szegény Paula, szegény Angéla, szegény Blanka, szegény Noémi.« Aztán gyöngéden megsimogattuk mindkét gömbakác törzsét.” Gion Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982.] = G. N., *Az anyagi vigasság*, i. m., 268.

69 Gion Nándor, *Napló részletekben* [1994.] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, i. m., 42.

70 „A kilenc nagy, ronda, zöld légy begyűjtése után még csak egy szabályos összejövetelt tartott az Egyesület hét rendes tagja. Meleg volt azon az éjszakán, ki kellett nyitni az utcai ajtót, hogy friss levegő jöjjön be a sötétből. Az ajtóval szemben egy gömbölyű koronájú fa nőtt, szoforafának hívják erre felé.” Gion Nándor, *Kételtűek a barlangban* [1968] = G. N., *Börtönről álmodom mostanában*, i. m., 2008, 85, illetve: „Fábián szétoasztotta a papírlapokat, ceruzát vettek elő, és írni kezdtek. Az ajtón keresztül néha kinéztek a szoforafára, a levelei sötéten összehúzódtak, és még a rengeteg apró fehér virágot is eltakarták.” Gion Nándor, *Kételtűek a barlangban* [1968] = G. N., *Börtönről álmodom mostanában*, i. m., 90.

Az akácfa Szenteleky Kornélnak a már idézett *Akácok az őszben* című verse és az *Akácok alatt* címmel megjelentetett⁷¹, a délvidéki magyar írók első antologikus novella-gyűjteménye nyomán tekinthető a Délvidéket jelképező növénynek.⁷² (Továbbgondolásra érdemes, hogy Szenteleky azt írta, hogy „akácok alatt”, és nem azt, hogy „akácok alatt”. Szóhasználatát valószínűleg Ady-nak az *Új Versek* című kötete élén álló, „Góg és Magóg fia vagyok én...” kezdetű költeménye, illetve ennek „Kárpátok alatt” szókapcsolata, azaz annak akusztikai hasonlósága motiválta⁷³; másként modorosnak tűnhet az „akác” szóalak egy 20. századi prózaantológia élén. Ady programadó versében a „Kárpátok alatt” szerkezetet a magyar nyelvterület, illetve a magyar irodalom szinonimájaként alkalmazza; Szenteleky pedig Ady nyomán a délvidéki magyar irodalom számára programadó írásában az „akácok alatt” szószerkezetet a „dél-szlávországi” magyar nyelvterületet és ennek irodalmát érti átvitt értelemben.⁷⁴)

Azt is olvassuk *A károkatonákban*, hogy a nagy, fekete madarak megérezték a helyieknek az irántuk való szeretetét, azért szálltak le az akácfára. És valóban, a magyarok a Délvidéken (is) csakugyan nagyon várták a magyar katonákat, és persze nagyon szerették volna, hogy ott is maradjanak; ez elkerülhetővé tette volna számukra a kedvezőtlen történelmi fejleményeket. A rendszerváltás után írott *Ez a nap a miénk* című, az 1941–1945-ös korszakkal nyíltan foglalkozó Gion-regénynek az az egyik leggyakrabban ismétlődő motívuma (legalább hússzor olvassuk a regényben!), hogy arról beszélnek, hogy a magyar katonák bárcsak „mindörökre”⁷⁵, illetve a regényben ezzel szinonim módon használva: bárcsak „ezer évig”⁷⁶ maradnának a Délvidéken, mert különben nagy baj következik: „– Ha a magyar csendőrök és honvédek ezer évig itt maradnak, akkor nem lesz semmi baj. [...] – És ha nem maradnak itt ezer évig? – Akkor ti, csángók, nagyon gyorsan meneküljétek el innen, különben legyilkolnak benneteket.”⁷⁷ A regénybeli gyerekek leghőbb vágya is az,

71 „[...] mindenütt búza, kukorica, a lankásokon, homokos területen szőlő, [...] a csatornák és a folyók mentén szegényes, szomorú akácok. Ez vázlatosan az a környezet, amelyben élünk, amely hatással van ránk. Ebben a hatásban keresem azt, a szervesen egységes szellemet, amely minden egyéniségen, világszemléleten, írásművészetben túl összefogja e föld magyar elbeszélőit. Ha különböző színű és illatú virágokat gyűjtünk csokorba egy alföldi rétről, a virágok eredetét rögtön felismeri az, aki később a szobánkban találja a csokrot. Szeretném, ha ez ennél a csokornál, az akácok alatt nyíló anthoszok kiválogatásánál is észrevehető lenne.” Szenteleky Kornél, *Akácok alatt* = Bori Imre szerk., *Ezredéve itt. Délvidéki magyar olvasókönyv*, Újvidék, Forum, 2004, 224.

72 Bori Imre hivatkozott olvasókönyvének számos írása is megerősíti feltételezésem: Bela Duranci, *Akác*; Gál László, *Szubotica* stb. Megjegyzendő, hogy a 2013-as évi vajdasági magyar novellapályázat, a Gion Nándor novellapályázat első helyezettje Csík Mónika, *Az akácoknál balra* című műve lett, jelen sorok írójának, mint a zsűri tagjának véleményével egyezően. L. bővebben: http://www.magjarszo.com/hu/2034/kultura_irodalom/99096/ (Utóbb a színvonalas pályaműveket megjelentető novelláskötet címűl is *Az akácoknál balra* címet választotta a kiadó.)

73 „Góg és Magóg fia vagyok én, / Hiába döngetek kaput, falat / S mégis megkérdem tőletek: / Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?” Ady Endre, *Góg és Magóg fia vagyok én...* = Uő., *Új Versek*, Bp., Pallas Rt., 1906.

74 Az előszóban például ezt írja Szenteleky: „Azt szerettem volna bemutatni, hogyan élünk, érzünk, vágyunk, várunk, keresünk, búsulunk, hiszünk, csüggedünk, mosolygunk meg szeretünk Bácska és Bánát földjén, az akácok alatt.” Szenteleky Kornél, *Akácok alatt*. Idézi: Hózsa Eva, *A novella Vajdaságban*. Vajdasági Magyar Felőoktatási Kollégium, Újvidék, 2009, 179.

75 „Váry Jánossal is találkoztam a téglagyárnál. Azt mondta, hogy csángó magyarok jönnek a szerb telepések helyére, és hogy mindörökre nyugalmas marad ez a vidék.” Gion Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 2007, 496.

76 „– Ez a nap a miénk. – Meddig fog tartani? – kérdeztem. [...] – Ezer évig. Ezer éve itt vagyunk, és itt maradunk még ezer évig.” Uo., 457.

77 Uo., 550.

hogy „A kárókatónák örök időkre... – kezdte Burai J.”, de Tamás belefojtotta a szót: „harapj a nyelvembe. Majdnem elárultál bennünket.”⁷⁸ Máshol ismét: „A kárókatónák olyan szépek, hogy nem lehet lemosni őket – mondta dacosan Burai J. – Örök időkre itt maradnak.”⁷⁹ Nem lehet véletlen, hogy ez a mondat az, ami a gyerekeket rendszeresen fenyegető Kocsmárost a legjobban és végleg kihozza a sodrából: ha Gergián éppen akkor nem érkezik meg, a Kocsmáros képes lenne meg is ölni a gyerekeket. Vajon hogyan bősíthet ez annyira egy felnőtt embert, hogy ölni tudna miatta? Nyilván úgy, hogy nemcsak a kárókatónák jelképesek, hanem a Kocsmáros alakja is az: utóbbi az erőszakot alkalmazó ellenséges hatalmat testesítheti meg.

A Kocsmáros nevű szereplő a regénybeli kislány, Bognár Aranka nagybátyja. Bár magyar a neve, hiszen „a Bognár Kocsmáros”-ként is említik, gyanús alak: a falu szerb részében, a mozi közelében, Keszler doktor utcájában van a kocsmája.⁸⁰ Nos, erről a környékről mondta azt Gion, hogyha moziba ment, akkor mindig számított rá, hogy megverik, mert az olyan erősen ellenséges szerb része volt a falunak.⁸¹ A Kocsmárosnak unokahúgával, Arankával való kapcsolata azt a függő viszonyt testesíti meg, amely a kiszolgáltatott kisembert a mindenkori hatalomhoz fűzi. A Kocsmáros élelmet ad a családnak, de nyomasztó lelki terhet is jelent számukra⁸², mert – minthogy alkoholistáról van szó – életveszélyesen kiszámíthatatlan is. A kárókatónákra és darvakra lövöldöző Kocsmáros ugyanakkor konkrétan a magyar uralmat felváltó, a közösséget létében fenyegető hatalmat és rendszert is jelképezi.⁸³ Nemcsak a szimbolikus madarakra lövöldöz, a gyerekeket is gyűlöli, képes lenne meg is ölni őket.⁸⁴ Ugyanakkor jelképezi a művészek, illetve a művészet és a hatalom viszonyát is. A buta, szoborszerűen statikus hatalomhoz képest a

78 Gion Nándor, *A kárókatónák még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az anyagi vigasság*, i. m., 204.

79 Uo., 205.

80 Uo., 176.

81 Vö. Balázs Attila, *Torzóban maradt beszélgetés Gion Nándorral* = B. A., *Világsarok non-stop*, Zenta, zEtna, 2006, 163–176.

82 „Aranka iszkolt lefelé. Leereszkedett a vaskampókon, és meglapult a fal mellett. Hiába, a Kocsmáros a nagybácsija volt; minden vasárnap hozott valami ajándékfélét, főleg élelmet Arankáéknak. A kocsmáros arca már sötétlila volt, és egyre türelmetlenebbül topogott. Ezt csinálta majdnem minden vasárnap délután. Annyira egyformán csinálta minden alkalommal, mintha csak jó viccnek tartaná az egészet. De nem viccelt.” Gion Nándor, *A kárókatónák még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az anyagi vigasság*, i. m., 180–181.

83 „– A Kocsmáros is orvodász? – kérdeztem. – Rosszabb, mint a Ságik – mondta Gergián. – Tele van a kocsmája kitömött madarakkal – mondta Aranka kissé védelmezően. – Nagyon szép kitömött madarakkal. – Láttam – rázta egyre hevesebben a fejét Gergián. – Elmentem hozzá nemsokkal azután, hogy a lábába durrantottam. Nem akart kiszolgáltatni, rám fogta a vadászpuskáját, megfenyegetett, hogy hasba lő. Kizavart a kocsmából, de a kitömött madarakat azért végignéztem. – Tudományos célokra tömi ki a madarakat – mondta Aranka. – Nekem egyszer megmagyarázta... – Hazudik – tiltakozott Gergián. – Még ha tudományos célokra tömné ki... de eladja őket külföldi vadászoknak. Azt a darut is, amit lelőtt... – Darut? – kérdezte Burai J. – Azt mondta, hogy itt nincsenek darvak. [...] – Tavaly tavasszal leereszkedett itt egy darucsapat – motyogta. – Bölcs, öreg daru vezette őket, sokáig keringett a tőzgebánya fölött. Végül leparancsolta az egész csapatot. Gyönyörű, nagy, fehér madarak voltak... Lehet, hogy megtelepedtek volna itt, de másnap este a Bognár kilőtt egyet közülük. A többi elmenekült, és azóta nem jöttek a tőzgebánya közelébe. Csak fent a magasban látom őket, amikor V alakban messze repülnek... Kinyitotta szemét, az arca mosolygós volt, de szeme kicsit megvörösödött. Úgy látszik, a darvakat még a kárókatónáknál is jobban szerette.” Uo., 194–195.

84 „Szörnyen elváltozott az arca, látszott, hogy gyűlöl bennünket meg a rajzainkat, és egyszer, mikor Virág Péter a közelében surrant el, a Kocsmáros ököllel csapott feléje; kiterítette volna Virág Pétert, ha eltalálja.” Uo., 181.

művészet viszont él: általa talán ki lehet cselezni, esetleg meg is lehet buktatni a gyűlöletes hatalmat, a „rendszer”, de ez nem veszélytelen vállalkozás.⁸⁵ A hatalom ugyanis éberén őrködik az ilyen tevékenységek felett: ha nem tetszik neki az alkotás, lemosatja a falakat, kihúzat sorokat már megírt regényekből stb.⁸⁶

Visszatérve a kárókatónákra, a fekete kormoránok tehát azért lettek a boldogság marasztalt és visszavárt kék⁸⁷ madarai a regényben, mert azokat a magyar katonákat jelképezik, akik védelmet jelenthettek volna a helyi magyaroknak, ha tovább maradhattak volna a Délvidéken: akkor nem következtek volna be az 1944-es őszi-téli események. A magyar katonák viszont a regénybeli kárókatona lelövésével párhuzamba állíthatóan sajnos szintén csak 1944 őszéig maradtak. A fentebb idézett, a kárókatónák megérkezésére történt konkrét időbeli közlés mellett – „három évvel ezelőtt...” – az író nem kockáztatta meg, hogy elköltözésük idejére is újra egy ennyire nyílt célzást tegyen, de azért van rá egy rejtettebb utalás, amiből az olvasó összerakhatja a képet: „– Ó! A kárókatónák még nem jöttek vissza? – Nem – mondja szomorúan Virág Péter. – A kárókatónák még nem jöttek vissza. – Azóta? – Azóta. [kiemelés tőlem, K. Á.] – Talán már sohasem jönnek vissza – mondom elkeseredetten. – Pedig hogy szerettük a kárókatónákat.”⁸⁸ A kiemelt rész a regény legszomorúbb, egy kárókatona lelövéséről szóló, lentebb alaposabban taglalt részére utal, ami után végleg elköltöztek a különleges vízimadarak.

A kárókatónák eltávozásával aztán korábban sosem látott szenvedés szakadt a közönségre. Ezt a regény törzsszövegének utolsó (VIII.) fejezetének elején olvasható „időjárás-jelentés” meg is előlegezi. 1944 szomorú kora őszére tett célzásnak tarthatjuk, amikor ezt olvassuk: „Augusztus vége felé jártunk, szokatlan és nyomasztó volt ez a sűrű köd, amely olyan váratlanul szakadt ránk a napfényes nyári napok után. [...] A négy borzas kárókatónát vettük szemügyre. Most még szomorúbbak voltak, mint egyébként, mintha még a föld is összekuszálta volna tollaikat. Burai J. krétát fogott a kezébe, és lerajzolta még egyszer a négy kárókatónát, ahogy könnyedén a magasba röppennek. Így már szépek voltak, semmi sem árthatott nekik, a sűrű köd sem. Mélyen belevéstük a rajzokat a Vágóhíd vörös falába, és közben vártuk, hogy odakint a napsütéstől kifényesedjen a világ. De a nap nem jelent meg, sőt a köd egyre sűrűbb lett, mindent betakart.”⁸⁹ A vészjósló hangulatú időjárást valóban szomorú dolgok leírása követi a műben: a kárókatona, illetve a szeretett vadőr halála.

85 „A Kocsmáros ekkor először elmozdult a Vágóhíd közepéről. Elindult, nehezen, mintha ólomból lennének a cipői, elindult a kárókatónák felé. [...] Lába megroggyant, visszafordult, hátát a falnak támasztotta. Feje felett egy szép, horgas csőrű madár széttárta szárnyát, és szárítkozott halászás után. Akkor jöttem rá, hogy a kárókatónák valóban gyönyörű madarak.” Uo., 205.

86 „– Ronda kis patkányok – morogta a Kocsmáros. Körbemutatott. – Megint ocsmányságokat firkáltak a falakra. Mik ezek? – Kárókatónák – mondta Burai J. – Egyáltalán nem ocsmányságok – mondtam. – A kárókatónák a legszebb madarak a világon – mondta Burai J. – Talán csak a darvak szebbek náluk – mondta Hodonicki Oszkár. – Meg a bikák és a csődörök. [...] Csend! – kiáltotta a Kocsmáros. Az arca még inkább elsötétedett. – A kárókatónák gyönyörű madarak – mondta Burai J. [...] – Fogd be a szád – főrmedt rá a Kocsmáros. – A kárókatónákra senki se mondja, hogy ocsmányságok! – dobantott Burai J., és ő is mintha változtatni kezdte volna a színét. [...] – Elég! – ordította a Kocsmáros, olyan hangosan, hogy Hodonicki Oszkár ágaskodó csődőrei magasabbra emelték patáikat. [...] – Azonnal hozzatok vizet és sürolókefét – parancsolta a Kocsmáros. – Gyorsan! Mossátok le a falakat. – A kárókatónák örök időkre... – kezdte Burai J. – Kár ezekért a szép rajzokért – mondtam. És nehogy Burai J. újból belelendüljön a szájalásba, intettem a többieknek. – Menjünk!” Uo., 203–204.

87 „– Nagyon szép, fekete madarak – mondta Burai J. és visszabólintott. [...] – Jöjjön közelebb, nézze meg őket jobban. Velem odajöhet. Nem teljesen feketék. Az alapszínük ugyan fekete, de figyelje meg, hogy kékes vagy zöldes csillogású.” Uo., 192.

88 Uo., 170.

89 Uo., 241.

A fejezet legvégén pedig majd a vérengzések okozta közhangulatról olvassunk az időjárás virágnyelvén, az 1944-es késő ősze, a „még hidegebb napokra”⁹⁰ való utalásként: „A felhők most gonoszak voltak, feljötték a magasba, elborították a tornyot, eltakarták a csillagokat. Sűrű, undorító köd fojtogatott bennünket, sohasem voltak még ilyen csúnyák a felhők, piszkos rongycafátokat csaptak az arcunkba, piszkos rongyokat borítottak a szemünkre, hogy ne lássunk semmit, ne lássuk a csillagokat. Hideg lett egyszerre, fáztunk, mint még soha életünkben.”⁹¹

A regény legfontosabb, immár Gion gyerekkorát megidéző helyszíne a régi, elhagyott Vágóhíd – Gion írja nagy v-vel! – itt lebzselnek egész nap a gyerekek. Vágóhíd, de ahhoz képest egész kellemes hely: „Délelőttöként csöndes, kedélyes hely volt a régi Vágóhíd. A nap még nem sütött rá az üvegcserepekre, tompán, békésen szűrődött be a fény, a vörös falak nem is vörösek, inkább barnák voltak; a betonpadló kellemesen hűtötte a talpunkat, és a falakba vert rozsdás vaskampók, amelyekre valamikor hatalmas húsdarabokat aggattak, most egészen ártatlannak látszottak [...]. Jóformán semmi sem emlékeztetett arra, hogy itt valamikor százszámra öltek meg állatokat, és hogy vér fröcskölte be a falakat. Szóval jó, csöndes hely volt így délelőttöként a Vágóhíd.”⁹² Bár valószínűleg életrajzi ihletettségu helyszínről van szó⁹³, mégis furcsa, hogy A kárókatonák... gyerekszereplői folyton egy vágóhídon játszanak. A gyerekek itt leginkább rajzolgatnak, illetve rajzaikat bele is vésik a falba, amibe kétujjnyi mélyen ivódott bele az a vörös anyag, amiről nem tudják, hogy micsoda.⁹⁴ Később kiderül, hogy vér.⁹⁵ Meghökentő helyszín, furcsa gyermekkori elfoglaltság a vastagon véres falba kaparászni a rajzokat... Furcsállni való is, de nem tartjuk véletlennek, mert tudjuk, hogy az 1944-es szenttamási vérengzésnek több mint 500 férfi esett áldozatul⁹⁶, amiből az következik, hogy az 1941-ben született Gion kortársai (azaz gyerekszereplőinek mintái) apai oldalról többnyire árvák voltak, például a legrokonszenvesebb Burai J. is.⁹⁷ A sze-

90 Cseres Tibor, *Hideg napok* című, az 1942-es újvidéki razziáról szóló regénye nyomán „még hidegebb napok”-ként is szokták emlegetni a partizánok által a magyarokon elkövetett 1944-es megtorlást, vö. pl. A. Sajti Enikő, *Még hidegebb napok: Megtorlás a Délvidéken* = Rubicon, 2009/5, 30–38.

91 Gion Nándor, *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az anyagi vigasság*, i. m., 250. 92 Uo., 178.

93 Gerold László monográfiájában idézi Gion egy vallomását gyerekkoráról. Gerold László, Gion Nándor, *Pozsony*, Kalligram, 2009. Az idézet eredeti lelőhelye a monográfus pontatlansága miatt beazonosíthatatlan: „Gion 1993”-ként hivatkozik rá, ugyanakkor 1993-as mű nem szerepel a kötet bibliográfiái mutatójában.

94 „Most láttuk csak, hogy a Vágóhíd falait milyen vastagon borítja a vörös festékmáz vagy micsoda. Több mint két ujjnyit kellett lefejteni, mire szürkésfehér cementréteghez értünk. Keserves munka volt a vékony krétavonalakat szépen falba vésni, de csináltuk, lelkesen kopogtattuk a falakat.” Gion Nándor, *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az anyagi vigasság*, i. m., 199.

95 „Bementünk a nagy kőépületbe, a vörös falak szépen tisztára mosva fogadtak bennünket. Burai J. kíváncsian nézelődött, még meg is tapogatta a falakat. – Ez valamikor vágóhíd volt? – kérdezte. – Vágóhíd volt – mondtuk. – Valamikor rengeteg állatot lemészároltak itt. – Milyen állatokat? – Birkákat, marhákat, lovakat, disznókat – mondtuk. – A falak mintha véresek volnának – mondta Burai J. – Lehet, hogy véresek is – mondtam. – Lehet, hogy a vér festette vörösrre a falakat. – Sokkal szebbek a falak, ha telerajzoljuk őket – mondta Hodonicki Oszkár. – De a Kocsmáros minden vasárnap lemosatja a rajzaikat. – Nem kellene lemosni a rajzokat – mondta Burai J. – Aránakának muszáj lemosni – mondtam. – A Kocsmáros a nagybácsija. És gazdag ember.” Uo., 187.

96 A szenttamási áldozatok számához l. A. Sajti Enikő, *Még hidegebb napok: Megtorlás a Délvidéken*, i. m., 35.

97 „Burai J. [...] az elmúlt nyáron beszélt rá az anyját, hogy költözzenek ide.” Gion Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982] = G. N., *Az anyagi vigasság*, i. m., 266.

replők árvaságára Gion több más regényében is számos hasonló finom utalás van.⁹⁸ Azért sem lehetünk meglepve a vágóhídtól mint helyszíntől, mert azt is tudjuk, hogy a második világháború végén a Vajdaságban „legalább 40 000 magyart lemészároltak⁹⁹, és ezzel megteremtettek egyfajta hangulatot és egyfajta szellemiséget, amiben legalább 50 százalékban a rettegés volt az uralkodó. És – folytatja az eddig is idézett Gion a már a rendszerváltás után Magyarországon adott interjúban – „*még ma is az.*”¹⁰⁰ Gionnak és kortársainak a vérengzések nyomán támadt közérzetét *A kárókatonának...* 1977-es írása idején még csak képletesen tükrözi e bizarr helyszín, de majd később Gion egy naplójegyzetében explicite is tudósít róla: „[...] a politikai sötétség egészen másfajta rémtörténeteket is szül. Akkoriban arról beszéltek az emberek, hogy éjszakánként egy süketnéma őrült ember garázdálkodik a faluban: beoson a békésen alvó házakba, rabol, fosztogat, sőt megöli a gyöngye asszonyokat és a gyerekeket. A süketnéma őrült embertől féltem, és féltem egyedül maradni esténként.”¹⁰¹ A regény legfontosabb helyszínének, a Vágóhidnak a mintájáról történetesen még azt is tudjuk, hogy Gionék házából nem messze, három olyan – egyébként mind a mai napig jelöletlen – tömegsír között helyezkedik el, amelyekben több száz 1944-es szenttamási magyar áldozat van elföldelve.¹⁰² Gion viszont azt írja a regényben, hogy „*már évekkel ezelőtt lebontották a Vágóhidat, és elhordták minden darabját*”, csak egy betonkocka maradt meg belőle.¹⁰³ Tehát az önéletrajzi, a valóságos és – teszem hozzá – ma is álló vágóhídtól Gion eltávolít minket ezzel. Az eltávolítással a regénybeli Vágóhidat a szenttamási, vagy tágabban a vajdasági magyarság életterére nézve egyetemes szimbolikus helyszínné teszi, amit éppúgy az élhetővé tehető, de szomorú múltját letagadni nem tudó szülőföld jelképének tekinthetünk, ahogy azokat a temetőket, illetve az általuk határolt utcákat is, amelyekről korábban írtam.¹⁰⁴

A Vágóhídon tehát az élet egészen túrhető is lehet, ha elvonatkoztatunk attól, hogy mik történtek ott korábban, és ha sikerül elfedni, felülírni a véres múltat.¹⁰⁵ Hogy elviselhető

98 Az írástudatlan Opana egy ötgyerekes özvegyet vett el a háború végén: Gion Nándor, *Az anygali vigasság* [1985] = G. N., *Az anygali vigasság*, Bp., Noran Libro, 2010, 452. Máshol két főszereplő is árva: „*Utáltuk ezt a sötét képű Laczát. Főleg azért utáltuk, mert Molnár Tihamérnak volt a mostohaapja, és amíg itthon dolgozott, folyton kímélte valamivel a Molnár Tihamért. [...] Örülök, hogy az én anyám nem ment férjhez még egyszer, és nem hozott ilyen sötét képű alakot a hához.*” Gion Nándor, *Postarablók* [1972] = G. N., *Az anygali vigasság*, i. m., 96–97. Megint máshol: „*Neki csak anyja van? – kérdezte Joáb I. – Igen – mondtam. – Nem tudja, hogy ki az apja. Emlékszem, az iskolában rettenetesen szégyellte magát, hogy nincs apja.*” Gion Nándor, *Testvérem, Joáb* [1969] = G. N., *Börtönről álmodom mostanában*, i. m., 174.

99 A 40 000-es számot több történész is osztja; vö. például Gulyás László, *Hány magyar áldozata volt a délvideki vérengzésnek?* = *Rubicon*, 2009/5, 39.

100 Gion Nándor, „*Eljutottunk oda, ahonnan elindultunk*”. Bemutató előadás [2000.] = *Forrás*, 2002/12, 3–15.

101 Gion Nándor, *Napló részletekben* [1994] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, i. m., 25.

102 Kiss Csaba szenttamási történelemtanár 2014-es ott jártamkor mind a vágóhidat, mind az annak párszáz méteres körzetében elhelyezkedő három jelöletlen tömegsír helyét megmutatta nekem. Kettőt a Ribarska utcánál: a temető szélén és a Banatska utcai híd közelében; egyet pedig a katolikus temető Laza Kostić utca felőli oldalán a ravatalozónál.

103 Gion Nándor, *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az anygali vigasság*, i. m., 168.

104 Vö. Matuska Márton vajdasági magyarokkal készített riportkötetének címevel: *Hazánk, a mostoha, Újvidék–Budapest*, Magyar Szó–Püski, 1994.

105 „*Szép nagy épület volt a Vágóhíd, rengeteg rajz elfért a falain, és mi hétről hétre telerajzoltuk; még vasárnap is dolgoztunk, akkor töltöttük ki a még fennmaradt, üres helyeket. Vasárnap délre szép tarkák lettek a falak.*” Gion Nándor, *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az anygali vigasság*,

legyen az egykori mézszárlás helyén való élet, ki kell tehát pingálni a vágóhíd falát. Miféle rajzokkal? Miket is vésnek a falba a gyerekek? Madarakat – leginkább kárókatonákat – és ötlábú csődöröket. Azaz a (nemzeti) szabadság és a szerelem jelképeit. A többi rajz, úgy- mint faliórák, cowboykalapok, dísztányérok stb. nem méltók rá, hogy örök emléket állítsanak nekik, azaz belevéssék őket a falba:¹⁰⁶ ezeket majd le lehet és le is fogják mosni.¹⁰⁷ Gergián, a vadőr is a kárókatonák falba vésését helyesli: „*Okos dolog – helyeselt Gergián. Így legalább mindig ott maradnak, senki nem tudja elriasztani őket. A szép dolgokat falba kell vésni, hogy megmaradjanak.*”¹⁰⁸ A tiltott jelképek falba vésése jelképezheti azt az írói tevékenységet is, amelyet Gion is végzett, amikor a sorok között olyan dolgokról írt, amelyeket a hatalom igyekezett letagadni, illetve elhallgatni. Az íróhoz hasonlóan az ártatlan arccal kárókatonákat rajzoló, majd rajzaik mellett bátran kiálló gyerekek is színlelnek és trükköznek: a valódi céljuk nekik is az, hogy „megdöntsék a rendszert”, vagy ahogy ők mondják, hogy a Kocsmárost a rajzaiktól üsse meg a guta a Vágóhíd közepén.¹⁰⁹

A vágóhíd köznyelvi szerkezetekben is szerepel a tömeges, erőszakos és persze értelmetlen emberhalálra utaló fordulatokban, különösen háborúval kapcsolatos kifejezésekben. Gion is használ ilyeneket, például: „*Úgy hallottam, hogy egészen rendes ember volt [a meggyilkolt trónörökös] – mondtam, csak hogy bosszantsam Török Ádámot. – A világ összes rendes emberéért sem hagyom magam vágóhídra vinni.*”¹¹⁰ Vagy: „*A szegény magyar katonákat azonban sajnálom. Felelőtlenül a vágóhídra küldték őket.*”¹¹¹ Illetve: „*Én nem megyek a vágóhídra, ez nem az én háborúm.*”¹¹² [kiemelések tőlem, K. Á.] Gion viszont pályája kezdetétől egyénibb módon is használja a szót. A megszokott háborús kontextusokkal szemben már második regényében eredeti jelentéséhez, a jámbor állatok levágásának konkrét képéhez közelíti, hogy a fegyvertelen és ártatlan emberek vesztőhelyének megjelölésére alkalmazza. „– *Láttál már birkákat vágóhídon? [...] Egy hang nélkül hagyják magukat leszúrni [...]. Meg sem nyikkannak, amikor elfolyik a vérük. Minden más állat küzd az életéért, vagy legalábbis teli torokból ordít. A kecske például úgy ordít, hogy majd megszakad az ember szíve, ha hallja. [...]* – Nem értem – mondtam. – Még mindig nem értem egészen. [...]

i. m., 178.; „– Sokkal vidámabb így ez a Vágóhíd – mondta Gergián. Nekünk beszélt, nem a Kocsmárosnak. – Ezekkel a csupaszhörögös falakkal igen lehangoló hely lenne. De látom, maguk igyekeznek vidámabbá tenni. Nagyon szépek ezek a rajzok. – Még több rajz kellene – mondtam. – Minél több rajz van a falakon, annál kellemesebb hely a Vágóhíd.” Uo., 207.

106 „Aranka továbbra is virágokat, edényeket, faliórákat meg ehhez hasonló dolgokat rajzolt. Ezeket a rajzokat nem vésztük a falba.” Uo., 200.

107 „Szótlanul munkához fogtunk. A sűrűlőkéfére vízbe mártottuk, és elkezdtük mosogatni a falakat. [...] A Vágóhíd kőpadlója a falak irányába lejtett, a falak mellett amolyan süllyesztett vályúféle futott körbe, valamikor itt folyt a letaglózott állatok vére az egyik sarokba, ahol a kivezető nyílás volt. A vályúban most Aranka virágai, tányérai és faliórái folytak el. A kárókatonák, a vadkacsák, a nemeskócsag, a halászó gémek, a féllábú gólya és az ötlábú apaállatok azonban nem folytak el. Sűrűlőhettük, moshattuk volna őket itéletnapig. A vödörökből kifogyott a víz, leraktuk a sűrűlőkéféket. A Kocsmáros felé fordultunk. Még mindig a kőpadlóhoz ragaszta állt a Vágóhíd közepén, a szeméi kiguvadtak, mint két golyó. – Mi... mi ez? – nyögte.” Uo., 205.

108 Uo., 207.

109 „Olyan bikákat rajzolok, hogy a Kocsmárost a guta kerülgeti. Remélem, egyszer majd megüti a guta ott a Vágóhíd közepén.” Uo., 177.; „– Ma sem ütötte meg a guta – mondta csalódottan Hodonicki Oszkár. – Majd legközelebb – mondtam. – Legközelebb biztos megüti a guta. Majd hosszasan vitatkozunk vele.” Uo., 181.

110 Gion Nándor, *Virágos Katona* [1973] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 154.

111 Gion Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 569.

112 Gion Nándor, *Börtönről álmodom mostanában* [1990], i. m., 532.

Török Ádám összefonta a kezét a mellén, és a cserepeket bámulta. Ismét nyugodt volt. – Láttam én már embereket is vágóhídon [kiemelés tőlem, K. Á.] – mondta. – Volt, aki énekelt, volt, aki sírt, volt, aki kapálódzott, azokat mind becsültem. De voltak olyanok is, akik csak álltak és hallgattak, mint a birkák. Ezeket gyűlöltem, pedig tudtam, hogy a következő percben meg fognak halni.¹¹³ Hogy itt is az 1944-es megtorlásra lehet utalás, arra majd az 1997-es *Ez a nap a miénk* című regényben kapjuk a megerősítést: „Tegnap éjjel azzal a másik csürhével nem ásattatok elég mély gödröt. Az emberek azt mesélik, hogy még reggel is mozgott felettük a föld. Miféle munka ez? [...] Azt hallottam, hogy a magyarok a világ legjobb kubikosai. Hát kubikoljanak egy jóízút a haláluk előtt. És ne sajnáljátok a golyókat. [...] Vigyétek a díszterembe, és válogassátok szét azt a birkanyáját [kiemelés tőlem, K. Á.]”¹¹⁴

A fentiekkel egybecsengő leírással zárul *A kárókatonák...* című regény is. Miután értelmetlenül lelövik a gyermekek számára a boldogság madarát jelentő kárókatonát, majd pedig Gergiánt, a gyerekszereplők számára apafigurát és példaképet jelentő vadórt is, ezt olvassuk: „Burai J. melléből furcsa, nyüszítő hang tört elő. Olyasféle hang volt ez, mint amikor először jött el a Vágóhídra üvölni, és a leölt állatok hangját utánozta. De most egyszerre utánozta valamennyi állat hangját. Sírt Burai J., vonított, mint a megkínzott állatok, beleüvöltött a mocskos felhőkbe. És vele együtt sírtunk mindannyian, összeöleleztünk ott a torony tetején, összedugtuk a fejünket, és sírtunk, ordítottunk egyre hangosabban és hangosabban. Nem láttuk a csillagokat, a zongorát sem hallottuk már. Semmi sem volt körülöttünk.” Ezekkel a mondatokkal végződik a regény törzsszövege. Az 1944-es események harmincharmadik évfordulóján, 1977-ben ez volt a legtöbb, ami nyomdafestéket kaphatott a témáról.

Az, hogy Ságiék négy kárókatonát fogtak be, arra a négy évre utalhat, amelyben magyar uralom volt a Délvidéken¹¹⁵; minthogy Ságiék az olyan magyarokat idézik, akik a magyar fennhatóságából anyagián hasznosították a kárókatonát, hiszen a befogott kárókatonát halászás céljára használták. A regényben csikókat hasznoló Ságik magyarokat jelképeznek tehát, ezért lehet, hogy bár nem értenek egyet a hivatalból őket üldöző, az eszmét tisztán önmagáért képviselő Gergiánnal, lovagiasan letérdelnek, amikor visszalőnek rá.¹¹⁶ Ebből is látszik, hogy a Kocsmáros, bár magyar neve van, mást jelképez: ő nem térdel le, amikor lő; nemcsak fenyegetőzik, hogy hasba lövi Gergiánt¹¹⁷, hanem be is váltja ígéretét. Ugyanakkor a gyerekek megvetik a Ságikat azért, mert hasznosították a „szent” madarakból: számukra a madarak nem az anyagi lehetőségek miatt fontosak, hanem az általuk jelképezett eszme miatt: ezért szabadítják ki Ságiéktól a kárókatonát. „A komisz, mogorva Ságik elpusztíthatatlanok”¹¹⁸, olvassuk még a Ságikról, de ez a negatív megfogalmazás Gionnal érdekes módon pozitívumként is értelmezhető: a Ságik azt a paraszti őserőt jelenítik meg, ami a mostoha körülmények között elengedhetetlen a túléléshez, a megmaradáshoz. A Virágos Katona eleinte ellenszenves Varga Tamásáról vagy az Aranyat talált Tóth Jani bácsijáról is hasonlóan barátságtalan hangnemben olvasunk, és később megértjük, hogy mi velük Gion szándéka. „A lábamnál Varga Tamás ült, ennek az alattomos parasztnak semmi baja

113 Gion Nándor, *Testvérem, Joáb* [1969] = G. N., *Börtönről álmodom mostanában*, i. m., 163.

114 Gion Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 633.

115 „– Itt van az a négy is! – kiabált Hodomicki Oszkár. – Ők a legszebbek! Nézzétek, hogy csillog a toluk.” Gion Nándor, *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az anyagi vigasság*, i. m., 243.

116 „– Hallgassanak ide – kérelt bennünket Gergián. – Nagyon kérem, hallgassanak ide... A Ságik tényleg komisz gazemberek. Néhányszor már rájuk lőttem, ők is visszalóttek rám. De mindig letérdelünk, amikor egymásra lövöldözünk. Csak egymás lábába löjjük a söréteket. Nem tudom, értik?” Uo., 219.

117 „[...] ismét megszólalt a Kocsmáros. Gergiánhoz beszélt: – Egyszer megtömöm a hasadat söréttel. Mint a kecskebékának. Akkor majd nem ugrálsz.” Uo., 208.

118 Uo., 168.

sem történt.”¹¹⁹ – Tudniillik a megsebesült Gallai Istvánhoz és az éppen agyonlőtt Lusztig Ferihez képest épségben vészelte át az első világháborút. Máshol pedig: „– Ki az a Tóth Jani bácsi? [...] – Mogorva, sunyi öregember. [...] a szegénységben is gazdagodik. Még akkor is gazdagodott, amikor felszabadítottak és megszálltak bennünket az oroszok.”¹²⁰ Ságiéknak ráadásul még „egy rakás gyerekük” is van, tehát általuk van biztosítva az, ami a legfontosabb a megmaradáshoz, később esetleg majd ahhoz is, hogy újra magyar föld legyen a vidék, illetve ennek regénybeli metaforájához, a torony felépítéséhez.¹²¹

A délvidéki népiértés miatt érzett fájdalom, nemzeti gyász kifejezésére gyakran vallásos kifejezésekkel, különösen a nagycsütörtök és a nagypéntek eseményeire utaló képekkel élnek az 1944-es megtorlásról írók. Ilyen címekkel láttak például napvilágot kötetek: *Ötvenezer magyar vértanú, tudósítás a jugoszláviai magyar Holocaustról*¹²², *Sirató*¹²³, *Akikért nem szólt a harang*¹²⁴, *Halottak napja Bajmokon*¹²⁵, *Bácskai Golgota*¹²⁶, *Délvidéki magyar Golgota*¹²⁷, *Ez a mi kálváriánk*¹²⁸ stb. Mostani témánkhoz a legjobb párhuzamokat Matuska Mártonnak Gachal János torontálvásárhelyi vértanú református lelkész életéről írt életrajzi könyvének címe, a *Megvert pásztorunk*¹²⁹; illetve Paul Kornauernek a bácskai németek kiirtásáról készült elbeszéléskötete, a *Nagypéntek, feltámadás nélkül*¹³⁰ címei adják. Az előbbi cím Jézus nagycsütörtöki elfogatása után a tanítványok szétszéledésének képével, utóbbi a húsvéti szent három nap megcsonkításával érzékelteti a történetek tragikusságát. Gion nem történészként közelített a témához, ő nem(csak) műve címével, hanem hosszabban kibontva is beszélt a '44-es események miatti szomorúságról a sajátos nemzeti szimbólumokat teremtő és működtető Kárókatonákban, amelyben szintén van egy markánsan biblikus jelentésréteg. A regényben ugyanis megvan Krisztusnak, a nagycsütörtöki utolsó vacsorának és a nagypénteki kereszthalálnak a párhuzama is, ugyanakkor a feltámadás – ahogy arra a mű címe burkoltan utal – nem történt meg. A zsidóságot ért népiértés megnevezésére az ószövetségi 'teljesen elégő áldozat' jelentésű „holokauszt” szó terjedt el. Gion pedig, mint alább majd látni fogjuk, a nagycsütörtöki és nagypénteki eseményeknek, azaz a keresztnyi áldozatnak a képeit játszatja egymásba a bácskai magyar holokauszt hangulati képével.

119 Gion Nándor, *Virágos Katona* [1973] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 172.

120 Gion Nándor, *Aranyat talált* [2002] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 801.

121 „– Burai J. fel fog menni a felhők fölé – mondom meggyőződéssel. [...] – Nem fogod elhinni, a Sági gyerekek segítettek neki. – A Sági gyerekek? – Igen, egy rakás gyerek van a Sági tanyán, ott hajszolják a csikókat – mutat a távolba. – Szeretik hajszolni a csikókat, mint mi annak idején. És ugyanúgy lelkesednek a toronyért. Ők is a felhők fölé akarnak menni.” Gion Nándor, *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az anyagi vigasság*, i. m., 253.

122 A „holokauszt” szó jelentése 'teljesen elégő áldozat'. A könyv bibliográfiai adatai: *Ötvenezer magyar vértanú, tudósítás a jugoszláviai magyar Holocaustról, 1944–1992*, szerk. Kubinyi Ferenc, Bp., Argos, 1993.

123 Illés Sándor, *Sirató*, Bp., Szépirodalmi, 1977.

124 Illés Sándor, *Akikért nem szólt a harang*, Bp., Tevan, 1991.

125 Mojzes Antal, *Halottak napja Bajmokon*, Bajmok, Cnesa, 1994.

126 Cirkl Zsuzsa – Fuderer László, *Bácskai golgota – a vallásüldözés áldozatai*, Tóthfalu, Logos Grafikai Műhely, 1998.

127 Budapest–Szeged, Délvidék Ház – Keskenyúton Alapítvány, 2013.

128 Papp Imre, *Ez a mi kálváriánk*, Újvidék, 1999.

129 Bácsfeketehegy, a Szerbiai Református Keresztyén Egyház kiadása, 2008.

130 Paul Kornauer, *Nagypéntek, feltámadás nélkül*, ford. Josephine Neubrandt, Bp., Szent István társulat, 2011.

Bár a károkatonák is a magyar katonák jelenlétét idézik a regényben, Gergiánnak, a vadórnek szintén zöld ruhája és puskája van, mint a magyar honvédeknek volt. És meg is védi a gyerekeket dühöngő ellenségüktől, a hatalmi erőszakot jelképező Kocsmárostól, amikor azt hisszük, hogy az akár arra is képes lenne, hogy megölje őket.¹³¹ Gergián amellet, hogy egyenruhás ember, azt az apafigurát is megtestesíti, aki Gion számára Gallai István nagyapja is volt. Az 1941-től kezdődő időszakban Gion példakép nagyapja ugyanis nem vadór, de szintén zöldesbarna egyenruhás, fegyveres ember: mezőőr volt.¹³² Szenttamás magyar népének túlnyomó többsége mindig is a legegyszerűbb földműves vagy pásztor (származású) volt.¹³³ Gergián neve, amit legvalószínűbben a görög georgosz 'paraszt' szóból vezethetünk le, a földműves-állattartó társadalom tagjára utal. (A Kocsmáros neve viszont a délszláv krčmar szóra megy vissza!¹³⁴) Gergián tehát tekinthető annak a földműves magyar apa mintájának, akik közül az 1944-es megtorlás után fájóan kevés maradt Szenttamáson. Ugyanakkor Gergián egyértelműen krisztusi alak is. A vadór egyedülálló fiatal férfi, aki mindvégig ácsmunkát végez. Nem keresztet, de hasonlót: az eget a földdel összekötő tornyot épít¹³⁵, ami a regényben a Magyarországhoz tartozás iránti vágy jelképeként értelmezhető. Ami nem csökken az idő előrehaladtával, hanem azok számára, akik emlékeznek rá, és akik hisznek benne, egyre növekszik.¹³⁶ Mégis sejthető, hogy a toronyépítés avagy a visszatérés nem valósulhat meg, hiszen Bábel tornya sem érte el az eget...

Gergián magázza a gyerekeket, ami annak a jele, hogy komolyan veszi és tiszteli őket, amiért a gyerekek nagyon hálásak is neki.¹³⁷ Az, hogy Gergián krisztusi figura, abból is tudható, hogy többször mondják róla, hogy ő „a legrendesebb ember a világon”¹³⁸, aki „mindig betartja a szavát.”¹³⁹ Mindig kedves, mindig derűs, még akkor is, ha kellemetlen

131 „– A fene egye meg – szuszogott Hodonicki Oszkár. – Agyoncsaphatott volna bennünket, hiszen tők részeg.” Gion Nándor, *A károkatonák még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az anyagi vigasság*, i. m., 208.

132 „– Olyan vagy, mint egy ronda, zöld kecskebéka – mondta a Kocsmáros az ajtóból. Csakis Gergiánnak mondhatta ezt, Gergián volt zöld vadóri egyenruhában.” Uo., 207. Az életműben még egyszer fordul elő a kecskebéka szó, ott pedig az író mezőőr nagyapjára utal egy, a megszólítottá hasonlóan veszélyes helyzetben: „Itt vagy hát, öreg kecskebéka! [...] De hol van a zöld egyenruhád? Hol van a pisztolyod?” Gion Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 690.

133 Vö. pl. Gionfalva, rendezte: Tóth Barnabás, színes, magyar dokumentumfilm, 2009, 27 perc; különösen ahol Gion a felmenőiről beszél.

134 Jankovicsné Tálás Anikó, kocsmáros szócikk = Zaicz Gábor főszerk. *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*, Bp., Tinta, 2006.

135 A vele való első és utolsó előtti találkozáskor is ácsmunka közben találjuk: „[...] láttuk a vadórt, az udvaron dolgozott, valami gerendát faragott.” Gion Nándor, *A károkatonák még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az anyagi vigasság*, i. m., 184.; „Gergiánt a ház mögött találtuk. Egy vastag gerendán lovagolt, csapat faragott a gerenda végére. Körülötte mindenféle épületfa hevert, hosszabb-rövidebb gerendák, oszlopok, deszkák, lécek, kissé távolabb hatalmas vaskapcsokat láttunk a földön.” Uo., 190.; illetve: „Gergián a torony lábánál ült és csapat faragott egy gerenda végére” Uo., 241.

136 „[...] a torony továbbra is változatlanul, szilárdan áll”, illetve: „Mégiscsak magas ez a torony – mondom. – Tizenkilenc méter, jó messzire látni innen. – Huszonkét méter – vigyorog Virág Péter. – Hogyhogy huszonkét méter? – Burai J. tavaly felépítette a hetedik kilátót. [...] – Burai J. fel fog menni a felhők fölé – mondom meggyőződéssel. – Igen – helyeselt Virág Péter. – Elhatározta, hogy tovább építi a tornyot. Felmegy a felhők fölé.” Uo., 252–253.

137 Uo., 176., 249.

138 Uo., 244.

139 Uo., 245.

dolgokról beszél¹⁴⁰; az emberek fölött áll, misztikus alak: „*mosolygó varázsló.*”¹⁴¹ A gyerekek nagyon fel is néznek rá, és tanítását isteni üzenetként¹⁴² hol komolyan, hol lelkesülten, hol elérékenyülve hallgatják, mint olyasvalakiét, aki köztük van, mégis elérhetetlen vágy, hogy megszoríthassák a kezét.¹⁴³ És ő nemcsak tanítja a gyerekeket, hanem igazi deus ex machinával a bajban is megjelenik, amikor az ördögi Kocsmáros fenyegeti őket.¹⁴⁴ Más alkalommal is kiáll értük, olyankor is, amikor a gyerekek okozták a bajt.¹⁴⁵ Van, hogy azt olvassuk róla, hogy föltartott kézzel mormol valamit, talán a madarakhoz beszél, mint Szent Ferenc¹⁴⁶, és olyan képességgel is rendelkezik, amelyek a gyerekek egy vadórról nem tudtak elképzelni: gyönyörűen zongorázik.¹⁴⁷ Hogy ezt a gyerekek örömeire megethesse, arra is képes, hogy egészen valószínűtlen helyre vigye a hangszert: a lóp szélére, ahol a torony áll. (Hogy hogyan veszi kölcsön? Nem tudjuk meg. Talán valahogy úgy, ahogy azt a számacsikót Jézus tanítványai virágvasárnap.) Gergián olyan vállalkozásba fog, amit eleinte rajta kívül senki nem ért, ő mégis nemcsak hinni tud benne, de követőket és segítőköt is szerez hozzá: az eget a földdel összekötő tornyot ácsol. Gergián aztán egy, a nagycsütörtöki utolsó vacsorára emlékeztető jelenetben – Jézus halszaporítására és halász tanítványaira utalva – hallal vendégeli meg a gyerekeket, amit azok szertartásosan fogyasztanak el¹⁴⁸, mintha áldozati lakomán vennének részt.¹⁴⁹ Az ünnepi lakoma után

140 „Örült nekünk, úgy tett, mintha éppen minket várt volna. Gergián mindig mosolygott, ha a közelében voltunk, beszélgetés közben is mosolygott; ha kellemes dolgokról beszélt, akkor alig észrevehetően bólogtatótt is, ha viszont kellemetlen dolgokról beszélt, akkor rázta a fejét, de még olyankor is mosolygott, vagy legalábbis olyan volt az arca, mintha mosolyogna.” Uo., 190.

141 Uo., 244.

142 „Duruzsolt Gergián, duruzsolt. [...] Burai J. [...] úgy fülelt, mintha kinyilatkoztatást hallana.” Uo., 192.

143 „– Gergián... – hebegte Aranka fülig pirulva. – Gergián... Maga a legrendesebb ember a világon. Aztán ment lefelé a toronyról, nyiloán attól félt, hogy elsírja magát. Azt hiszem, akkor valamennyien ettől féltünk; mi is majdnem elsírtuk magunkat. Én nagyon szerettem volna megszorítani Gergián kezét.” Uo., 244.; „– Gergián a legrendesebb ember a világon – ismételte el suttogva Aranka, amit már délután is mondott. – Látjátok, hozott zongorát. Gergián mindig betartja a szavát.” Uo., 245.

144 Uo., 206.

145 „– És ha a Ságik meglátják a madaraikat? – kérdezte Aranka. Gergián legyintett. – Most már mindegy. Úgyis meg vannak győződve róla, hogy én voltam a tolvaj – aztán még elgondolkozva hozzátette: – Még mindig jobb, mintha tudnák az igazat. Magukkal könnyen elbánnának. – És magával? – kérdezte Burai J. – Valamit nekem is vállalnom kell – mondta Gergián.” Uo., 233. Illetve: „Ellopta a madarainkat – mondta Sági Márton. – Betört a tanyánkra. [...] Burai J. megrázta a fejét: – Nem Gergián... De ekkor a magasból elindult egy elnyúlt vadóri zubbony, lebegve ereszkedett lefelé, mint egy nagy madár, és pontosan a lovak előtt huppant a földre. A lovak rémülten fölágaskodtak, aztán nekiiramodtak. Sági Márton hátrabukfencezett az ülésről, feje eltűnt a szekérdereékban, a két lába a levegőbe meredt. A megvadult lovak messze elrohantak vele. Feltekintettünk a toronyra, Gergián izzadt arca mosolygott, és belőlünk is kitört a nevetés.” Uo., 237–238.

146 „Gergián a magasba emelte a karját, a kárókatonákat akarta magához ölelni. Mozgott a szája, beszélt a nagy, fekete madarakhoz. – Mind itt vannak – mondta később hangosan. – Mindig utánunk jönnek. Akármilyen magasra megyünk, ők mindig utánunk jönnek.” Uo., 243.

147 „Gergián játszaná kezdett, halkan, szépen; olyan dolgokat játszott, amelyeneket eddig még sohasem hallottunk. Szinte mozdulni sem mertünk, olyan szép volt minden.” Uo., 245.

148 „Komolyak voltunk, nem beszélünk, mintha egy nagyon fontos szertartáson vennénk részt, hamvadó, füstölő paraszak felett. Gergián mosolygott, adogatta kezünkbe a halakat, türelmesen várta, hogy mindet megegyük.” Uo.

149 „A felszálló füstöt elnyelte a köd.” Uo., 245.

pedig a gyerekek szintén szertartásosan másznak föl a toronyra¹⁵⁰, ahonnan Gergián a gyerekeket transzcendens magasságokba emeli föl: „Ültünk a torony tetején, félig lehunyt szemmel imbolyogtunk a zongora hangjára, a csillagok meg szinte az ölünkbe hullottak. Megfoghattuk őket, ha akarjuk, beszélgethettünk is velük; mieink voltak a csillagok.”¹⁵¹ Az ünnep végén pedig Gergián életét is adja azért az eszményért, amire a gyerekeket is lelkesítette: a kárókatónák védelmében hal meg, vértől mocskolt ruhájában, megint csak Krisztusra emlékeztetve, „széttárt karokkal” fekszik a földön¹⁵²; a gyerekeknek kell viszcipelniük holttestét a tanyájára.¹⁵³

Az író felnőttkorában játszódo *Bevezető helyett* és *Utószó helyett* című keretfejezetekből arról értesülünk, hogy az elbeszélőhöz hasonlóan gyerekkori barátai a madarak eltávozása után még évtizedekkel is visszavárják őket. Gergián utódja Péter lesz (a regénybeli Virág Péter személyében), az elbeszélő pedig, aki a helyi, azaz szenttamási nézőpontra utaló Tamás nevet viseli, azért is Tamás, mert eleinte nem nagyon hisz abban, hogy a kárókatónák valaha visszajönnének.¹⁵⁴ A Gergián által elkezdett munkát Burai J. mégis be fogja teljesíteni a bizonytalan jövőben. Gergián legbizalmasabb hallgatójának, Burai J.-nek a nevéből a „J.” itt már talán a „szeretett tanítványnak”¹⁵⁵, a *Jelenések könyve* János apostolának a nevére utal, aki Jézus második eljövételéről is írt: „Burai J. megfogadta, hogy visszahívja a kárókatónákat – mondja Virág Péter. – Lehet, hogy a darvakat is lehívja egyszer. Felnézünk a magasba, az égre, biztató kék fények csillognak egészen közelről. Nem először látjuk ezt a csillogást, de mindig jólesik újból látni. Mindketten meg vagyunk győződve róla, hogy onnan egyszer majd ismét lejönnek a kárókatónák. Lehet, hogy a darvak is.”¹⁵⁶

A kárókatónák... narrátor főhősének tehát Tamás a neve, és először ebben a regényben bukkan fel egy rendkívül ellenszenves fiú, Toma Gyuri is, aki ebben a történetben átszúrja Virág Péter dobhártyáját, amitől az megsüketül.¹⁵⁷ (A nyelv érzékelésének eszközét teszi tönkre első felléptekor, talán ez is szimbolikus...) Toma Gyuri a későbbi regényekben a mozi, illetve Keszler doktor utcája környékét uraló¹⁵⁸ rivális gyerekbanda vezetőjeként tűnik fel, amely csapat tagjainak neveit – a vezetőjén kívül – nem tudjuk meg. Velük rengetegszer verekednek viszont össze a regényhős gyerekek, illetve ellenük szokták játszani a futballmeccseket is.¹⁵⁹ Gion naplójegyzeteiben nemcsak azt írja, hogy gyerekkorában a mozi környékét szerb gyerekbandák uralták, hanem azt is, hogy fiatalkorában a

150 „Ezt is komolyan, szertartásosan csináltuk. Kimért mozdulatokkal kapaszkodtunk felfelé a ködben, fel a hatodik kilátóra. Komoly arccal léptünk ki a csillagok alá.” Uo., 246.

151 Uo.

152 Uo., 247.

153 „Nehéz volt Gergián, elernyed a teste, nyögve cipeltük be a tanyaudvarra, onnan be a házba.” Uo., 248.

154 „– Talán már sohasem jönnek vissza – mondom elkeseredetten.” Uo., 170.

155 Vö. János evangéliuma, 19. fejezet 26. vers, 20. fejezet 2. vers, 21. fejezet 7. vers és 21. fejezet 20. vers.

156 Gion Nándor, *A kárókatónák még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az anyagi vigasság*, i. m., 253.

157 Uo., 168.

158 „[Keszler doktor] minden este zongorázott, Burai J. meg elrövidtlen hallgatta, miközben kockáztatta azt, hogy elkapja őt Toma Gyuri bandája és akkor verekedhet velük, el is verték néhányszor Burai J.-t Toma Gyuriék, akik nagyon nem szerettek bennünket, és Keszler doktor az ő területükön lakott.” Gion Nándor, *Zongora a fehér kastélyból* [1994 k.] = G. N., *Az anyagi vigasság*, Bp., Noran Libro, 2010, 462.

159 „A meccset Toma Gyuri beszélte meg az ottani telepes fiúkkal, és felajánlotta nekünk, hogy állítsunk össze közös csapatot a szomszéd falubeliek ellen. A felajánlásokon nagyon meglepődtünk, Toma Gyurit szívből utáltuk, őt is meg az egész bandáját, igen sokszor összeverekedtünk velük, aztán mégis elfogadtuk

verekedések mellett a focimeccseket is nemzeti alapon vívták Szenttamáson.¹⁶⁰ Míg Gion összes többi gyerekszereplője a valóságban is létező szenttamási családnevet visel, addig Toma családnév a szenttamási magyarok között nincs, és nem is volt. Ellenben a magyar Tamás név szerb megfelelőjének, a Tomislav-nak Toma a becezőformája. Valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha azt gyanítjuk, hogy Toma Gyuri, illetve az általa vezetett csapat az egyik szenttamási szerb bandavezért, illetve az általa irányított galerit idézi. Annál is inkább, mert a magyar gyerekeknek van, hogy a katolikus, avagy helyi szóhasználattal a magyar¹⁶¹ templomban kell menedéket keresniük előlük. A katolikus templomban az ismert regényszereplők otthonosan viselkednek, de Toma Gyuriéknak eszükben sincs követni őket ide.¹⁶²

Miután a károkatonák elmennek, a regényírás jelenidejében játszódó *Bevezető helyett* és *Utószó helyett* című keretfejezeteiben a regény „törzsszövegének” elején olvasott idilli leírással szemben¹⁶³ egy elvadult vidék képét látjuk, ahol még a madarak sem érzik jól magukat: „A nádasban valahol hebegve, esetlenül énekelni kezd egy nádíveréb, de aztán gyorsan, csalódottan elhallgat.”¹⁶⁴ Nem csoda ez, hiszen az *Utószó helyett* így kezdődik: „Kakukk repül a levegőben, árnyéka rátelepszik a nádasokra. Pimasz, cinikus madár, zavartalanul szemlélődik, puha fészkeket kutat, megrémíti a fészkek lakóit, véget vet a békés csöndnek. Nádirigók bukkannak elő, elkeseredetten kiabálnak, tiltakoznak, felborzolt tollukban érzik a veszélyt.”¹⁶⁵ A kakukkokról ugyanitt megtudjuk, hogy az „utóbbi néhány évben szaporodtak el,” és mivel a nádirigók fészkeiben rakják le a tojásaikat, „ezért háborognak ennyire a szegény nádirigók. – Megriaszthatnál néha egy-két kakukkot – mutatok a vadászpuskára.

az ajánlatot.” Gion Nándor, *Egy regény vége* [2000.] = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 534.

160 „Maradtuk hát magyarok és szerbek Szenttamáson, külön iskolákba jártunk, [...] a mezőkön és a strandon még a focimeccseket is szigorúan nemzeti alapon vívtuk egymással.” Gion Nándor, *Író a tanyán és a történelemben* [1989] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, i. m., 63.

161 „Katolikus templom I. Magyar templom” Penavin Olga–Matijevics Lajos, *Szenttamás földrajzi neveinek adattára* (= Vajdaság neveinek földrajzi nevei 6.), Újvidék, Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatás Intézete, 1981, 34.

162 „Tarzan-filmet vetítettek a moziban, és mi egy délután elmentünk megnézni, számolva azzal, hogy mozi után bizonyára megtámad bennünket Toma Gyuri bandája, a mozi környékét ugyanis ők uralták, és mi abban az időben igen rossz viszonyban voltunk Toma Gyuriékkal. És ők ránk is támadtak, mikor kijöttünk a moziból [...]. A templom és az iskola előtti térig szaladtunk, akkor már nagyon a sarkunkban lihegtek Toma Gyuriék, és mivel éppen vecsernyére harangoztak, bementünk a templomba [...]. Mi belemártottuk kezünket a szenteltvízes tálba, térdet hajtottunk, és keresztet vetettünk, azután felmentünk a kórusra a lelőgő harangkötelek közé, és meghúzódtunk az orgona mellett, hogy kilihgjük magunkat.” Gion Nándor, *Az anyagi vigasság* [1985], i. m., 423–424.

163 „A Gergián-tanyán nagy élénkség és madárricsaj fogadott bennünket. Reggel volt, a károkatonatelepen pezsgett az élet, a fekete madarak szorgalmasan röpdöstek, mentek a vízre halászni, aztán jóllakottnan szálltak vissza az akácfára, széttárták szárnyaikat, szárítottak a napon, és ezzel együtt igen zajosak voltak. [...] A vadkacsák is bereggeliztek a földéken; a legnagyobb csapatok a Gergián-tanya fölött húztak vissza a nádasba; régen kitapasztalták, hogy ez a legbiztonságosabb útvonal, innen senki sem puskázik közéjük. Az udvaron tyúkok kaparásztak szentelenül ugráló verebek mellett, lejjebb, az udvar végében, vagy az udvaron túl [...], ahol már elvizenyősödött a talaj, bibicék szaladgáltak láthatatlan apró állatkák után. A trágyadomb mellett egy élénk színű büdösbanka tüsténkedett, talán lótetűre vadászott[.....]. A gazos, elvadult kertből énekesmadarak csicseregése hallatszott.” Gion Nándor, *A károkatonák még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az anyagi vigasság*, i. m., 190.

164 Uo., 168.

165 Uo., 251.

– *Védett madár* – mondja Virág Péter. – *És alapjában véve hasznos madár*¹⁶⁶ – teszi még hozzá madárnyelv, amelyben a kakukknak is egészen jól érthető jelentése van. Ha nagyon konkrétan akarjuk értelmezni, jelentheti például azokat a politikailag megbízható délszláv telepeseket, akiket a második világháború után az elűdözöttek-meggyilkoltak helyére telepítettek be a Délvidékre. Akik már az első világháború után is szép számmal érkeztek ide, de akik igazán sokan csak 1945-től települtek a Vajdaságba. Nyíltan persze majd csak húsz évvel később, az 1997-es *Ez a nap a miénkben* olvashatunk róluk: „*Bajnak hozták őket ide a nyakunkra. Azért, hogy elszerbesítsék ezt a vidéket.*”¹⁶⁷

Hogy a hetvenes években a Vajdaságban mennyire nehéz lehetett történelmi regényt írni, mi sem mutatja jobban, mint az, hogy arra az 1973-as történelmi regénypályázatra, amelyre Gion a *Virágos Katonát* írta, az övén kívül (amelyet szerzője is több helyen inkább családregegyként aposztrofált) a többi pályázótól egyáltalán nem érkezett pályamű! Az írók pályáztak ugyan, végül mégsem írtak semmit, pedig a korabeli jugoszláviai magyar regénypályázatok általában sok jó mű megszületését segítették elő. Talán azért sem írtak ekkor történelmi regényeket, mert ha a legfontosabb atrocitásokról nem tudtak írni, akkor – a tetralógiával megtorpanó Gionhoz hasonlóan – másról nem is tartották érdemesnek. Gionnak viszont az is megadatott, hogy fő művét ott folytassa, ahol 1976-ban félbehagyta, de erre sajnos csak háborús kataklizmák: egy rendszer és egy ország összeomlása, illetve az író szülőföldjének elhagyása után kerülhetett csak sor.

166 Uo.

167 Gion Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 474.

Nem korszerű szeretnék lenni, hanem időszerű

Németh János keramikusművésszel beszélget
Ménesi Gábor

Borongós, szeles, esőt ígérő októberi péntek délután. A pesti gyorsvo-
nat a hosszú út végén lassan, fáradtan gurul be a zalaegerszegi vasútál-
lomásra. A peronon Németh János várja érkezésem, szívélyesen fogad,
gondjai ellenére is derűt sugároz. Készségesen kalauzol el szállásom-
ra, hogy aztán – csomagjaim elhelyezését és némi pihenőt követően
– újra találkozzunk a város főterén. Utunk a Göcseji Múzeumba vezet,
miközben szemügyre vesszük néhány köztéri alkotását. Az utcán lép-
ten-nyomon ismerősbe botlunk, akik tisztelettel köszöntik a mestert.
Nem csoda, hiszen születése óta, immár több mint nyolcvan éve itt él,
mindig hű maradt a városhoz, jól ismeri annak valamennyi szegletét.
A múzeumban, az egykori Mecénás Galéria területén kapott helyet Németh
János állandó kiállítása, boltíves pincerendszerből alakították ki a terme-
ket. A szép téglaburkolat s a fehérre meszelt falak méltó háttérrel adnak a
kerámiaalkotásoknak. A bejáratnál a művész által tervezett „cégér” fogadja
a látogatót, vezetékneve betűi egy életutat rajzolnak ki. Egyiken bimbóról
felröppenő madár látható, a „t” betűből pedig életfa nő ki, a tetején tudós
bagoly ül. Abban a kivételes szerencsében lehet részem, hogy Németh János
személyesen kalauzol a művek között. Csaknem mindegyikhez fűz néhány
gondolatot. Fellelhető itt az életmű valamennyi irányának néhány reprezen-
tatív darabja, vagyis az edények, korsók, butéliák, tálak, kerámiaszobrok,
kisebb domborművek mellett néhány nagyobb köztéri munka makettje is
elhelyezésre került. Németh pályakezdése óta erősen támaszkodik a nép-
művészetre, alkotásain, melyek legfőbb témái, motívumai a Bibliában, a
mitológiában, a legendákban és a magyar mondavilágban gyökereznek,
átsejlik az ősi fazekasság hagyománya, formavilága.

Másnapra eloszlanak a felhők, reggel már napsütésben állok a levéltár
épülete előtt. Beszélgetőtársamra várok, aki hamarosan megérkezik kocsijá-
val. A Péterdomb felé tartunk, ahol műteremlakása található. Az elnevezés
onnan ered, magyarázza útközben, hogy ez a terület valamikor egyházi
birtok volt, kiterjedt szőlővel és földterülettel. Már a kertben agyagszobrok
mellett haladunk el a bejáron, s a művész otthonába lépve bármerre nézek,
szinte mindenütt egy-egy alkotását vehetem szemügyre. Helyet foglalunk
a műterem asztalánál. Németh János kávéval, aprósüteménnyel kínál, és
mesélni kezd, mindenekelőtt gyermekkoráról.

– *Milyen volt az a családi milió, amelyben felnevelkedett? Hogyan köteleződött el az egész életét meghatározó agyag mellett?*

– Nagypám, Németh Gábor 1884-ben létesített Zalaegerszegen agyagáru- és cserép-kályha-készítő műhelyt, ahol fiaival, ifjabb Gáborral és Jánossal, az én apámmal együtt dolgozott. Másik nagybátyám, Lajos bácsi fazekas lett, az ő műhelye szomszédos volt a kályhás műhellyel. Ebben a házban nőttem fel, ahol az agyag mindig kéznél volt, és mondhatom, beleszülettem a mesterségbe. Felidézem egyik legkorábbi emlékemet. Kisgyerek voltam még, amikor egy alkalommal kiürült az agyaggödör. Lajos bátyám azt mondta, most pedig kimegyünk a Göcsejbe. Ez a Csonkahegyhátat jelentette, amelynek metszett hegyoldalán helyezkedett el a bánya, ahonnan a helyi fazekasok az agyagot nyerték. Emlékszem, éppen elállt az eső, amikor megérkeztünk, a nap is kisütött, és a fényben csillogni kezdett az agyag. Gyönyörű látvány volt. Gyerekefjével úgy képzeltem, az egész Göcsej ilyen agyagból áll. Nagybátyám egyszer csak megszólalt, ez a mi kincs-bányánk, mondta. Természetes, hogy így tekintettek rá, hiszen az alapanyagot biztosította, a munkát, a megélhetést jelentette számukra. A levéltárban rábukkantam arra a korabeli céhlevélre, amely tanúsítja, hogy nagypám befizetett egy bizonyos összeget, és ezáltal részesült a csonkahegyháti agyagból.

– *Miben volt más vagy jobb az ottani agyag annál, mint amit más vidékeken lehetett megtalálni?*

– A göcseji agyag képlekeny, jól nyújtható volt, és ennek köszönhetően rendkívül vékony falú edények készülhettek belőle, ami különösen sokat jelentett a nagy tárolóedényeknél, könnyű súlyuk miatt. Egyébként tőlünk 30 kilométerre, az Őrségben hasonló minőségű agyag állt az ottani fazekasok rendelkezésére.

– *Honnan származott a Németh család? Tősgyökeres zalaegerszegiek voltak?*

– Nem. Családom apai ága noszlopi származású volt, de nagypám már Pápán született, ahol édesapját borkimérési jog illette meg, amolyan kárpótlás gyanánt, miután a szabadságharcban megsebesült. Híres kályhások működtek a városban, nagypám tőlük tanulta a mesterséget, majd külföldre indult, Ausztriában és Stájerországban is munkát vállalt. Húszesztendő volt, amikor hazatért, és Zalaegerszegen telepedett le. Talán azért éppen itt, mert valaki szólhatott neki, hogy szükség van kályhásmeisterre. Az emeletes műhely, amelyre gyermekkoromból magam is jól emlékszem, az ezerkilencszázas évek elején épült fel. A földszinten helyezték el a kemencéket, ugyancsak ott volt az agyag-előkészítő. Mindig szívesen néztem, ahogy a segédek mezítláb taposták simára az agyagot, melyben egyetlen szemcse nem maradhatott. Az emeletre került a formázóműhely, valamint nagypám külön műhelye. A helyiség közepén állt a legalább egy méter átmérőjű esztergagorong, melynek egyik végét a padlózatba, a másikat a mennyezethez rögzítették. Ez a műhely igazi szentély volt, ahová mi, gyerekek nem léphettünk be. Ha időnként mégis belopóztunk játszani, nagypám szigorúan kizavart bennünket.

– *Milyen kályhák készültek ott?*

– Erről sokat elárul az a korabeli hirdetés, amely 1901-ben a *Magyar Paizs* című hetilapban jelent meg a következő szöveggel: „Van szerencsém a n. é. közönség és a magas arisztokraczia becses tudomására hozni, hogy Zalaegerszegen, Újváros u. 31. és 33. sz. saját házamban levő dísz- és kályhakészítő telepemen és raktáromban minden, a mai kor és divat kívánalmainak teljesen megfelelő nagy választékú dísz-kályhák, a legújabb »Secession« és »Empirie« rendszerű, díszes kiállítású kályhák és építészeti díszítmények készletben vannak. A kiállítás és szilárdságért kezeskedem, s a legjutányosabb árban számítom. Szíves megrendeléseket kérve, maradtam kiváló tisztelettel: Németh Gábor agyag-

dísz- és műkályha-készítő.” Nagypám külön műhelyében készültek az egyedi, eszteregált kerek kályhák, ezeket többnyire az arisztokraták vásárolták meg, a kastélyokban ugyanis különleges darabokra volt szükség, különböző stílusú ornamentikával. Ilyen kályhákat kevesen tudtak készíteni, ha jól emlékszem, nagypámon kívül Győrben és Pécsen volt ennek mestere. A kevésbé tehetős nagyközönség számára a jóval egyszerűbb, szemes kályhák készültek. Felkereste nagypámat Malonyay Dezső néprajzkutató, aki *A magyar nép művészete* című könyvének negyedik kötetében részletesen beszámolt a műhelyről és a kályhagyártás folyamatáról. Amikor a szerző megkérdezte, hogyan készülnek ezek a kályhák, nagypám csak annyit válaszolt: „Csinálja az ember, ahogy tudja, a maga gusztusára.” Olyan példamutató szeretettel, alázattal és hittel folytatta a mesterséget, hogy az művészetté nemesedett a keze alatt.

– *Hogyan emlékszik vissza az égetések hangulatára?*

– Az égetés valóságos ünnep volt. A kemencét reggel begyújtották, és három árkában estig égett a tűz. Ilyenkor összejöttek a rokonok, barátok, szomszédok, még Takács bácsi, a rendőr is benézett, aki engem gyakran hatalmas köpenye alá bújtatott. Órákon át folyt a szó, meséltek egymásnak az emberek, és gyakran énekeltek. Ha csak tehettem, a közelben tartózkodtam, és tátott szájjal hallgattam a különböző történeteket, például az első világháborúról. Amikor a kemence morogni kezdett, mert nagy huzata volt, azt jelentette, hogy elérte a megfelelő hőfokot. Kiemeltek egy téglát a kemence falából, és benyújtottak egy hosszú, hegyes végű botot, aminek segítségével megállapították, kiolvadt-e már a máz. Ilyenkor le kellett zárni a tüzelőnyílásokat, nem volt szabad semmit rátenni a tűzre, mert könnyen redukció keletkezhetett, ami elszínezheti a mázakat. Vannak azonban szerencsés véletlenek, és meglepő, izgalmas alkotások is születhetnek a redukció következtében. Emlékszem például arra, hogy egy hófehér mázzal ellátott kályha gyönyörű füstszínűvé égett. A tűz ropogása közben elhangzó történetek mellett ugyancsak eszmélkedésemhez tartoztak, és különösen megindították gyermeki fantáziámat azok a mesék, amelyeket anyai nagypám adott elő.

– *Ő mivel foglalkozott?*

– Kudich nagypám vasutas családból származott, ő maga mozdonyvezető volt a déli vasútnál, az Osztrák–Magyar Monarchia idején Wiener Neustadtig irányította a szerelvényeket. Amikor besorozták, a tengerészethez került, s az akkor rendkívül korszerűnek számító Mária Terézia hadihajón teljesített szolgálatot. A hajót – a Zenta nevű fregattal együtt – Kínába vezényelték 1900-ban, a boxerlázadás idején. Nagypám sokat mesélt nekem azokról az időkről, hajókról, tengerekről, távoli vidékekről. Az említett két hajó fényképe ma is itt látható a műtermem falán.

– *Mindaz, amiről eddig beszéltünk, komoly indítást adott. Mikor került még közelebbi kapcsolatba az agyaggal?*

– Nagyon hamar. Minden alkalmat megragadtam, hogy beálljak édesapám vagy nagybátyám mellé, esetleg a segédek szorítottak nekem helyet maguk között, és a magam öröme, teljesen ösztönösen, gyurkálni kezdtem az agyagot. Abból készítettem valamennyi játékomat, lovat, kutyát, macskát, de még repülőt, hajót és pisztolyt is formáztam, egyszerűen mindent, amire gyerekként szükségem volt. Megengedték, hogy az én dolgaimat is betegyük a kemencébe a csempékkel együtt, és mindig izgatottan vártam, hogy előkerüljön a két kezem munkája. Korán megismertem az agyag törvényszerűségeit, kitapasztaltam, mit lehet abból megcsinálni, és mit nem. Rájöttem például arra, hogy tömörebben kell formázni, mert a vékony részek könnyen letörnek. Nagyobb gyerekként rendszeresen bejártam Lajos

bácsi műhelyébe, és csodálattal néztem, hogyan születnek a keze alatt a nagy hasú formák, a gyönyörű lakodalmas fazekak, a permetvizes vagy bugyigás korsók, a csutorák.

– *A második világháború idején tízesztendős volt. Milyen emlékei vannak abból az időszakból?*

– Több emlékem is van, valósággal belém égtek ezek a képek. Egyszer Gábor bátyámmal a raktár bejáratánál álltunk, onnan figyeltük a fejünk felett elhúzó amerikai liberátorokat. Egyszer csak éles süvítést hallottunk, nagybátyám hirtelen berántott a helyiségbe, lehasaltunk a földre, és ott vártuk meg, hogy elmúljon a veszély. A bomba nem messze tőlünk, a vasútnál csapódott be. Máskor pedig a szőlőhegyről láttam – ahol a családuknak volt birtoka –, amint a bomba eltalálta a vasútállomáson várakozó, lószert szállító vonatot. Mellette állt egy másik szerelvény, rajta a keszthelyi Balatoni Múzeum anyaga, a sümegi Darnay-gyűjteménnyel, valamint a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum műkincsei. Csaknem valamennyi megsemmisült az órákon át tartó robbanásokban. Közben orosz tankok és gyalogosok közeledtek a város felé. A németek az olajmezőket védték, s hamarosan megjelentek a Messerschmittek, az oroszok pedig lőni kezdték a gépeket. Mi éppen hazafelé tartottunk, és apám megparancsolta, hogy az egész család húzódjon egy betongyűrű alá. Olyan is előfordult, hogy az utcánkban esett le a bomba. Unokabátyámmal a szőlőhegyen voltunk, a szüleim és a húgom az összedőlt ház melletti pincében húzták meg magukat.

– *A helyi gimnáziumban tanult. Volt-e ott lehetőség tehetség kibontakoztatására?*

– Szakkör nem működött az iskolában, viszont volt egy kiváló rajztanárunk, Kaposy Antal, aki Csók István és Vaszary János növendékeként tanult a Képzőművészeti Főiskolán. Az egyik órára behozott egy Munkácsy-reprodukciót, és azt a feladatot adta, hogy formázzuk meg agyagból a köpülő asszony figuráját. Mivel az osztálytársaim hozánk jötték az agyagért, szegény lett volna, ha nem tudok megbirkózni a feladattal. Végül olyan jól sikerült, hogy a többiek is tőlem kértek segítséget, és néhányuk helyett elkészítettem a szobrot. Másik alkalommal Petőfi-fejet mintáztunk, és a tanár úr kitette a munkámat a katedrára, azon demonstrálta, hogyan kell mintázni. Akkor már rendszeresen formáztam szobrokat, főleg állatokat, amiket meg tudtam figyelni az udvaron, de olyan embereket is, akiket a környezetemben láttam, és érdekesnek, jellegzetesnek találtam. Szobraimat bevontam kerámiamázzal, majd kiegészíttem a kemencében. Segédeink közül különösen jó viszonyban voltam a muravidéki Marusics Ferencel, aki Kisszabadvárról érkezett. Időnként hazament a falujába, én pedig rábeszéltem, hogy vigyen magával néhány agyagfigurát, amit készítettem, és adja el az ottani búcsúban, vagyis már legkorábbi munkáim értékesítésre kerültek. Olyan meghatározó élményekkel találkoztam gyermekkoromban, amelyek később a kerámiaművészet közelébe sodortak. Nem is volt más gondolatom, csak azt akartam folytatni, amit felmenőim elkezdtek.

– *A háború után azonban a kisebb műhelyek államosításra kerültek, így az önöké is?*

– Igen. Nagypám akkor már nem élt, édesapám pedig – meghallva az idők szavát – elébe ment a változásoknak. Megkereste a helyi kályhásokat, fazekasokat, és javasolta, hogy álljanak össze. Ő maga felajánlotta a család műhelyét. Talán ennek is köszönhető, hogy ott maradhatott, és műszaki vezetőként dolgozott egykori műhelyünkben, amely eleinte kisebb manufaktúráként működött, majd nagyobb üzemmé fejlesztették, s abból jött létre a zalaegerszegi cserépkályhagyár. Apámat sohasem hallottam panaszkodni, szerette a munkáját, őt pedig megbecsülték, elismerték a szakértelmét és hagyták dolgozni. Az érettségit követően én is a gyárba kerültem inaként – pontosabban az akkori szóhasználatnak megfelelően átképzős tanulóként –, még segédlevelet is kaptam, később szakmunkás lettem, apám és nagybátyám keze alá dolgoztam.

1975 Zalaegerszeg, Megyei Körház, Gyógyítás (részlet)

Meditáció 1986, agyagmázás samott, 74×49 cm

Kezdet 1986, agyagmúzas samott, 70×46 cm

Mílovárnó 1993, agyagmázás samott, 116×80 cm

Európa elrablása 1973, agyagmázás samott, 70×80 cm

Pihenő nő 1993, agyagmázás samott, 55 cm

Gondolkodó 1993, agyagmázás samott, 55 cm

1983 Zalaegerszeg, Keresztury-ház, Szülőföld (részlet)

Pihenő férfi 1985, agyagmázás samott, 50 cm

2001 Százhalombatta, Diszkút, Csodaszarvas-legenda (részlet)

Kecske 1993, agyagmúzas samott, 88 cm

Szerzetes korsó – Monk pitcher, 1982

1970 Harkányfürdő, Az örögszántotta hegy legendája (részlet) (2)

1997 Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, Zalavármegyei koronaőr

2004 Barnakpuszta Lovarda, Lovas solymász

Sarlós madonna, 1988, agyagmázás samott 80x46 cm

– *Aztán a gyárral mi lett? Meddig működött?*
– A kétezres évek elejéig. Kivitték a külvárosba, ahol új gyárépületet húztak fel, és modern felszereléssel látták el a gyárat. Ott már gépi préselés folyt, elektromos kemencéket állítottak fel. Aztán az üzemet megvásárolta egy német cég, ám hamarosan továbbadta, előbb Nyíregyházára, majd Ukrajnába került. Így sorvadt el egy olyan iparág, mely ebben a városban több mint száz éven át virágzott.

– *Gyári munkája mellett folyamatosan mintáztott?*
– Igen. Töretlen lelkesedéssel készítettem a szobraimat, amelyek a felkészülést jelentették a főiskolára.

– *Nem vezetett azonban egyenes út odáig, hiszen kiskapitalista volt, nem számított jó kádernek.*
– A származásom valóban nem volt megfelelő, de én nem mentem be egykori iskolámba a szükséges papírokért, hanem magamtól jelentkeztem a főiskolára, és szakmunkásként nagyobb eséllyel indultam. Ráadásul a gyár akkori igazgatója, Katarzsinszky János (nem szakmabeli volt, hanem kőbányász, különben nagyon rendes, jó szándékú ember) kiállította a megfelelő igazolást, és javasolt engem a felvételi vizsgára. Asztalos nagybátyám, Simon József készített nekem egy faládát, melynek három rekeszébe belehelyeztem a kiválasztott szobrokat: egy lovas János vitéz-figurát, egy pihenő juhászt, valamint, a biztonság kedvéért, egy Lenin-fejet. Írtam egy levelet, melyben kértem, hogy ha alkalmasnak találnak a felvételi vizsgára, küldjenek értesítést annak időpontjáról. A csomaggal együtt postáztam a levelet, és hamarosan meg is érkezett a válasz, mehettem felvételizni. Sok diákot hívtak be, voltak köztük jó káderek, és sokan művészeti iskolából érkeztek, jóval felkészültebbek voltak, miközben én csak magamtól, autodidakta módon tanultam mintázni, rajzkészségemen is sokat kellett fejleszteni. Szerencsém volt, mert Borsos Miklóshoz kerültem.

– *Milyen feladatot kapott?*
– Meg kellett mintázni egy részletet Michelangelo Dávid-szobrának fejéről. Nehezen boldogultam, de végül jól oldottam meg a feladatot. Borsos azt mondta, felvesz, annak ellenére, hogy nincsenek papírjaim, majd megkérdezte, van-e valaki, akinél szállást kaphatok Budapesten. Mivel ilyen nem volt, diákszállón helyeztek el. Hazatérve nem maradt más választásom, be kellett mennem a gimnáziumba az okmányokért. Az igazgató jóindulatú ember volt, elővette az iratokat, és korrigált mindent, ami negatív volt a jellemzésemben.

– *Édesapja mit szolt ahhoz, hogy a fia főiskolára került?*
– Talán még nálam is boldogabb volt, hiszen nekem sikerült, ami neki annak idején nem jött össze, bennem látta megvalósulni az álmát. Ő ugyanis kitűnően rajzolt, gimnazistaként rajz szakkörre járt, szeretett volna bekerülni az Iparművészeti Iskolába, később pedig Frankfurtban akarta folytatni tanulmányait. A gazdasági válság idején azonban nagyapám hazahívta, mert itthon a műhelyben volt rá szükség.

– *Önt milyen légkör, milyen szellemiség fogadta a főiskolán?*
– Mindannyian nagyon szerencsések voltunk, mert kiváló mesterek vezették a főiskola tanszékeit. Ferenczy Noémihez a textil, Kaesz Gyulához a belsőépítész, Gádor Istvánhoz a kerámia tanszék tartozott. Borsos Miklós indította el a díszítőszobrász tanszéket – ennek részeként működött a kerámia, a porcelán és az ötvös szak –, ahová én is jártam. A főiskolán nem hagyományos, tanterv szerinti oktatás folyt – ilyen is

volt persze –, hiszen mestereink igazi műhelyszellemet teremtettek meg. Reggeltől estig bent voltunk, csináltuk a magunk munkáit, és nem a szocreál elvárásainak kellett megfelelnünk.

– *Mit tanult elsősorban mestereitől?*

– Gádortól főként a szakma szeretetét, a szakma iránti alázatot tanultuk. Művészként nagyon érdekes utat járt be, hiszen a népművészet felől indult, majd eljutott a modern törekvésekig. Nélkülözhetetlennek tartotta, hogy mindent megtanuljunk a kerámiáról, mert csakis a mesterségen keresztül vezethet az út a művészet felé. Nála készítettünk murális munkákat, épületek falára, külső homlokzatára dolgoztunk. Később is gyakran meglátogattam Cházár András utcai otthonában. Borsos a szomszédos műteremben alkotott. Előfordult, hogy sokáig felénk sem nézett, amikor viszont bejött korrigálni, olykor a legváratlanabb pillanatokban, két-három mondattal helyére tette mindazt, amivel napokon keresztül küszködtünk. Nagyon szigorú ember volt, ugyanakkor lelkesedni is tudott, ha valami jót látott. Később jöttem rá, hogy bennem, és rajtam kívül másokban, azt a romantlan tehetséget fedezte fel, amit ki tudott bontakoztatni, és alakítani lehetett. Borsos maga is az igaz művészetet képviselte, ami sugárzik az emberből, és mentes minden külsőségtől. Páratlan tisztaságot, plasztikai erőt tükröztek az általa mintázott szobrok, domborművek és érmék, amelyek csak a klasszikus művészettörténeti korok alkotásaihoz hasonlíthatók. Számos történetem van vele kapcsolatban. Talán másodéves lehettem, amikor mintáztam egy kubikost. A kollégáimnak nagyon tetszett, és javasolták, mutassam meg tanárunknak. Bevittem hozzá, és mondtam, hogy ezt a nyári szünetben csináltam, fejből. Mire ő szigorúan rám nézett, és azt mondta, maga ezt nem fejből csinálta, hanem hasból. Borsos érméi komoly figyelmet keltettek, és mivel rám is nagy hatást tettek munkái, megpróbáltam az éremvésést. Egy Tizian-fejet készítettem, amit a műhely asztalán hagytam. Mint később kiderült, a mester megnézte. Éppen ebédelni indultam, amikor szembejött velem a főiskola kertjében, megállított, és azt mondta, maga nem kapirgált, hanem vésett. Ez komoly elismerés volt. Ráadásul behívott a műtermébe, és megmutatta, hogyan kell hengert vésni.

– *Diplomamunkáját 1958-ban készítette el. Hogyan készült fel erre?*

– Mivel Borsos végig figyelemmel kísérte fejlődésünket, pontosan tudta, kinek a tehetségéhez, érdeklődéséhez milyen feladat illik. Nekem egy falikút megtervezése mellett egy budai kiskocsma bejárata fölé borpincecégért kellett készítenem. Viszonylag hamar eljutottam Kodály Zoltán daljátékának nagyotmondó hőiséhez, és a zenemű atmoszférája összekapcsolódott bennem a mézeskalácsok színes motívumaival. Igyekeztem követni a pásztorművészet szellemiségét, formavilágát és arányait. Kis mokány lovat formáltam, melyre nyújtott huszárfigurát ültettem. A szobrot színes majolikamázzal vontam be – a sárga és a kék vált dominánssá –, ami jól passzolt a mesék hangulatához, a forma és a szín találkozása reményeim szerint kedvessé, játékosá tette a művet. László Gyula bírálta diplomamunkámat, aki nagyra értékelte az agyag természetességét, élményszerűségét. Kapcsolatom vele később is megmaradt, ő vezette be 1960-as kiállításomat a Göcseji Múzeumban – ekkor léptem először a nyilvánosság elé –, és nagy megtiszteltetést jelentett számomra, hogy további kiállításaim megnyitását is szívesen vállalta.

– *A nagyobb küzdelem ekkor, a főiskola elvégzése után várt önre, hiszen a diploma birtokában nem vált azonnal művésszé, ahhoz ki kellett alakítania saját alkotói világát. Ez hogyan sikerült? Milyen úton indult el?*

– A főiskolai oklevél mellé egy évre szóló ösztöndíjat kaptam, szállással és teljes ellátással, vagyis tovább dolgozhattam az ottani műtermekben. 1959-ben, a Tanácsköztársaság

kikiáltásának negyvenedik évfordulója alkalmából kiállítást terveztek a főiskola műcsarnokában. Borsos szöveget, hogy én is készítsék valamit erre az alkalomra. Bajban voltam, mert sokáig nem jutott eszembe semmi, nem akartam tematikus művet létrehozni. Az idő azonban egyre jobban sürgetett, és végül váratlanul felmerült bennem a gall kakas ötlete. Korongolt elemekből, csövekből és kúpokból építettem fel a szobrot, az ujjaim nyomát több helyen benne hagytam. Így született meg a teli torokból hajnalt rikoltó kakas, melynek nyakát kissé elfordítottam, ezáltal természetesebbnek, erőteljesebbnek tűnt. Akkoriban egyfajta krómoxidos mázzal kísérleteztünk a műhelyben, s azzal vontam be a szobrot. A magas hőfokon ez a máz kettévált, s az így létrejövő vörös és fekete szín még hangsúlyosabbá tette a szobor plasztikai erejét. Mindez újdonságnak hatott a szocreál világában. Borsos láthatóan elégedett volt az eredménnyel. Rá akartam írni, hogy 1919–1959, a mester azonban azt mondta: Tudja mit? Ne írjon rá semmit. A szobor több kiállításra eljutott, majd az Iparművészeti Múzeum tulajdonába került. Másolata a Göcseji Múzeum állandó kiállításán jelenleg is megtekinthető.

– *Az ösztöndíj letelte után egyből visszatért szülővárosába? Más lehetőséget nem is keresett?*

– Meghívtak a zsenyei művésztelepre, ahol inspiráló környezetben tölthettem a nyári hónapokat. Utána jó állást ajánlottak Hódmezővásárhelyen, én azonban akkor már elhatároztam, hogy hazajövök. Végül karcagi születésű barátom, Végvári Gyula ment helyettem Vásárhelyre. Lajos bácsi műhelyét nem érintette az államosítás – ott dolgozott az unokabátyám, ifjabb Lajos is –, átmenetileg annak sarkában alakíthattam ki első műtermemet. Építettünk nekem is egy tokos, dupla falú, fatüzeléses kemencét, abban égettem ki a munkáimat. Körülvetek és meghílettek a festett tálak, tányérok és korsók, kéznél voltak a színes oxidok, agyagfestékek, és azokkal vontam be a szobraimat. Ott készült az első, négy négyzetméter nagyságú színes csempeképem a balatonföldvári iskola falára.

– *Közben visszament a gyárba?*

– Igen. Műszakvezető, gyártás-előkészítő lettem, ami azt jelentette, hogy új kályha-csempekéket kellett terveznem. Egy alkalommal megkeresett Vass Antal belsőépítész, aki a főiskolán tanított, és az újonnan létesült kőbányai vásárcsopont pavilonjait tervezte, és megbízott húszezer csonka gúla alakú fagyálló idom gyártásával. Mindez jelentős bevételt hozott a gyárnak, és számomra is tanulságos munka volt, mert felkészülhettem a domborművekre, kikísérletezhettem azokat az anyagokat, amelyeket később is használtam.

– *Hogyan sikerült saját, különálló műteremre szert tennie?*

– A gyár szemközti irodahelyiségét kiürítették, mert felépült az új irodaház. Említettem az igazgatónak, hogy milyen jó lenne az nekem műteremnek. Ő azonban először nem akarta átengedni. A megyei első titkár, Darabos Iván gyakran megállt mellett, ha arra járt, és megkérdezte, min dolgozom. Beszélgetésünkből az is kiderült számára, hogy szükségem lenne saját műteremre. Végül az ő közbenjárására kaptam meg az említett helyiséget. Később a város egyik tanácselnöke, Kustos Lajos, aki nagy művészetbarát volt, kezdeményezte, hogy építsenek műteremlakásokat. Ezek egyikében élek és dolgozom jelenleg is. Kaptunk annyi kedvezményt, hogy a műterem alapterülete nem számít bele a lakbérbe.

– *A hatvanas évek végén döntött úgy, hogy eljön a gyárból, és – mai szóval élve – szabadúszó lesz.*

– Igen, de ehhez egy nagyobb megbízás is kellett, mégpedig a harkányföldői harminc-hét négyzetméteres falikép elkészítése.

– *Hogyan jutott ahhoz a munkához?*

– Az előző rendszer pozitív intézkedése volt az a rendelet, melynek értelmében a beruházó az építkezések után befizetett egy bizonyos összeget a központi kasszába, s ezt közintézményekben, iskolákban, köztereken műalkotások felállítására fordították. Elosztásáról a Képző- és Iparművészeti Lektorátus döntött, pályázat vagy meghívás útján választották ki az alkotókat. Éveken keresztül kaptam ezúton különböző megbízásokat. Születtek persze olyan alkotások, amelyek a kommunista ideológiát közvetítették, de voltak olyan művészek, akik az említett támogatás segítségével töretlenül járták a maguk számára kijelölt utat. A harkányi dombormű kiindulópontja *Az ördögszántotta hegy* című népmese volt – ezt dolgozta fel versében Pákolitz István –, amely elmeséli a fürdő keletkezésének történetét. A befogadó figyelmét elsősorban a főalak, az ördög vonja magára, aki haragra gerjedt, leugrott a hegy-csúcsról, és ahol a földbe fúródott, a néphit szerint ott fakadt fel a harkányi bűdös víz.

– *Milyen módon dolgozott?*

– Még gyári éveim alatt jöttem rá, hogy ha kubusokból kerámiaszobrot tudok építeni, ugyanez megvalósítható domborművek esetében is. Próbaképpen készítettem kályhacsempe méretű alkotásokat, ezeken János vitéz, Don Quijote, a Sárkányölő, valamint a Filozófusok alakját örökítettem meg. Talán ennek is köszönhető, hogy megkaptam a harkányi munkát. Módszeremet próbáltam nagyobb méretben továbbfejleszteni. Előbb minden alkalommal rajzos vázlatot készítek, majd pedig makettet, vagyis a dombormű bizonyos részletének kicsinyített változatát kiégetem, és azt nyújtom be a bírálóbizottságnak abban az esetben, ha pályázat útján dől el a megbízás. A vázlat persze csak kiindulópont, mert minden akkor dől el, amikor az elemek egymás mellé kerülnek. Korongozva készítem a dombormű egyes darabjait – főként csövekre, gömbökre, kúpokra, illetve azok félbevágott metszeteire kell gondolni –, s ezekből építem fel az alkotást. Emlékszem, javában dolgoztam a harkányi munkán, amikor Borsos Miklós meglátogatott műteremben, hosszasan nézte a száradó elemeket, és elismerően szólt róluk. Egyes részleteit bemutattam 1969-ben a Képcsarnok Derkovits Termében rendezett kiállításon. László Gyula megnyitójában külön kiemelte, mennyire újszerűen alkalmazom képzőművész szemlélettel azt a hagyományt, amit a népi fazekasságtól örököltem. Mellette a Televízió Galériájának tizedik adásában szerepeltem, közel egyórás portré készült rólam. A műsort Somogyi József szobrászművész, Rapcsányi László és Poór Klára vezette. A harkányi domborművet egy kőfalra építettük fel, s az egyik fürdőmedence mellett került elhelyezésre.

– *Mi lett a sorsa ennek a domborműnek?*

– Több mint harminc évig a helyén maradt, majd amikor bővítették a fürdőt, el kellett távolítani. Ez úgy történt, hogy az egyes elemeket vaskeretbe helyezték, majd hátulról bontani kezdték a falat, és darabokban leemelték a domborművet. Elraktározták azzal az ígérettel, hogy valamikor visszaépíthetjük, ám erre azóta sem került sor.

– *Nem sokkal a harkányi munka után újabb nagy feladat várt önre, hiszen a zalaegerszegi fedett uszoda több mint húsz méter hosszú és százhusz centiméter magas frizét kellett elkészítenie. Hogyan közelítette meg a témát?*

– Arra törekedtem, hogy a horizonton érzékelhető legyen a lebegés, és a vízi mitológia jellegzetes alakjait, a tengerek állatvilágát ábrázoltam. A dombormű két oldalát két hajó zárja, egy mai és egy régi gálya. A hajók oldalát vagy a vitorlákat nem tudtam átfogni korongon, így azokat lapokból raktam össze. Az uszodát Szerdahelyi Károly építész barátom tervezte, akivel három évtizeden keresztül együtt dolgoztunk. A belső térben helyeztük el az alkotást, a harkányi munkához hasonlóan kék hátteret alakítottam ki, abból tűnik elő a dombormű.

Sajnos a fürdőben lévő klór erősen kikezdte az egyik részét, de az uszoda felújítása alkalmával restaurálásra került, és most teljesen jó állapotban van. Utána készült az épülő kórház bejárati folyosójára egy tizenhárom méteres fríz, mely a gyógyítás történetének fontosabb állomásait mutatja be különböző motívumokkal. Köztéri munkáimra úgy tekintek, hogy azok valóban a köznek szólnak, és nem pusztán ábrázolnak, hanem gondolatébresztő mondanivalót közvetítenek. Ha nem szólítják meg a befogadót, nem sikerültek igazán jól.

– *A fali munkák felhelyezése, rögzítése hogyan történik?*

– Mindenekelőtt felépítem a domborművet a korongolt elemekből, majd a megfelelő helyeken kisebb darabokra vágom oly módon, hogy a raszterek ne legyenek láthatóak. A rögzítés hasonlóképpen történik, mint amikor csempéket vagy mozaiklapokat illesztünk a helyükre. A habarcsot feltesszük a téglafalra, abba építjük bele az egyes elemeket, amelyeknek pontosan illeszkedniük kell egymáshoz. Ha szükséges, utólag még fugázóanyaggal korrigálok. Az említett munkát évtizedeken keresztül állandó csapattal, kőműves, kőfaragó és restaurátor közreműködésével végeztem.

– *A hetvenes évek elején hosszabb időre Olaszországba utazott. Hogyan termékenyítették meg művészetét az ottani tapasztalatok, az itáliai kultúrával való találkozás?*

– Munkáim már másodszor vettek részt a faenzai biennálén, amikor sikerült kijutnom Olaszországba. A meghívást épp a Televízió Galériájának köszönhetem. Megjelent ugyanis egy újságcikk a *Magyar Hírek*ben. Az újságíró, Salamon Pál hét kérdést tett fel nekem. Utolsó kérdése az volt, hová mennék legszívesebben tanulmányútra. Rávágtam, hogy Görögországba vagy Olaszországba. Néhány héttel később levelet kaptam Bolognából, Kisfaludy Dala Béla festőművésztől, aki 1935 óta élt kint, és a Palazzo Bentivoglióban volt műterme. Levelezni kezdtünk, és hamarosan meghívott feleségemmel együtt. Emlékszem, éjjel érkeztünk a Via Belle Arti nyolc elé, a taxisnak oda akartam adni a fuvardíjat, mire valaki megfogta a karom, és azt mondta, hagyjam csak, majd ő elintézi. Így ismerkedtünk meg személyesen Béla bátyámmal, akivel jó barátságba kerültünk. A műteremben kaptunk szállást, és bejártuk Olaszország egy részét, főként azokat a helyeket kerestük fel, amelyek számomra tanulságosak lehettek. Különösen vonzottak a Robbia család – elsősorban Luca della Robbia – alkotásai. A művész kerámiamázzal fedte be igényesen megmintázott domborműveit, vagyis nem érzékeltette anyagszerűségüket. Csodálattal néztem ezeket, ám valósággal földbe gyökerezett a lábam, amikor megláttam az etruszk szarkofágokat. A terrakotta természetessége úgy hatott, mintha hullámsírból léptek volna elő azok az emberek, akiknek emléket állítottak. Kinti tapasztalataim többek között ráébresztettek arra, hogy saját világomtól idegen az erős szín dominanciája. Éppen ezért magam kísérleteztem ki a megfelelő agyagmázat oly módon, hogy a vasoxidban gazdag agyagot transzparens mázzal, voltaképpen üveggel kevertem. Ezzel nyers állapotban bevonom a dombormű teljes felületét, majd helyenként, ahol világosabb árnyalatot szeretnék létrehozni, visszatörök belőle. Úgy érzem, ezáltal még plasztikusabbá, erőteljesebbé válik az alkotás, és azt a látszatot kelti, mintha ősi patina vonná be, hangsúlyozva az anyag természetességét. Egyébként később visszamehettem volna Olaszországba, kaptam ugyanis az uszodai frízem alapján egy három évre szóló meghívást, egy óceánjáró belső társalgóját kellett volna domborművekkel díszíteni, de az már nem valósult meg, mert a családom nem jöhetett volna velem.

– *Az imént elmondottakhoz hasonlóan gondolkodott az agyagszobrokról is?*

– Igen. Korai szobraimat még mintáztam, azok formavilágához és témájához jól passzoltak az erősebb színek. Később azonban, ahogy áttértem a korongozásra, elhagytam a

különböző festékeket, mert rájöttem, az agyagmázak jobban aláhúzzák a formát, egy színen belül mutatnak sötétebb és világosabb tónusokat, vagyis a színek kavalkádja helyett a forma szépségével és az anyagszerűséggel, a cserép „hangjával” fejezik ki a mondanivalót. Számomra ezek is színesek, de nem tarkák, nem tűnnek túldisztítottak, és úgy érzem, hitelesebben tükrözik azt a hagyományt, amelyhez ragaszkodom. Az etruszk agyagszobrok mellett előképnek tekintem az útszéli kőfaragványokat, mert azokat olyan mesteremberek készítették, akik nem tanultak mintázni, a maguk naiv egyszerűsége, ízlésvilága szerint közelítették meg témáikat. Nem akartak ők művészettel foglalkozni, csupán a szépség iránti vágy készítette őket arra, hogy formába öntsék gondolataikat, s mindazt, amit maguk körül tapasztaltak. Szívvel-lélekkel teremtették meg alkotásaikat, sugárzik belőlük a szeretet, a gondolat tisztasága, a forma öröme. Az arányokkal hasonlóképpen bánok, mint a pásztorművészet, vagyis kiemelem, nagyobbban ábrázolom, ami számomra fontos.

– *A Múcsarnok három termében 1976-ban rendezett kiállítása összegezte mindazt, amit addig létrehozott. Mit jelentett önnek akkor ez a megmutatkozás?*

– Nagyon fontos volt számomra, elsősorban azért, mert eljöttek a mestereim és a művésztársak, a megnyitót Borsos Miklós vállalta. A látlat alapvetően kedvező fogadtatásban részesült, többen méltatták a szaksajtóban is. Voltak azonban olyanok, akik számon kérték rajtam, hogy változatlanul ugyanazzal a technikával, formavilággal dolgozom, és a szememre vetették, hogy egy helyben járok.

– *Vadas József, az Élet és Irodalom kritikusja például így fogalmazott: „Németh János fazekascsaládból származik. Ez a tény akár életrajzi adat is lehetne, ha Németh János – történetesen – festene, vagy – uram bocsá’ – a hollóházi porcelángyárban formaterveket készítené. De Németh Jánosból nem festő lett: az Iparművészeti Főiskolára járt és (...) maradt az, aminek indult: diplomás iparművészként is fazekas. A mestersege elhalásáról szóló elméletek és a design térhódítása korában minden művét kézi korongolással készíti.”*

– Borsos azt mondta, amikor elolvasta, hogy ne törődjek vele, a görögök is csak fazekasok voltak. Nem tagadom, akkor mégis rosszszulesett a kritikus megjegyzése, de ma már boldogan vállalom. Évtizedekkel ezelőtt elkezdtem dolgozni azzal a módszerrel, ami mellett máig kitartok, őrzöm ennek szellemiségét, folyamatosan alakítom, próbálom minél egyszerűbbé, ugyanakkor gazdagabbá is tenni. Elismerem, hogy bizonyos szempontból nem korszerű, amit csinálok, de azt nem hiszem, hogy egy helyben járok. Vallom, hogy a mesterséget meg lehet tanulni, de művészként talán egy élet is kevés ahhoz, hogy az ember eljusson a legtisztább gondolathoz és formához. Nem tudok belefáradni, mert a szüntelen tanulás és keresés frissen tart, mindig felfedezek valami újat, ami addig ismeretlen volt számomra. Azt szoktam mondani, én újat nem tudok csinálni, csak más. Az elődök hagyatékához hozzáteszem a magam üzenetét.

– *A későbbi murális munkák közül melyek voltak a legfontosabbak?*

– Pályám fontos állomásának tekintem a Kölcsey Ferenc Gimnázium aulájának húsz négyzetméteres domborművét. A csodaszarvas-legenda szimbolikus megfogalmazását állítottam középpontba, és belecsempésztem a mi vidékünket, a csodálatos dunántúli tájat. A hétágú gesztenyefa (ez a faj Zalának egyik őshonos fája) a hét törzset jelképezi. Rajta a madarak a megtelepedés, a fészekrakás szimbólumai. A csodaszarvas megtorpan, és egy pillanatra visszanez, vezeti Hunort és Magort, a madár szinte a szájából röppen fel. A jellegzetes göcseji kontyos harangláb kötelét két földből kinyúló kéz rántja meg. A harang kondulása születést, halált, ünnepet, gyászt egyaránt jelez. A szántásban felbukkanó amfora arra utal, hogy ez a vidék Pannónia provincia volt a Római Birodalom idején.

Árpád vezér a gyökerek közt pihen, úgy érzékeljük, mintha belőle nőne ki a fa. A tájhoz tartozik a búzamező, a kalászkok tipikus korongolt formaként szinte kelyheknek látszanak. A fa mögött felsejlő szőlő ugyancsak a vidék gazdagságát fejezi ki.

– *Ezen a domborművön erősebb színeket láthatunk.*

– Igen, mert arra törekedtem, hogy a gimnázium világos teréből kitűnjön, s mellbe vágja a betérőt. 1989-ben Keresztury Dezső avatta a domborművet, aki soha nem mulasztotta el, hogy meglátogasson, amikor hazatért szülővárosába. Nem sokkal a halála előtt körbeautóztuk a zalai dombokat, s még egyszer utoljára végigpásztázta a számára oly meghatározó tájat. Szülőházának falára készítettem születésének száztedik évfordulója alkalmából egy domborművet. A költő családjának anyai ága a Balaton-felvidékről, Nemesgulácsról származik, próbáltam ezt a kötődést is megfogalmazni. A horizonton parasztnő látható, karján gyermekét tartja, egy holdsarlón áll, mely akár az égen két csillag közt lebegő hajóra is emlékeztetheti a szemlélőt. A felröppenő, majd a földre visszatérő madár ezúttal is az életutat jelképezi. A horizont alatt felsejlik a Badacsonyi kősapkája, mely koporsót is idézhet, de ott terem a szőlő, a termékenységet, az élet, a táj gazdagságát jelezve. A fákkal és szőlővel övezett út a végtelenbe vezet, s ebbe írtam bele a Dunántúli hexameterek első versszakának utolsó két sorát: „Itt, itt a helyünk: szemeinkben a távol / éggel az itthoni föld fészke alá.” Magam sem tudnám szebben megfogalmazni, mit jelent kötődni ehhez a városhoz, a tájhoz.

– *A gimnáziumi munkát követően megbízták a canberrai magyar nagykövetség fogadóterében elhelyezésre kerülő dombormű elkészítésével. Talán segítettek ebben a korábbi alkotás tapasztalatai.*

– Igen, annak tanulságait mindenképpen felhasználhattam. A canberrai domborművön a népviseletbe öltözött férfi és nő tartja az életfa ágát, melynek középső bimbójából a magyar címer bomlik ki. Az ég horizontján a nap, a hold és a csillagok között nyáját őrző pásztor hever. A domboldalon kopjafa és harangláb látható, míg a falkép alsó részét a magyar táj állat- és növényvilágának jellegzetes motívumai foglalják el. Csodálatos érzés volt, hogy a két kezem munkájával átmenthettem valamit a magyar hagyományokból, a hazai táj varázslatos szépségéből egy távoli kontinensre. Az ottani nagykövetség épülete a nemzeti sajátosságokat tükrözi, két szárnyát tornácós folyosó köti össze, mely éppen az általam készített reliefhez vezet.

– *Néhány évvel később, 1995-ben született meg a Szent Rókus-dombormű.*

– Ez annak az épületnek a három méter magas fali fülkéjébe került, melyben az egykori ispotály működött. A dombormű főalakja a vándor, aki útközben sebes lett. Oldalán orvosságos üveg, egyik kezével sebére mutat, másikkal a botot fogja. A kezét szándékosan kiemeltém, nagyobbak ábrázoltam a test arányaihoz képest. Mellette látható kutyája, aki hű társa volt a hosszú úton, ha kellett, ételmezt hozott gazdájának. A felröppenő madár az ég felé indul, jelezve ezzel az örök körforgást, a földi és az égi vándorutat, egy olyan szent emberét, aki egész életében a szegények, az elesettek támogatója, a betegek ápolója volt.

– *Tegnap sétánk során néhány másik mellett a szóban forgó alkotást is megtekintettük. Bevallom, rám a Szent Rókus-dombormű hatott legerősebben.*

– Magam is úgy érzem, ekkor jutottam el a kiteljesedéshez, az addigi törekvések szintéziséhez, mert gazdagabbá vált a részletek kidolgozása. Ahogy a zenében szükség van a ritmusra, a szünetre, hogy megértsük a mondanivalót, a domborművek, szobrok esetében is kell az átmenet, olyan kifejezési forma, mely szervesen hozzátartozik az alkotáshoz, de megtöri annak monotonitását. Ezt is Borsos Miklóstól tanultam.

– *A millennium alkalmából több alkotással is jelentkezett. Melyek voltak ezek?*

– Egy díszkút került Százhalombattára, a Makovecz Imre által tervezett templom előtti térre. Ezúttal is Szerdahelyi Károlyval dolgoztam, aki sajnos nem sokkal utána meghalt. Egy sasszárny alakú formát hoztunk létre, abba építettem bele a domborművet, melyen a csodaszarvas-legendát, Hunor és Magor történetét gondoltam újra. Ugyancsak 2001-ben mintáztam Szent István király portréját Mendére, valamint Szent Mihály domborművét, mely Zalaszentmihályon látható.

– *Mennyire kíséri figyelemmel a hazai kerámiaművészet újabb fejleményeit? Mit gondol róluk?*

– Leginkább azt látom, hogy a divathoz próbálnak igazodni, a technikára, a trükkökre támaszkodnak, arra törekednek, hogy minél meghökkentőbb legyen a műalkotás. Olykor alig tudom megkülönböztetni a kerámiát a fémeektől. Vannak persze figyelemre méltó munkák, de tőlem távol áll ez a fajta korszerűség. Én sosem követtem a divatot, mindig a magam útját jártam. Úgy szoktam fogalmazni, hogy nem korszerű szeretnék lenni, hanem időszzerű a munkáim által.

– *Lassan beszélgetésünk végére érünk. Ennyi idő alatt aligha lehet kitérni e gazdag pályára valamennyi meghatározó momentumára, de talán sikerült számba vennünk a legfontosabb állomásokat. Németh János nemrég a Nemzet Művésze lett, életművét ezzel is elismerték. Mi foglalkoztatja mostanában? Milyen tervei vannak?*

– Szeretnék egy olyan kiállítást létrehozni, amely áttekintést ad az életmű egészéről. A tervek szerint erre jövőre a Vigadóban kerülhet sor. Az összegzés igényével szeretném megmutatni, honnan indultam és hová jutottam. Olyan válogatást képzeltem el, amiből magam is tanulhatok, de talán még az utánam jövők is. Persze az is lehet, hogy amit én csinálok, nem tud iskolát teremteni, és velem megszűnik. Ugyanakkor az sem kizárt, hogy valaki felfedezi a munkáimat, magáénak érzi a törekvéseimet, s az általam kitaposott úton halad tovább. Ki tudja?

Csatári Bálint

Térbeli történelem és időbeli földrajz

Településtörténeti kutatások: Solt–Tételhegy,
Kiskunfélegyháza, Amler-bánya

Elisé Reclus híres mondatának rövidített változatát adtam e kis könyvbemutató szöveg címéül. Ez a mondat jutott ugyanis először eszembe, mikor e kellemes simítású és komoly tartalmú könyvet személyesen Somogyvári Ágnestól átvettem és belepillantottam. Igen, a könyv nagyszerűen reprezentálja azt, hogy a földrajz valóban térbeli történelem, a történelem pedig időbeli földrajz. Számomra mint geográfus számára ez eddig sem volt kétséges, de most valamiképpen és egyértelműen érzékelttem ugyanennek az állításnak az átélését és igazát a kötet régész és történész szerzőinek részéről is. Élvezettel tudtam tehát emiatt is olvasni ezt a munkát, mert egy valóban nagyon különös földrajzi hely, számtalanszor szinte misztikus érzeteket keltő terének őstörténete meglehetősen plasztikusan bontakozott ki előttem.

Ez volt számomra az első nagy meglepetés az e könyvvel való találkozásakor, azon túl persze, hogy eddig is közel állt hozzám, mint érdeklődő alföldi kutatóhoz a régészet. E tekintetben az első élményeim 1955 kora őszére nyúlnak vissza, amikor első osztályos voltam, s az akkor fiatal és ambiciózus régész, Kalicz Nándor ásott ott Biharban, Zsákán, a Vár-dombon, a mi falusi állatorvosi szolgálati lakásunk kertjében. Négy méter mély volt a feltárás. S csodálatos kincseket talált. Hatalmas őstulokfejet, újkőkori női szobortöredéket. S mint a jeles régész írta később erről a feltárásáról: jelentős hely volt ez, ahol egykor végbement az ún. „neolitikumi” forradalom, s az akkor ott élő népek földművelésbe fogtak, majd kifejlesztették az agyagművességet. Gyermekkoromban, éppen ezen élmények hatására, sokáig régész szerettem volna lenni, amit csak erősített, hogy minden ősszel a szege-di József Attila Tudományegyetem régészhallgatói is felkeresték a kertünket, s boldogan vitték magukkal azt a néha többkilónyi cserépdarabot, amit ásás és kapálás után kinyertünk számukra. De hát ezek persze csak szép emlékek, de olyanok, amelyeket mindig újraélek, amikor Szentpéteri Józseffel és munkatársaival találkozom, nem is beszélve arról, amikor mindezt meghívásukra éppen Solt–Tétel-halmon, az ásataik idején tehetem meg.

Egyetemes tudás és örök barátság. Ennek a régi rövid írásomnak a címe is eszembe jutott, amikor a könyvet alaposabban elkezdtem átolvasni. Ezt a címet annak a kis cikknek adtam egykor, amit nyelvész barátomnak, Kontra Miklósnak a születésnapjára köszöntő könyvébe írtam. Mert ez a könyv, amit most itt bemutatunk, ezeknek a párba szedett fogalmaknak is megfelel. Az első fele azért, mert az a tudás, amit összegyűjtött, nemcsak a régészethez kapcsolható, hanem a földrajzhoz, azon belül a geomorfológiához, illetve a térképtanhoz, az ökológiához, a geológiához, a geofizikához, a numizmatikához, és sorolhatnám még

akár tovább is. Ez az egyetemes tudásigény, és ezzel együtt az igényes tudás vész el kissé manapság. S csak megerősíteni és messzemenően értékelni tudom a szerkesztő és szerző kollégák abbéli törekvését, hogy nem engedtek a kísértésnek. Az utókor számára csak így érdemes írott – sőt a tárgy jellegéből következően – dokumentált formában megírni, leírni, lerajzolni, lefényképezni mindent, ami a múlt tudásából feltárható.

A bekezdés mondatának másik fele meg azért fontos számomra, mert valóban több mint három évtizedes barátság fűz össze Jóskával. Amikor kettesben először „bepróbálkoztunk” a Soltról elszármazott Bács-Kiskun megyei elnök úrnál, Balogh Lászlónál, hogy a megyei múzeumi szervezeten keresztül segítsen elindítani ezt a munkát, Szentpéteri Jóskán kívül talán senki sem hitte, hogy mind a régészetet, mind a barátságot így megerősítheti az a hajdani látogatás. Aminek persze előzménye volt az a meglehetősen misztikus terepbejárás is, amikor Ágit, Füzi Lacit, meg engem is, valami titkos proklamációval kihívott bennünket Jóska azon a tavaszon a Tétel-halomra. De most már végre illene mindezek után konkrétan a könyvről is szólni, hiszen végül is erre kértek fel.

Nagyon tetszik például a könyv alcíme: *Eredmények és perspektívák*. Számomra ez a perspektíva szó azonban nemcsak az ásatások és a tudományos kutatások folytatásának a feltétlen szükségességét vetíti előre mint tudományos kutatási perspektívát, hanem valaminő formában ez a könyv a szó szoros értelmében is a vizsgált és megásott terek (nem tudom, van-e ilyen szakszó a régészetben) valóságos perspektíváit is feltárja. A sokféle térkép és légi fotó perspektívasugalló világától a cseréptöredék profiljainak a gyönyörűsége rajzaiig, vagy az Amler-bánya Árpád-kori falusi épületeinek nagyszerű rekonstrukciós képeiig. A vizuális típusú olvasóknak igazi élményt jelenthet már a könyv átlapozása is.

Már ejtettem szót róla a bevezetőben, de most újra szóba hozom, csak a tudományos műszót használva: nagy értéke a könyvnek az interdiszciplináris megközelítés, a tudományos sokféleség. S ezen belül is látható, érzékelhető, hogy minden szerző nagy odaadással írta meg a cikkét. Tudom, ilyen sokszerzős könyv esetében nagy merészség kiemeléseket tenni, s nem is igazán illendő, de a Tétel-halom domborzatának és szerkezetének kialakulását taglaló cikkekre mint geográfus is csak csettinteni tudtam. Aztán szinte horrorisztikus volt a sok fej nélküli tételhalmi csontváz története. Nagyon impulzívák a Vátya-kultúrát és a középkori településeket elemző írások, vagy a középkori templom rekonstrukciójára törekvő gondolatok, illetve ábrák, ismét csak azt bizonyítva, hogy Reclus-nek mélységesen igaza volt. Csak fokozta ezt az érzést, amikor a mindkét ásatási terület állatcsontleleteit bemutató cikkekre kukkantottam bele. Bevallom, ilyen tartalmú cikkeket eddig még sohasem láttam, olvastam. De hogy még bűgattyút is készítettek sertés lábközép-csontból, ezt valóban nem gondoltam!

A könyv szerkesztése magas színvonalú, a tanulmányokat egységesítő törekvések dicséretesek. A szövegek nagy többsége jó stílusban íródott, többek túlmutatnak a szakszöveg adta pusztá alapkereteken, s ebből következően élvezetes tudományos oknyomozó olvasmányok. Befejezésül engedjenek meg még egy gondolatot, azon túl, hogy messzemenő kollegiális szeretettel gratulálok a szerzőknek és a szerkesztőknek e könyvhöz. Ez pedig arról szól, hogy elképzelem most Önökkel együtt, hogy a Tétel-halom régészeti lelőhelye védett értékű területté válik. Majd a halom egész területén jelentős mértékű ásatások folynak a következő években. Korhű települési rekonstrukciók készülnek majd abban a különös történelmi emlékparkban, amely itt létesül. Akár az itt tartott ősi állatokkal, zöldségeskertekkel, fazekas- és kovácsműhelyekkel együtt. Említettem már az imént

azt a Jóska barátom által szervezett misztikus Tétel-halom-látogatást, amikor felvillantott előttünk egy olyan „titkos” térképet (egy légi fénykép alapján készített rajzot), amelyen pár pillanat alatt láthattam az Ó vízióit erről a különös helyről. Meggyőződésem, hogy e könyv és a mögötte lévő alapos munka – egy évtized után – közelebb vitt ahhoz az elképzeléshez. Kívánom, hogy el is érje. Együtt ezzel a remek szerzőkollektívával.

Mert, hogy is szól mindezekről a 13. oldalon is emlegetett költőnk, Buda Ferenc a múlt hantja, a jövő torlasza, avagy a fellelt leleteket illetően (Himnusz haza, részlet):

*„... sváb hetede rác harmada
egybeszakad jász szarmata
birodalom és gyarmata*

*gót hun görög bolgár kabar
tót kun török alán avar*

*örmény oláh tatár zsidó
meghódított és hódító*

*itt fortyog a fél kontinens
minden csontunk ambivalens ...”*

Takács Miklós

Ugyanarról a kötetről – több nézőpontból

Településtörténeti kutatások, Solt – Tételhegy,
Kiskunfélegyháza, Amler-bánya

Az *Archaeologia Cumanica* harmadik kötetének a bemutatásához egy sajátos, több szempontú megközelítést kellett választanom. A különböző nézőpontokat végső soron maga a kötet tárgya, a településrégészet indokolhatja. Ez ugyanis egy olyan komplex kutatási terület, amelynek művelése során figyelembe lehet, kell, sőt: érdemes számba venni számos rokon tudományág eredményeit. (Természetesen csak a józan ész szabta kereteken belül: azaz csak akkor kezdhethünk el kitekinteni a szomszéd tudományterületek felé, amikor már saját adatbázisunkat megfelelő szinten feldolgoztuk és kielemeztük, és oly módon, hogy mind a saját, mind pedig a segítségül hívott tudományterület korlátait folyamatosan szem előtt tartjuk.) Több különböző nézőpont alkalmazását kívánja meg továbbá a bemutatandó kötet kettős tematikája is. Végezetül e kettős nézőpontot személyi okokból is alkalmaznom kell. Mondhatni, szinte kényszerűségből, pontosabban a kötet létre jöttében betöltött kettős szerepem miatt. A jelen kötet – amint erre már előző mondatomban utaltam – két tematikus egységből áll, és e két rész közül csak a Kiskunfélegyháza, Amler-bányai ásatást bemutató feldolgozásról tudok kezdleges kívülállóként szólni. (Bár e résznek is a szakmai lektora voltam.) A semleges szemlélődő alapállásából annak következtében kell a kötet másik, solti részében teljesen kilépnem, mert itt magam tekintem át tételhegyi, többéves feltárások során kibontott településrészletek Árpád-kori részét.

Az egyes konkrét eredmények rövid bemutatása előtt azonban szólni kell magáról a régióról, és a könyvsorozatról. Tehát nemcsak az *Archaeologia Cumanica*-ról kell szólnom, amelynek harmadik tagját mutatom be, hanem a Duna–Tisza középső harmadának a régészetéből is ki kell emelnem egy mozzanatot. A Kiskunság jelentőségét annak okán is méltatnom kell, mert a településrégészeti kutatás e régióban immár nyolc és fél évtizedes hagyománnyal rendelkezik. Ne felejtjük el: Szabó Kálmán 1929-ben ismertette első ízben a kecskeméti árvaház építése során összegyűjtött, Árpád-kori telepjelenségeket vagy telepjelenségeket, leleteikkel együtt. A kecskeméti múzeum könyvkiadási programja annak a tanúbizonysága, hogy a múzeum vezetősége igenis tisztában van e hagyománynak nemcsak a súlyával, hanem a cselekvésre sarkalló voltával is. Az *Archaeologia Cumanica* a kecskeméti múzeum egy olyan könyvsorozata, amely a jelen kötetrel immár háromtagúra bővült. A sorozat harmadik kötetét – ismét utalva e ponton Szabó Kálmán munkásságára, ezen belül pedig a településrégészeti kutatásait összefoglaló igénytel tárgyaló, 1938-as monográfiájára – azt jelzi: a múzeum igenis fontosnak tartja azt, hogy a kiskunsági – észak-bácskai táj régészeti örökségét tárgyaló dolgozatok ne „csupán” a múzeum periodikájában, a *Cumániában* jelenjenek meg. Dicséretes vállalkás, különösen annak fényében, hogy az új sorozat, az *Archaeologia Cumanica* nem vezetett a múzeum nagyobb hagyományú és rendszeresebb megjelenésű, és szintén a kunokra utaló, *Cumania* nevet viselő évkönyvének az elsorvadásához. Sőt, a két periodika párhuzamos fenntartásának az igénye – különösen a jelenlegi, meglehetősen „forráshiányos” (értsd: pénztelen) időkben – azt is jelzi: a múzeum vezetése pontosan felismerte: Bács-Kiskun megye régészeti öröksége igenis rendelkezik számos olyan kutatási területtel, amely országos jelentőségű. Azaz nemcsak alkalmas, hanem méltó is arra, hogy egy, a regionális kereteket címében is hangsúlyozó, mégis a Kárpát-medence egészére is kitekinteni igyekvő periodika tárgyává váljon. Dicséretes vállalkozás, amelyet – őszintén remélem – a fentebb említett forráshiány sem tud majd elsorvasztani.

A *Településtörténeti kutatások* címet viselő könyv két része eltérő módszertannal íródott. A Kiskunfélegyháza, Amler-bányai mentőásatás feldolgozói egyetlen, kismonográfiába is illő nagyságú írásműbe tömörítik a feltárómunka tapasztalatait, a solt-tételhegyi feltárásokról viszont nem kevesebb, mint tizenhét különböző kérdésfelvetésű, és a feleletet a geológia, archaeobotanika, archaeozológia, paleoklimatológia, földrajztudomány, történettudomány, és – végül, de egyáltalán nem utolsósorban – a régészet módszertanával kereső cikk olvasható. Előbb a Kiskunfélegyháza, Amler-bányai mentőásatást tárgyaló, összefoglaló igényű tanulmányról szólnék, az eredmények könnyebb áttekinthetősége okán. A Gallina Zsolt, Gulyás Gyöngyi és Molnár István által írott, kismonográfiának is beillő terjedelmű tanulmányt számos megközelítésben lehet elemezni. Jelen áttekintésemben két megközelítés végiggondolását javasolnám. Két olyan megközelítést, amely túlmutat az adott lelőhelyen feltárt, Árpád-kori telep szerkezeti sajátságainak, telepjelenségeinek, illetve egyes tárgyainak párhuzamként történő felhasználásán. Utalok e két megközelítés jogosságára annak érdekében is, mert a Kiskunfélegyháza, Amler-bányai, Árpád-kori telepészlet feldolgozása gazdag tárházát vonultatja fel a telepszervezeti sajátságoknak, telepjelenségeknek és tárgytipusoknak, így joggal sejthető, hogy az adott publikáció éppen „párhuzamtárként” tesz majd szert egy sajátos szakmai népszerűsége. Egy olyan ismertségre, amely az egyéb aspektusokat talán el is nyomhatja. Pedig e munkának igenis vannak általánosabb tanulságai is. A két általánosabb jellegű megközelítési lehetőség közül az örökségvédelmi szempont kiemelése kell, hogy álljon az első helyen. A Gallina Zsolt által vezetett szerzőhármastanulmánya csak viszonylag röviden említi, mégis érdemes hangsúlyosan utalni rá: a Kiskunfélegyháza, Amler-bányai mentőásatás csak akkor indulhatott meg, amikor már a lelőhely jelentős részét az M5 autópálya építéséhez kapcsolódó földmunkák elpusztították. E gátló körülmény miatt a Kiskunfélegyháza, Amler-bányai lelőhelyen, a 12–13. században álló településről alkotott képünknek is torzó jellegűnek kell maradnia. (Itt kell megjegyezni, hogy az Árpád-kori települési lelőhelyek torzó jellegére elsőként egy szociális szlovák településrégész, Gabriel Fusek utalt az *Ipolybéllyi település torzója* címet viselő munkájában.) Az Amler-bányai tanulmány kvalitása éppen abban rejlik, hogy a forrásanyag szükségképpen torzójellege mellett is egész képet tud nyújtani. Frappáns válasz ez mindazoknak, akik a mentőásatásokat, és különösképpen a középkori települési helyeken folytatott régészeti mentőmunka jelentőségét lekicsinyelni igyekeznek. A mentőásatások igenis a magyar régészet egyik legjelentősebb tartalékát jelentik az összegyűjtött információk mennyisége és minősége miatt, „csupán” fel kell dolgozni őket. A kásahegynek tűnő adatmennyiség átragása során csak egy gondolat adhat reményt. Az, hogy e sziszifuszi munka a kész végeredményben igencsak el szokta nyerni jutalmát. Hiszen, a jelen konkrét esetben: a Kiskunfélegyháza, Amler-bányai telepnek mind a szerkezete, mind az egyes épületei, mind pedig a leletei olyan betekintést adnak a Kiskunság 13–14. századi anyagi kultúrájába, amely nemcsak új elemeket tartalmaz, hanem a további kérdések egész sorozatának a megfogalmazására készítet. E ponton pedig el kell jutnunk a fentebb már utalt, második általános kérdésfeltevéshez is. Ahhoz a történeti-településtörténeti problémához, mit is jelenthetett a kunok megtelepedése a Duna–Tisza közének központi részén a 13. század középső harmadában – második felében. Egyetlen dolgozattól természetesen nem várható e nehéz probléma megoldása, a cél inkább a pontos és jól használható adalékok felvonultatása. Egy olyan leendő összképhez, amelyhez – joggal sejthetően – a kecskeméti múzeumban, vagy a régió egyéb tudományos műhelyben készülő dolgozatok is jelentős hozzájárulást nyújthatnak. Így is azonban: a Kecskemét, Amler-bányai mentőásatás abból a szempontból is további elemzések kiindulópontja lehet, hogy mi történt az Árpád-kor végén a kiskunsági régió olyan falusias településeivel, amelyek – a jelenleg még fennálló kronológiai bizonytalankodók ellenére is joggal sejthetően – túléltek a kunok megtelepedését.

A *Településtörténeti kutatások* címet viselő kötet második, terjedelmesebb részét a solti Tételhegyen 2006 óta folytatott kutatások egyes eredményeit ismertető tanulmányok teszik ki. Szám szerint nem kevesebb mint tizenhét, többségében régészeti elemzés. Az előző mondat azt sugallhatja, hogy az alábbiakban csak és kizárólag egy-egy régészeti eredményre vagy leletre igyekszem majd ráirányítani hallgatóságom figyelmét. Tévesen, hiszen ennek azonban éppen az ellenkezője az igaz. Nagy hangsúllyal szeretném szerepeltetni az egyes természettudományos vizsgálatok eredményeit is, annak szemléltetésére, hogy az így szerzett adatok milyen értékes adalékokat hozhatnak elő, a Múlt (igen a nagy kezdőbetűs Múlt) minél alaposabb megismeréséhez. Áttekintésemet az ilyen eredmények ismertetésével kezdem. A tanulmányosor élére a Nagy Balázs és Horváth Erzsébet által vezetett geológus kutatócsoport áttekintése kell

kerüljön, a Tételhegy kialakulásáról. E geológiai tanulmány, azonfelül, hogy igen érdekes adalékokkal bővíti a Nagyszőlősi nyugati, Duna melléki sávjáról szóló ismeretanyagot, számunkra, a Tételhegyen dolgozó régészek számára is elsődleges fontossággal bír. A Tételhegy esetében ugyanis a sajátos geológiai keletkezéstörténet azzal jár, hogy a bolygatlan altalaj elkülönítése is gyakran ütközik nehézségekbe. Ilyen esetekben pedig igen hasznos lehet, mondhatni útvetőként, egy megbízható geológiai elemzés. A terepmunka helyett a leletanyag elemzéséhez és értelmezéséhez tartoznak a régészeti telepeltetésekhez a lehető legszorosabban kapcsolódó társtudományok: a feltárások során kibontott állatcsontok, illetve növényi maradványok vizsgálata. A kötet egy-egy rövid, de mégis igencsak adatgazdag tanulmányt tartalmaz a tételhegyi feltárások leletanyaga alapján elvégzett archaeobotanikai, paleoklimatológiai, illetve archaeozoológiai kutatásokról. Írók Gyulay Ferenc, Persaits Gergely Sümegi Pál, Töröcsik Tünde, illetve Biller Anna Zsófia olyan adatokat közölnek és értelmeznek, amelyek igencsak segítenek, hogy jobban átlássuk a tételhegyi, Árpád-kori település egykori mindennapi életét. Kijelentésem alátámasztásául álljon itt egyelten, a kötetben olvasható adat. Gyulay Ferenc rögzíti tanulmányában (kötetünk 176. oldalán) azt, hogy a Tételhegyen megtalálható volt valamennyi gabonaféle, de a fejlett, nagymagvú lencse is, továbbá több gyümölcsfajta, így a dió vagy a szőlő is. Tanulmánya egy másik helyén (177. old.), pedig arról szól, hogy a cserépedények belsejében levő, szenült ételmaradványok buborékos szerkezetű, tehát kelesztett kenyérbéltöredékekre utalnak. Gyulay Ferenc az adott ételmaradványt finomlisztből készült sütemény vagy esetleg valamilyen lekvár nyomaként értelmezi, következtetését óvatos módon papírra vetve. Igen nagy érdeklődéssel várom Gyulay Ferencnek az adott ételféleség tételhegyi meglétét további adatokkal alátámasztó vizsgálatait. Azt is őszintén bevallva, hogy a tételhegyi telepeltetés mindennapjai során álomban sem merem volna remélni azt, hogy az egyes cseréptöredékek felületére ragadt szenült rétegekből ilyen következtetések lesznek kiolvashatók.

Továbbá: szólni kell a lelőhely kutatását, pontosabban a kutatás menetének a tervezését segítő elemzésekről is. Az ilyen elemzések sorába tartozik egyfelől a tiszteletré méltó elődök terepmunkáinak a megismerése. Így azon kérdés megválaszolása, hol is lehetett az 1905-ben napvilágra került, solti, honfoglalás kori korongot is tartalmazó sír lelőhelye. Ennek kiderítésére Szentpéteri József folytatott elmélyült kutatást, régi térképek és századfordulós feljegyzések átrostálásával. Adatfeltárása egy további, váratlan eredményt is hozott. Török Aurél egy 1886-os feltárásának az újrafelfedezését. Ezen adatnak Zsiga-Hornyik Adrienné járt utána, és állított össze egy tanulmányt, múzeumi adatbúvárlatának eredményeiről. A Tételhegy egészének a jobb megismerését pedig Török Enikő áttekintése segíti, amely alapján megismerkedhetünk azzal, milyen módon vették fel e sajátos geológiai képződményt a régi, azaz 18–19. századi térképekre. A további bérletést, azaz a további munkálatok tervezését azonban nem csupán, pontosabban: nem elsősorban a Tételhegy korábbi kutatásainak és felméréseinek az áttekintése segíti, hanem az úgynevezett non invazív lelőhely-felderítés: a Tételhegy műszeres felmérései, illetve légi régészeti kutatásai. Ezek eredményeiből kapunk a kötetben egy-egy rövid válogatást Pusztai Sándor, illetve Szabó Máté tollából. A solt-tételhegyi projektben részt nem vevők számára e képeknek talán az a legnagyobb haszna, hogy pontosan megmutatják: a mintegy 100 ha kiterjedésű hegynek mennyire csekély részét sikerült még csak feltárni. Szintén részint a lelőhelyek kiterjedésének a célzatával folytatott kiterjedt fémkeresős vizsgálatokat Bacskai István. Az összegyűjtött fémleletek azonban nemcsak az egyes települési helyek vagy útvonalak használatát tanúsították, hanem a Tételhegy középkori lakóinak kiterjedt kapcsolatrendszerét, értsd részvételőket a távolsági kereskedelemben. E tény a pénz-, illetve posztbárcaleletekkel lehet a legszebben alátámasztani, és V. Székely György numizmatikai tudása kellett ahhoz, hogy e leletcsoportból valódi, tehát történeti következtetések levonására is alkalmas forrás váljék.

A rokon tudományok eredményei, illetve a non invazív lelőhely-felmérési módszerek rövid áttekintése után lássuk, milyen tanulmányok tárgyalják a 2007 óta folytatott feltárások eredményeit. A 2007 és 2014 közötti ásatások eredményei kronológiai szempontból két részre oszthatók: Tételhegy különböző részein nyitott kutatóárkokban és -szelvényekben ugyanis bronzkori és középkori települések maradványai kerültek elő. A bronzkori települések, illetve a templomdombot körbeölelő, ovális alakú sáncárok elemzésében elért eredményeket Somogyvári Ágnes mutatja be, elmélyülten, de a korszakkal nem foglalkozók számára is érthető módon. A tételhegyi leletek fontos adalékokat szolgáltatottak a Duna–Tisza köze bronzkori településtörténetének a megismeréséhez, különösen a középső bronzkor második fele és a kései bronzkor vonatkozásában.

Az egyes középkori feltérési eredmények ismertetése előtt még egyszer vissza kell térnem az örökségvédelmi szempontokra. A tételhegyi programba be nem avatottak azt hihetik, hogy e lelőhely esetében nem játszhatott szerepet más szempont az ásatási helyszínnek megválasztásában, csupán a tudományos mérlegelés. Sajnos azonban e feltételezés ez esetben sem volt igaz. Már a Tételhegy első, 2006-os bejárásán szembesülnünk kellett azzal a ténnyel, hogy a hegy északi sarkán egy olyan régi temető terül el, amelyet az intenzív szántás igencsak bolygat. Így a felszínen tucatjával heverték emberi koponyák, medencék, bordák vagy végtagscsontok szántás által megbolygatott és darabjaira tört részletei. Mivel pedig e csontdarabok között számos kő-, tetőcserep-, illetve habarcs-töredéket is leltünk, kevés kétségünk lehetett afelől, hogy egy, a szántás által nagymértékben bolygatott, sőt rombolt templom és temetője maradványával állunk szemben. Az intenzív bolygatás miatt kellett elsődleges szempontként a templom maradványainak a feltérását az egyik első helyre tennünk a tételhegyi feltérások menetének a kialakítása során. E cél 2012-re nagyobb részét sikerült elérnünk, hiszen a templom alapfalait, pontosabban az alapfalak kései periódusait már sikerült oly mértékben megvizsgálnunk, hogy azok további bolygatása már nem okozhat lényeges információvesztést. Miközben az is kiderült, a templom-dombot a 16. század közepe, azaz a templom lerombolása után is temetkező helyként használták, legalább a 17–18. század fordulójáig. Sőt, a szántásnak is többnyire e legkésőbbi sírok estek-esnek áldozatul. (Kis magyar abszurd: a lelőhely bolygatását végző traktorosok jórészt olyan, három-, négy- vagy ötszáz éve elhunyt, és saját korukban az örök nyugalom reményében eltemetett soltiak földi maradványait szántják szét évről évre, akiknek egy-egy tagja – joggal sejthetően – akár egyik távoli ősök is lehetett...)

Amint fentebb már utaltam rá: a Tételhegy északi szélén folytatott feltérásaink egyik súlyponti kérdése a templom maradványainak a megismerése volt. Rosta Szabolcs és Búzás Gergely tudós tanulmányban ismerteti azt, meddig jutottunk e munkában, különös tekintettel a gótikus építési fázisra. Búzás Gergely ihletett rekonstrukciós rajzai pedig a templom „újra-álmódását” segítik, híven jelezve azt is, hogy a töredékek igenis összeállhatnak egészszé, ha máshol nem, hát az építészettörténet iránt érdeklődő régész rajzasztalán (azaz manapság már inkább: számítógépének a képernyőjén). A kutatás második prioritása az első kutatóárokok feltérása során fogalmazódott meg. Kiderült, hogy a templomdombon, de magától a templomtól délebbre egy 11. századi – 12. század eleji, soros, köznépi temető is húzódik. Ennek a feltérására is nagy erőket fordítottunk, amint ezt Petkes Zsolt tanulmánya is bizonyítja. A kibontott, kétszáznál is több sír nemcsak, sőt talán nem is elsősorban a mellékleteik révén válhat fontossá. A hajkarikákon, gyöngyökön, pénzeken túl egyes ritkább temetési módok, így pl. a padmalysó sírforma felbukkanása is segítheti a Duna–Tisza köze nyugati szélén élt, államalapítás-kori népesség halottas szokásainak a pontosabb megismerését. Miközben az elhunytak csontjai, Fóthi Erzsébet és Bernert Zsolt pontos elemzéseik révén, arra is alkalmassá váltak, hogy magának a tételhegyi népességnek a fizikai küllemét, illetve bizonyos betegségeit rekonstruálni lehessen.

Ismertetésem végeire hagytam saját kutatási területemet, illetve cikkemet: a Tételhegy különböző részein kibontott, középkori települési objektumokat, és az ezek előzetes feldolgozásáról szóló rövid ismertetést. Azonnal előre kell bocsátanom, tanulmányom ténylegesen előzetes közlés, így a feltárt középkori teleprészletnek nem törekedtem teljes földolgozására. A műben az alapadatok szerepelnek, illetve a települési objektumok néhány olyan sajátos részlete, amelyeket igyekeztem a szakmai közvéleménnyel minél előbb megosztani. Miközben, az egyes jelenségek leírása során, folyamatosan a szemem előtt lebegett egy kérdés. Az nevezetesen, milyen jellegű településre utalhatnak a feltárt jelenségek, illetve a betöltésükben kibontott leletek. Az egyes települési jelenségek részleteinek az átlagosnál gondosabb megformázása, továbbá egyes, a Duna–Tisza köze középső harmadában igencsak ritka lelet típusok, mint pl. a grafitos anyagú importfajak részlete, csak megerősítette azt, amit már a fémkeresővel gyűjtött leletek (ékszerek, pénzek) esetében is tapasztalhattunk: a Tételhegyen az Árpád-korban álló településnek gazdagabb is volt, és kiterjedtebb kapcsolatokkal is rendelkezett, mint a régió egy-egy „átlagos” falusias települése. E tény talán együtt lehet értékelni – egyelőre még természetesen csak munkahipotézis szintjén – azokkal a szórványos írott adatokkal, amelyek arról szólnak, hogy az Árpád-korban Fejér megye a Duna–Tisza közére is átnyúlt, és e sajátos közigazgatási egység, a solti szék központja Solt határában keresendő. A végleges választ ezen összetett igazgatástörténeti kérdésre természetesen nemcsak, sőt talán nem is elsősorban, a régészeti feltérások eredményeitől, hanem a térség középkori írott forrásainak ismételt átrostálásától

várható. Büszkeséggel jelenthetem, hogy e munka első eredményeit is a jelen kötetben közli Zsoldos Attila akadémikus.

Könyvbemutatóm végén egy olyan, általánosságban is igaz tényre emlékeztetnék, amely jól ráillik a jelen kötetre is. A történeti-régészeti kutatásban az olyan tanulmányok szoktak a leginkább hasznosnak bizonyulni, amelyek nemcsak bizonyos kérdésekre adnak választ, hanem újabb kérdések megfogalmazásához is támpontokat nyújtanak. Szilárd meggyőződésem, hogy e kategóriába tartozik mind a Kiskunfélegyháza, Amler-bányai feltárások eredményeit kismonográfiába illő módon bemutató tanulmány, mind pedig a solt-tételhegyi feltárások első eredményeit ismertető tanulmányok zöme is. (Saját munkámat ez esetben is egy olyan kivételként kezelve, amelyről még annyit sem illetett volna nyilatkoznom, amennyit fentebb megtettem.) Ennek tudatában bocsátom útjára az ismertetett kötetet, abban is reménykedve, hogy sokan fogják azt haszonnal forgatni.

(Archaeologia Cumanica 3. Szerk.: Somogyvári Ágnes, Szentpéteri József, V. Székely György, Kecskemét, 2014)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

NYOMDA KFT. KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.